

ԷԴԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ԿԱՐԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

9

ՄԱՍ 2

ԷԴԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, ԿԱՐԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

9-րդ
ԴԱՍԱՐԱՆ

*Դասագիրք հանրակրթական
հիմնական դպրոցի համար*

Մաս 2

Վերահրատարակություն

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ • 2019

Երաշխավորված է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից

ՀՏԴ 373.5:94(479.25)(075.3)

ԳՄԴ 63.3(5Հ)g72

Գ 479

Խմբագիրներ՝

ԱՇՈՏ ՄԵԼԲՈՆՅԱՆ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
ԱՐԱՄ ՄԻՄՈՆՅԱՆ. ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ
ԱՐԱՄ ՆԱԶԱՐՅԱՆ. պատմագիտության թեկնածու

Հեղինակներ՝

ԷԴԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
Պատմագիտության թեկնածու, դոցենտ
(բաժին I. գլուխ I, բաժին II. գլուխներ VI–VIII, բաժին IV)
ԿԱՐԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
(բաժին I. գլուխներ II, III, բաժին II. գլուխներ IV, V,
բաժին III. գլուխ X)
ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՎԻՐԱԲՅԱՆ
Պատմագիտության դոկտոր
(բաժին III. գլուխներ IX, XI, XII)

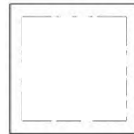
Մեթոդական մասի
հեղինակներ՝

ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ. պատմաբան, մանկավարժ
(մեթոդական ապարատ, I–IV բաժինների ամփոփումներ)
ԱՐՄԱՆ ՄԱԼՈՅԱՆ. պատմագիտության թեկնածու
(մեթոդական ապարատ, եզրերի բառարան)

Դասագրքին կից տեսանյութերը
կարող եք գտնել QR կոդի միջոցով.

կամ հետևյալ հղումով.

www.zangak.am/9789939687100

Դասագրքի էջերում տեղադրված QR կոդերը
պարունակում են համապատասխան նյութերի հղումները:

Գնորգյան Է.

Գ 479 Հայոց պատմություն: Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի 9–րդ
դասարանի համար/ Է. Գնորգյան, Կ. Խաչատրյան, Ա. Վիրաբյան.— Եր.: «Զանգակ»
հրատ., 2019.

Մաս 2.— 96 էջ:

ՀՏԴ 373.5:94(479.25)(075.3)

ԳՄԴ 63.3(5Հ)g72

ISBN 978–9939–68–710–0

© Հեղինակներ, 2019

© «Զանգակ–97» ՄԳԸ, 2019

© ԴՏՀՏՀՀ, 2019

ԲԱԺԻՆ
III

**ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌԻԲԸ
1945–1991 ԹԹ.**

§ 22. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

Արդյունաբերության վերակառուցումը և զարգացումը: Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտից հետո անհրաժեշտ էր վերակառուցել հանրապետության արդյունաբերությունը, այն հարմարեցնել խաղաղ կյանքի պայմաններին: Սկզբում առկա էին բազմաթիվ դժվարություններ, կար փորձառու աշխատուժի և հումքի պակաս: Սակայն արդեն 1947 թ. արդյունաբերության զարգացումը նոր թափ առավ, և հետագայում արագ տեմպերը պահպանվեցին:

1950–ական թթ. երկրորդ կեսին հանրապետությունում շարունակվեց հատկապես պղնձի, ալյումինի, մոլիբդենի արտադրության և քիմիական արդյունաբերության զարգացումը: Կառուցվեցին նոր գործարաններ, շինանյութերի ձեռնարկություններ, հիմքեր դրվեցին ճշգրիտ մեքենաների արտադրության կազմակերպման և ընդլայնման համար:

Հայաստանը դարձավ ԽՍՀՄ զարգացած արդյունաբերական հանրապետություններից մեկը: Նրա արդյունաբերական արտադրանքի բազմաթիվ տեսակներ արտահանվում էին սոցիալիստական և զարգացող երկրներ:

1960–1980–ական թթ. Խորհրդային Հայաստանի արդյունաբերության աշխարհագրությունն ընդլայնվեց, սրելովվեցին գիտաարտադրական միավորումներ: Եթե մինչ այդ արդյունաբերությունը հիմնականում կենտրոնացած էր Երևան, Լենինական, Կիրովական քաղաքներում, ապա 1970–ական թթ. արտադրական ձեռնարկություններ

Քաղաքային քաղաքի ընդհանուր տեսքը

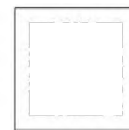
Տեսարան Գիլիջան քաղաքից

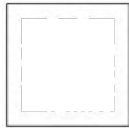
հիմնվեցին բոլոր փոքր քաղաքներում, քաղաքատիպ ավաններում և խոշոր գյուղերում: Նոր արդյունաբերական համալիրներ ստեղծվեցին Հրազդանում, Արթիկում, Չարենցավանում, Արարատում, Գիլիջանում, Կամոյում (այժմ՝ Գավառ) և այլուր:

1970–1980–ական թթ. արդյունաբերական աճի փեմպերով Հայաստանը Խորհրդային Միության մեջ գրավում էր երկրորդ փեղը: Այդուհանդերձ արդյունաբերական արտադրանքը որակական ցուցանիշներով զգալիորեն հետ էր մնում համաշխարհային մակարդակից: Շրջակա միջավայրի վրա հատկապես բացասական ազդեցություն ունեին գունավոր մետաղագործության ձեռնարկությունները՝ Քանաքեռի ալյումինի, Ալավերդու մետալուրգիական, Քաջարանի պղնձամոլիբդենային, Հրազդանի լեռնաքիմիական և այլ ձեռնարկություններ:

Սևան–Հրազդան կասկադը տալիս էր հանրապետության էլեկտրաէներգիայի շուրջ 95%–ը: Սևանի ջրերի անխնա օգտագործումը լճի մակարդակի կտրուկ իջեցման պատճառ դարձավ, իսկ դա կարող էր Հայաստանը զրկել խմելու և ոռոգման ջրերի պաշարներից: 1961 թ. Հայաստանի կառավարության միջնորդությամբ ԽՍՀՄ ղեկավարությունը որոշում կայացրեց Արփա գետի ջրերի հոսքի մի մասը Սևան փոխադրելու համար կառուցել մոտ 48 կմ երկարությամբ ջրատար թունել: Դա եզակի և բավական բարդ կառույց է, որի շինարարությունը տևել է շուրջ 20 տարի: 1981 թ. **Արփա–Սևան թունելը** շահագործման հանձնվեց, որի շնորհիվ կասեցվեց Սևանի մակարդակի իջեցումը, սկսվեց նրա բարձրացումը:

Հանրապետության էներգետիկ պահանջները լիովին բավարարելու նպատակով սկսվեց **Հայկական արոմային էլեկտրակայանի (Հաէկ)** շինարարությունը, որի առաջին էներգաբլոկը գործարկվեց **1976 թվականին:**

*ՀԿԿ կենտրոնի առաջին
քարտուղար Կարեն Բախրճյանը
բացում է Արփա-Սևան ջրատարը*

Գյուղատնտեսության հիմնախնդիրները: Պատերազմից հետո հանրապետության գյուղատնտեսությունը անմխիթար վիճակում էր: Հացը, որը բնակչության հիմնական սննդամթերքն էր, չէր բավարարում: Ցածր էր հացահատիկի բերքատվությունը Հայաստանում. այն 2-3 անգամ պակաս էր եվրոպական երկրների և ԱՄՆ-ի ցուցանիշներից:

Պետությունը ձգտում էր անհրաժեշտ բարեփոխումներ կատարելու գյուղատնտեսության բնագավառում: Այդ նպատակով ավելացվում էր դաշտերում աշխատող մե-

Հաէկի շինարարությունը

քենաների թիվը, ցանքատարածությունների ոռոգման համար կառուցվում էին ջրամբարներ և ջրանցքներ: Սակայն այդ միջոցառումների արդյունավետությունը ցածր էր: Հաճախ պետությունը վերցնում էր կոլտնտեսությունների բերքի մեծ մասը, երբեմն էլ ամբողջը՝ դրա փոխարեն վճարելով չնչին գումար:

Ստալինի մահից հետո ԽՍՀՄ նոր դեկալարությունը որոշեց բարձրացնել կոլտնտեսություններից գնվող մթերքների գները: Ձեռնարկված միջոցառումների շնորհիվ գյուղատնտեսության տևական անկմանը հաջորդեց որոշակի վերելք, կոլտնտեսականների եկամուտները սկսեցին աճել: Սակայն շուտով գյուղատնտեսության աճի տեմպերը նվազեցին:

ԽՍՀՄ-ում փորձեցին հրաժարվել նախորդ տասնամյակներում գյուղատնտեսության բնագավառում թույլ տրված ծայրահեղություններից: Սակայն գյու-

ղատնտեսական արտադրության արդյունավետությունը չբարձրացավ: **Գլխավոր պատճառը կոյունքե-սական գյուղացու անձնական շահագրգռության պակասն էր, նրա աշխատանքի ցածր արտադրողականությունը:** Գյուղացու հիմնական եկամտի աղբյուրը շարունակում էին մնալ նրա տնամերձ փոքր հողակտորը և տնային անասուններն ու թռչունները:

Բնակչության սոցիալական վիճակը: 1947 թ. առատ բերքի, ռազմական ծախսերի որոշ կրճատման և ստեղծված պետական պահուստների հաշվին վերացվեց ապրանքների բաշխման քարտային համակարգը, որը մտցվել էր պատերազմի սկզբին: Սակայն բնակչության կենսամակարդակը մնում էր ցածր:

1950-ական թթ. կեսերից ԽՍՀՄ-ը սկսեց իրականացնել լայնածավալ սոցիալական քաղաքականություն: Ընդունվեց օրենք թոշակների մասին, բարձրացվեցին աշխատավարձերը: Մեծ թափ ստացավ բնակարանային շինարարությունը: 1964 թվականից կոլտնտեսականների համար ևս սահմանվեց կենսաթոշակ:

Հայկական ԽՍՀ բնակչության թիվը հետպատերազմյան տարիներին կտրուկ աճեց: **1945–1965 թթ.**, այսինքն՝ **20 տարվա ընթացքում, հանրապետության բնակչության թիվն աճեց մոտավորապես 2 անգամ՝ հասնելով 2 միլիոն 134 հազարի:** ԽՍՀՄ կազմում Հայաստանն այն եզակի հանրապետություններից էր, որը խորհրդային տարիներին պահպանում էր իր գրեթե միատարր ազգային կազմը: Թափ հավաքող **քաղաքակենտրոնացումը (ուրբանիզացիա)** հանգեցնում էր քաղաքների թվի աճին: Քաղաքային բնակչության ավելացումը սրում էր բնակարանային հիմնախնդիրը:

Խորհրդային պետության ողջ պատմության ընթացքում մշտապես առկա էր սպառողական ապրանքների պակաս: Որպեսզի սպառողը ձեռք բերեր կահույք, կենցաղային ապրանքներ, առավել ևս՝ ավտոմեքենա, պետք է հերթագրվեր և սպասեր ամիսներով, հաճախ՝ տարիներով:

Ճիշտ է՝ բնակչության կենսամակարդակը երկրում բարձրացավ, սակայն դրա աճի տեմպերն անընդհատ հետ էին մնում հասարակական սպասելիքից և պահանջից, ինչպես նաև՝ Արևմուտքի զարգացած երկրների բնակչության կենսամակարդակից: Դա մարդկանց շրջանում առաջ բերեց դժգոհություն և անտարբերություն:

Եգիպտացորենի բերքահավաք Այգավանում

Ծիրանի բերքահավաք Թաիրովի անվան «Արարար» սովխոզում

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Հիմնավորե՞ք, որ Հայաստանը դարձել էր ԽՍՀՄ-ի զարգացած արդյունաբերական հանրապետություններից մեկը:
2. Մինչև 1970-ական թթ. հիմնականում ո՞ր քաղաքներում էր կենտրոնացած արդյունաբերությունը: 1970-ական թթ. սկսած՝ Հայաստանի ո՞ր քաղաքներում ստեղծվեցին արդյունաբերական համալիրներ:
3. Քարտեզի վրա ցոյց տվե՞ք Հայաստանի արդյունաբերական խոշոր և գունավոր մետաղագործության նշանավոր կենտրոնները. ներկայումս ՀՀ-ի ո՞ր մարզերի տարածքում են այդ քաղաքները:
4. Ե՞րբ է կառուցվել և շահագործման հանձնվել Արփա-Սևան ջրատար թունելը: Ի՞նչ նպատակով էր այն կառուցվել: Հանրապետության էներգետիկ պահանջները բավարարելու համար ե՞րբ և ի՞նչ կառուցվեց Հայաստանում:
5. Գյուղատնտեսությունը զարգացնելու նպատակով ի՞նչ միջոցառումներ ձեռնարկվեցին Հայաստանում: Ի՞նչն էր խոչընդոտում Հայաստանում գյուղատնտեսության զարգացումը հետպատերազմյան առաջին տարիներին:
6. 1950-ական թվականների կեսերից ԽՍՀՄ-ի սոցիալական քաղաքականության մեջ ի՞նչ կարևոր քայլեր ձեռնարկվեցին: Աճի ի՞նչ ցուցանիշներ ուներ ՀԽՍՀ-ի բնակչությունը հետպատերազմյան տարիներին:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ էր ԽՍՀՄ-ը իր զարգացման մակարդակով հետ մնում Արևմուտքի առաջատար պետություններից:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արփա-Սևան ջրատար, Հայկական սպրտաշին էլեկտրակայան, քաղաքակենտրոնացում (ուրբանիզացիա)

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ

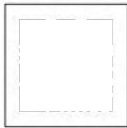
ՀԽՍՀ տնտեսական զարգացման որոշ ցուցանիշներ

1940 թ. համեմատությամբ Հայաստանում արդյունաբերական արտադրության ծավալը 1979 թ. աճեց ավելի քան 40 անգամ: Նոր հիդրոէլեկտրակայանների և ջերմաէլեկտրակայանների, ինչպես նաև ատոմային էլեկտրակայանի կառուցումը հնարավորություն տվեցին էլեկտրահենցիալի արտադրությունն այդ ժամանակաշրջանում ավելացնելու 30,6 անգամ: Շինարարական նյութերի արդյունաբերության արտադրանքի թողարկումն աճեց 77,9, քիմիայինը՝ 122,6, թեթև արդյունաբերությանը՝ 22,3, սննդի արդյունաբերությանը՝ 8,8 անգամ: ... Այժմ հանրապետության էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերությունը թողարկում է էլեկտրաշարժիչներ՝ 3 անգամ, ուժային տրանսֆորմատորներ՝ 2 անգամ ավելի շատ, քան արտադրել է ամբողջ Խորհրդային Միությունը 1940 թվականին:

§ 23. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ—ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

Քաղաքական բռնաճնշումների նոր փուլը: 1949 թ. զանգվածային արքայրը:

Խորհրդային երկրում թեպետ 1937–1938 թթ. համեմատությամբ զանգվածային բռնաճնշումները նվազել էին, սակայն իսպառ չէին դադարել: 1945–1952 թթ. այն նոր թափ հավաքեց: Հանրապետությունում քաղաքական մեղադրանքով բռնադատվեց մոտ 3000 մարդ: Լրտեսություն, դավաճանություն, պետական սահմանի սպօրինի հատում, հակահեղափոխական, հակախորհրդային ու դաշնակցական գործունեություն. ահա նրանց վերագրված շինծու հիմնական մեղադրանքները:

1949 թ. հունիսի 14-ին խորհրդային իշխանությունների որոշմամբ Հայաստանից և Անդրկովկասի մյուս հանրապետություններից հայ բնակչության մի հոծ զանգված՝ **3620 ընտանիք**, «դաշնակցականներ» պիտակով արտաքսվեց ԽՍՀՄ հեռավոր շրջաններ: 1946–1948 թթ. Հայաստան ներգաղթած ափյուրքահայերի շրջանում ևս խորհրդային պետական անվտանգության ծառայությունները «դաշնակցականներ» գտան և արտաքսեցին մյուսների հետ: Հայաստանից, Վրաստանից, Ադրբեջանից և Սև ծովի առափնյա շրջաններից 1949 թ. զանգվածային արքայրի հետևանքով ԽՍՀՄ հեռավոր շրջաններում, հիմնականում Ալթայի երկրամասում, հայտնվեց **ավելի քան 15 հազար հայ**: Միայն Վրաստանից և Ադրբեջանից արտաքսված հայ բնակչության թիվը կազմեց մոտ 2200 մարդ:

Հայաստանը խրուշչովյան «ձնհալի տարիներին»: 1953 թ. Ստալինի մահը և նրա մերձավոր զինակից Բերիայի կալանավորումը խորհրդային հասարակության կյանքում լուրջ փոփոխությունների սկիզբ դրեցին: Երկրի ղեկավարությունը ստանձնեց **Նիկիտա Խրուշչովը (1953–1964)**:

1954–1955 թթ. ընթացքում ձեռնարկվեցին միջոցներ հանրապետության ներքին գործերի և պետական անվտանգության մարմինները վարկաբեկված աշխատողներից մաքրելու, 1937–1938 թթ. անհիմն դատապարտվածներին ազատելու, 1949 թ. արտաքսվածներին իրենց հայրենի բնակավայրեր վերադարձնելու ուղղությամբ:

1956 թ. կայացավ ԽՄԿԿ (Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցություն) 20-րդ համագումարը, որը շրջադարձային էր երկրի քաղաքական կյանքում: Ինչպես ամբողջ երկրում, այնպես էլ Հայաստանում քննարկվեցին համագումարի որոշումները, որի ընթացքում ընթերցվում էր Խրուշչովի հնչեցրած, այսպես կոչված, «փակ գեկուցումը»: Ելույթ ունեցողներն առաջ քաշեցին այնպիսի հարցեր, որոնք նախկինում կարող էին բնութագրվել որպես հակախորհրդային ելույթներ: Դրանք վերաբերում էին կոլտնտեսային շինարարության բացթողումներին, ընտրական և դատական համակարգի անկատարությանը, ազատ մամուլի բացակայությանը, ազգային սխալ քաղաքականությանը և այլ հարցերի:

Ազգային զարթոնքը: 1960 թ. վերջերին Հայկոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար ընտրվեց **Յակով Զարոբյանը**: Վերջինիս ղեկավարման շրջանում հանրապետությունում տեղի ունեցան դրական լուրջ փոփոխություններ:

Յակով Զարոբյան
(Հակոբ Զոհրաբյան)

Վայոտն Քոչինյան

Կարեն Բեմիրճյան

1965 թ. լրանալու էր Հայոց մեծ եղեռնի 50-րդ տարեկիցը: Յ. Զարոբյանը 1964 թ. հանձնարարեց մշակել տարեկիցը նշելու միջոցառումների ծրագիր: Ստացված առաջարկությունների հիման վրա Հայաստանի ղեկավարությունը Մոսկվա է ուղարկում **փարեկիցը նշելու միջոցառումների ծրագիր**: Դրանում մասնավորապես ասված էր, որ 1915 թվականին՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, օսմանյան Թուրքիայի 3 միլիոն հայ բնակչությունը տեղահանվել, հետապնդվել ու ոչնչացվել է: Ծրագրում նշված բոլոր առաջարկությունները ժամանակի ընթացքում կյանքի կոչվեցին:

1960-ական թթ. սկզբին Խորհրդային Միությունում կտրուկ սրվեց պայքարն իշխանության համար: Ն. Խրուշչովի հեղինակությունն ընկավ: 1964 թ. հոկտեմբերին նրան փոխարինեց **Լևոնիդ Բրեժնևը**:

Խորհրդային Հայաստանը «լճացման փարիներին»: Բրեժնևը կառավարեց բավական երկար շրջան (1964-1982): Նրա կառավարման վերջում երկիրը հայտնվել էր խոր լճացման մեջ, այդ պատճառով այն ԽՍՀՄ պատմության մեջ է մտել **«լճացման փարիներ»** անունով:

Այս տարիներին երկու անգամ փոխվեց Հայաստանի բարձրագույն ղեկավարությունը: 1966 թ. Յ. Զարոբյանին փոխարինած **Վայոտն Քոչինյանը** հանրապետությունը ղեկավարեց մինչև 1974 թ., իսկ նրան փոխարինեց **Կարեն Բեմիրճյանը**:

1977 թ. սկսեց գործել ԽՍՀՄ նոր Սահմանադրությունը: **Մեկ փարի անց** ընդունվեց նաև **ՀԽՍՀ նոր Սահմանադրությունը**: Սահմանադրությամբ հռչակված և երաշխավորված խոսքի, մամուլի, ժողովների ազատության, ազգերի ինքնորոշման իրավունքի իրականացումը գործնականում անհնարին էր: Հայկական ԽՍՀ-ն (նաև Վրացական ԽՍՀ-ն) շտրեհիվ հանրության շրջանում ծավալված շարժման հնարավորություն ստացավ սահմանադրության մեջ ամրագրելու հատուկ կետ ազգային-այետական լեզվի մասին:

*Աշոտ Նավասարդյանը
և Պարույր Հայրիկյանը*

Հայոց ցեղասպանության 50-րդ տարելիցին նվիրված առաջին ցույցը. 1965 թ., Երևան

Այլախոհությունը: 1960-ական թթ. Խորհրդային Միությունում ի հայտ եկան անձինք, ովքեր չէին ցանկանում հաշտվել խորհրդային մարդու համար սահմանված վարքագծի կանոններին: Նրանց անվանեցին **այլախոհ (դիսիդենտ)**, իսկ մարդու իրավունքների համար պայքարողներին՝ **իրավապաշտպան**:

Հայաստանում այլախոհությունը հիմնականում կրում էր ազգային բնույթ: Ազգային զարթոնքի և կորցրած Արևմտյան Հայաստանի չմարդ գաղափարի հողի վրա ստեղծվեցին առաջին այլախոհական կազմակերպությունները: Նրանք առաջ քաշեցին նաև ազատության և անկախության կարգախոսներ:

1960–1970-ական թթ. Հայաստանում ստեղծվում ու գործում են մի շարք գաղտնի (ընդհատակյա) կազմակերպություններ: Նրանց նպատակն էր արձարձել հայկական տարածքների՝ Լեռնային Ղարաբաղի և Նախիջևանի՝ Հայաստանին վերամիավորման հարցը, պայքարել ազգային լեզվի և մշակույթի անաղարտության համար, կերտել անկախ Հայաստան: Դրանց հիմնադիրներից և ակտիվ գործիչներից էին ԽՍՀՄ տարածքում առաջին ընդհատակյա կուսակցության՝ 1966 թ. ստեղծված **Ազգային միացյալ կուսակցության (ԱՄԿ)** հիմնադիր **Հայկազ Խաչատրյանը, Սրեփան Զարիկյանը, Պարույր Հայրիկյանը, Աշոտ Նավասարդյանը** և ուրիշներ: Այդ կազմակերպությունները բացահայտվեցին խորհրդային պետական գոյության մարմինների կողմից, սակայն այլախոհական շարժումը վերացնել չհաջողվեց:

1980-ական թթ. առաջին կեսին ԽՍՀՄ-ը ճգնաժամի մեջ էր: Խորհրդային պետությունը, որի մի մասն էր Հայաստանը, կարիք ուներ կյանքի բոլոր ոլորտների որակական փոփոխությունների:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Վերհիշե՛ք, թե երբ էին Հայաստանում կիրառվել զանգվածային բռնաճնշումներ: Երբ է տեղի ունեցել ՀԽՍՀ-ից և Անդրկովկասի մյուս հանրապետություններից հայ բնակչության զանգվածային աքսորը: Որքան հայ արտաքսվեց, և ո՞րն էր նրանց հիմնական աքսորավայրը: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ ԽՍՀՄ-ի իշխանությունները գործադրեցին բռնաճնշումներ:
2. ԽՍՀՄ-ի պատմության ո՞ր ժամանակահատվածն է հայտնի «ձնհալի տարիներ» անվամբ. ինչո՞ւ: Ներկայացրե՛ք Հայաստանի ներքաղաքական կյանքում «ձնհալի տարիներին» տեղի ունեցած իրադարձությունները: Ձեր կարծիքով դրանցից ո՞րն էր կարևոր. ինչո՞ւ:
3. Բնչ գիտե՞ք Յ. Զարոբյանի մասին: Գնահատե՛ք նրա գործունեությունը:
4. Ո՞վ փոխարինեց Ն. Խրուշչովին, և ինչ անունով է հայտնի նրա կառավարման շրջանը:
5. Երբ և ովքե՞ր ստանձնեցին Հայաստանի բարձրագույն ղեկավարությունը Յ. Զարոբյանից հետո: Երբ է ընդունվել ՀԽՍՀ նոր Սահմանադրությունը:
6. Ո՞րն էր ԽՍՀՄ տարածքում ստեղծված առաջին ընդհատակյա կուսակցությունը: Բնչ նպատակներ էին հետապնդում Հայաստանում ստեղծված ընդհատակյա կազմակերպությունները: Ձեր կարծիքով այդ նպատակներից ո՞րն էր առաջնահերթ. ինչո՞ւ:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ջանգվածային աքսոր, «ձնհալի տարիներ», «լճացման տարիներ», Յակով Զարոբյան, Անարոն Քոչինյան, Կարեն Դեմիրճյան, այլախոհ, իրավասպաշարպան, Հայկազ Խաչատրյան, Ազգային միացյալ կուսակցություն

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ

Հատված ԱՄԿ-ի անդամների երդման տեքստից

Երդվում եմ

Երկրի վրա երկնի մի կտոր, երկրային դրախտ, Աստվածային տուրք-ոգով միշտ անմահ, հանճարով հզոր ու միշտ ... իմ Մայր Հայաստան, իմ Մո՛րբ Հայրենիք... Երդվում եմ ես քեզ, ժողովուրդ Հայոց, երդվում եմ անմեղ զոհերիդ արյամբ, քո զավակների Մուրբ գերեզմանով, քանի պղծում է իր ներկայությամբ Հայոց Մուրբ Հողը գեթ մի թշնամի, քանի ապրում եմ, քանի շնչում եմ, կայաքարեմ ես սրի դեմ սրով, հրի դեմ հրով, մահվան դեմ՝ մահով: Իմ կյանքը քոնն է, դու ես այն սովել:

§ 24. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՎԵՐԱԲԱՑՈՒՄԸ: ՄԵԾ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայկական հարցի վերաբացումը միջազգային նոր պայմաններում: ԽՍՀՄ կազմում Խորհրդային Հայաստանը զրկված էր ինքնուրույն արտաքին քաղաքականություն վարելու հնարավորությունից: Այդ պատճառով միջազգային ասպարեզում Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության խնդիրների լուծման համար միակ պայքարողը մնում էր սփյուռքահայությունը: *Հայկական հարցի արդարացի լուծման հրական հույսեր արթնացան Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտին:*

Սփյուռքահայությունը գործունե միջոցների դիմեց խնդիրը կրկին միջազգային օրակարգ բերելու նպատակով: Տարբեր երկրներում (Ֆրանսիա, Սիրիա, Լիբանան, Հունաստան, Ռուսիա և այլն) կազմակերպվեցին *հայկական ազգային խորհուրդներ*: Դրանց աշխատանքը համակարգում էր 1944 թ. մարտին Նյու Յորքում ստեղծված *Ամերիկահայ ազգային խորհուրդը*:

Սփյուռքահայությունն ավելի ոգևորվեց, երբ խորհրդային կառավարությունը *1945 թ. մարտի 19-ին* չեղյալ հայտարարեց (դենոնսացիայի ենթարկեց) 1925 թ. խորհրդա-թուրքական բարեկամության և չեզոքության պայմանագիրը: Հատկապես մեծ էին ակնկալիքները 1945 թ. ապրիլին Սան Ֆրանցիսկոյում գումարվող Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) հիմնադիր համագումարից: Սփյուռքահայ ազգային կազմակերպությունները հայկական տարածքների վերադարձի խնդրանքով դիմումներ հղեցին ինչպես ԽՍՀՄ կառավարությանն ու անձամբ Ի. Ստալինին, այնպես էլ ՄԱԿ-ի համագումարի մասնակիցներին:

Միջազգային ասպարեզում սփյուռքահայության կողմից բարձրացված ալիքին մեծ ոգևորությամբ միացավ Խորհրդային Հայաստանի հայությունը: Հանրապետության թերթերում տպագրվում էին նամակներ՝ *«Հասել է ժամանակը», «Մեկուկես միլիոն մարդկանց ձայնը»* և այլ հուզիչ խորագրերով: ՀԽՍՀ ղեկավարության հիմնական դիրքորոշումը հետևյալն էր. բարձրացնել Թուրքիայի բռնազավթած հայկական տարածքները (Կարսի մարզն ու Սուրմալուի գավառը) Խորհրդային Հայաստանին վերադարձնելու և սփյուռքահայերի հայրենադարձության խնդիրները: *1945 թ. ապրիլի 19-ին* Ստալինն ընդունում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղապահ *Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքյանին*: Չորեքյանն արժարժեց հայկական տարածքների վերադարձման, հայրենադարձության և այլ հարցեր:

Հայկական սփյուռքում և Խորհրդային Հայաստանում անհամբեր սպասում էին պատերազմում հաղթած դաշնակից տերությունների ղեկավարների՝ *Պուրադամում*

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
ՊՈՏՄԴԱՍՈՒՄ

Մինչ համաժողովի սկիզբը՝ 1945 թ. հունիսին, Մոսկվայում ԽՍՀՄ արագորժոժողկոմ Վյաչեսլավ Մոլոտովը Թուրքիայի դեսպանին ներկայացրել էր խորհրդային տարածքային պահանջները, որոնք, սակայն, պաշտոնապես մերժվեցին: Թուրքիային օգնության շրջանցին Մեծ Բրիտանիան և ԱՄՆ-ն: Կոնֆերանսի բացումից մեկ օր առաջ՝ հուլիսի 16-ին, Մեծ Բրիտանիայի սրբաբան գործերի նախարար Էնչոունի Իդենը Մոլոտովին տեղեկացրեց, որ Լոնդոն ժամանած թուրքերը պազնապ են հայրենի խորհրդային տարածքային պահանջների առիթով: Ի պատասխան՝ Մոլոտովը հայտարարում է, որ 1921 թ. խորհրդա-թուրքական սահմանն արդարացի չէ, ուստի Թուրքիան ԽՍՀՄ-ին պետք է վերադարձնի որոշ տարածքներ: Խորհրդային տարածքային պահանջների խնդիրն արժարծվեց կոնֆերանսի՝ հուլիսի 22-ի և 23-ի նիստերում: Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության պաշտպանության դիրքերից առաջինը հանդես եկավ Մեծ Բրիտանիայի պարլիտար կոլեգիան ղեկավար Ու. Չերչիլը: Նրան հակադարձեց Ի. Մրայիները՝ պնդելով խորհրդային պահանջների մասին. «Մենք գրնում ենք, որ Կարսի և Արդսահանի շրջանում սահմանը ճիշտ չէ»:

գումարվելիք համաժողովին: Հայկական տարածքների հարցը համաժողովի օրակարգում ընդգրկելու խնդրանքով Ամերիկահայ ազգային խորհուրդը 1945 թ. հուլիսի 19-ին հեռագիր ուղարկեց երեք մեծ տերությունների՝ ԽՍՀՄ-ի, ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի ղեկավարներին (Ստալին, Թրուման, Չերչիլ):

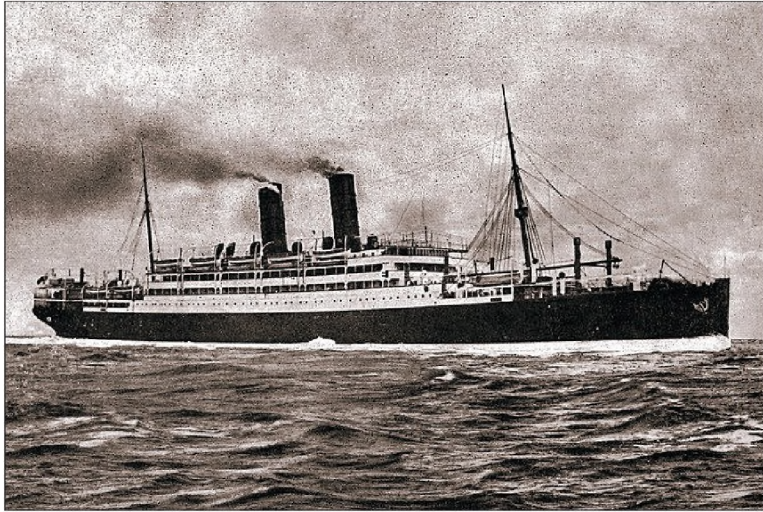
Պոտտաբանում, սակայն, հայկական տարածքների վերադարձի հարցը լուծում չգտավ. խորհրդային կողմը հանդիպեց անգլո-ամերիկյան կոշտ հակադեցուրթյանը: ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան անթաքույց պաշտպանեցին Թուրքիային:

Սիյուռքի ձեռնարկած միջոցառումների շարքում կարևոր էր Ամերիկահայ ազգային խորհրդի նախաձեռնությամբ **1947 թ. ապրիլի 30-ից մայիսի 4-ը Նյու Յորքում** կայացած **Հայկական համաշխարհային կոնգրեսը**. Կոնգրեսի առաջարկով կազմված պատվիրակությունը մայիսի 12-ին ԱՄՆ վարչակազմին ներկայացրեց հայկական հողային պահանջների վերաբերյալ հուշագիր:

Շուտով միջազգային իրավիճակը սրվեց, որը պայմանավորված էր սառը պատերազմով, 1949 թ. Հյուսիսատլանտյան դաշինքի (ՆԱՏՕ) ստեղծումով և երեք տարի անց նրան Թուրքիայի անդամակցությամբ: Դա ստիպեց Խորհրդային Միության ղեկավարությանը հետ կանգնել Թուրքիայի նկատմամբ իր տարածքային պահանջներից: Ավելին՝ **1953 թ. մայիսի 30-ին** խորհրդային կառավարությունը պաշտոնապես հայտարարեց, որ Խորհրդային Միությունը Թուրքիայից ոչ մի տարածքային պահանջ չունի: Այսպիսով՝ հայ ժողովրդի արդարացի պահանջները կրկին չիրականացան:

1946-1948 թթ. մեծ հայրենադարձությունը:

Խորհրդային Հայաստան սիյուռքահայերի գանգվածային ներգաղթի կազմակերպման խնդիրը սերտորեն առնչվում էր Երկրորդ աշխարհամարտում ԽՍՀՄ հաղթանակի, Թուրքիայից հայկական որոշ տարածքների ազատագրման իրական թվացող հեռանկարի հետ:

«Տրանսիլվանիա» շոգենավը

ՀԽՍՀ ղեկավարության եռանդուն գործունեության արդյունքում **1945 թ. նոյեմբերի 21-ին** ԽՍՀՄ ժողկոմխորիի նախագահ Ի. Ստալինը ստորագրում է որոշում՝ «Արտասահմանյան հայերի՝ Խորհրդային Հայաստան վերադառնալու կապակցությամբ ձեռնարկվող միջոցառումների մասին»:

Խորհրդային կառավարության այս քայլը խանդավառությամբ ընդունվեց համայն հայության կողմից: Հայրենադարձությունն իրականացնելու համար ՀԽՍՀ կառավարությանն առընթեր կազմակերպվեց Արտասահմանից ներգաղթող հայերի ընդունման կոմիտե:

1946 թ. հունիսի 23-ին հայրենադարձների առաջին խումբը «Տրանսիլվանիա» շոգենավով Բեյրութից ուղևորվում է դեպի Հայրենիք: Օրեր անց նրանք ժամանում են Բաթումի նավահանգիստ, այդտեղից՝ գնացքներով Հայաստան: Մինչև 1946 թ. հոկտեմբերի կեսերը Լիբանանից, Սիրիայից, Իրանից, Բուլղարիայից, Հունաստանից և այլ երկրներից Հայաստան ժամանեց **մոտ 51 հազար մարդ**: Ներգաղթը նվազող չափերով շարունակվեց նաև հաջորդ երկու տարիներին:

ԽՍՀՄ կառավարությունը հայրենադարձների սոցիալական դրությունը բարելավելու համար մի շարք միջոցառումներ իրականացրեց: Սակայն զգալի էին հետպատերազմյան շրջանի սոցիալ-տնտեսական դժվարությունները: Այդ հանգամանքը, ինչպես նաև ԽՍՀՄ-ում վերսկսված բռնաճշումները սփյուռքահայերի հայրենադարձության դադարեցման պատճառ դարձան: ԽՍՀՄ կառավարության 1948 թ. սեպտեմբերի 14-ի որոշումով հայրենադարձությունը կասեցվեց:

Այդուհանդերձ 1946–1948 թթ. մոտ 90 000 հայեր աշխարհի 12 երկրներից ներգաղթեցին Խորհրդային Հայաստան: Հաղթահարելով դժվարությունները՝ հայրենադարձները ներգրավվեցին հանրապետության տնտեսական և հասարակական-քաղաքական կյանքում՝ մեծ ներդրում ունենալով երկրի զարգացման գործում:

Հայրենադարձությունը հեղազա փարիներին: Զանգվածային հայրենադարձությունը թեև կատեցվեց, սակայն Ստալինի մահից հետո՝ **1950-ական թթ.**, անհատական կարգով Խորհրդային Հայաստան ներգաղթեց շուրջ **4000 սփյուռքահայ:**

Ներգաղթը փոքր ծավալներով շարունակվեց նաև հետագայում: **1962-1982 թթ.** աշխարհի շուրջ 2 տասնյակ երկրներից Հայաստան ներգաղթեց **մոտ 32 000 մարդ:** Այդ տարիներին նկատվում էր նաև **հակասակ գործընթացը**, երբ սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական դրդապատճառներով **Հայաստանից արտագաղթեց հայրենադարձների ու նրանց հարազատների մի մասը:** Արտագաղթը վտանգավոր չափերի հասավ հատկապես 1980-ական թթ. վերջերից սկսած:

Այդուհանդերձ հայրենադարձությունը խոշոր նշանակություն ունեցավ հանրապետության ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման, րնարեսության, մշակույթի և գիտության զարգացման համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞ւ հնարավոր դարձավ Հայկական հարցի բարձրացումը 1940-ական թթ. կեսերին:
2. Ի՞նչ կազմակերպություններ ստեղծեցին սփյուռքահայերը: Ներկայացրե՞ր և գնահատե՞ք սփյուռքահայերի պայքարը Հայկական հարցի լուծման համար:
3. Ե՞րբ և ինչպե՞ս է կազմակերպվել մեծ հայրենադարձությունը: Ներկայացրե՞ք և գնահատե՞ք այդ իրադարձության ընթացքը և արդյունքները:
4. 1950-ական թթ. կեսից մինչև 1982 թ. տեղի ունեցած հայրենադարձությունն ի՞նչ արդյունքներ ունեցավ: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ սկսվեց նաև արտագաղթ ՀԽՍՀ-ից:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտական փուլում և դրանից հետո մեծ տերությունները չլուծեցին Հայկական հարցը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայկական հարցի վերաբացում, Ամերիկահայ ազգային խորհուրդ, դենտնասցիա, ՄԱԿ-ի հիմնադիր համագումար, Պուրսդամի համաժողով, Հայկական համաշխարհային կոնգրես, մեծ հայրենադարձություն, արտագաղթ

§ 25. ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

Սփյուռքահայերի պայքարը Հայկական հարցի լուծման համար: Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտին և հաջորդած առաջին տարիներին Հայկական հարցի արդարացի լուծման ձախողումը չընկճեց սփյուռքահայությանը: Համասփյուռքյան ազգային կազմակերպությունների և հայ ավանդական կուսակցությունների գործունեության առաջնային խնդիրն էր պայքարել Հայկական հարցի լուծման և Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման համար: Այդ գործում **չրջադարձային էր 1965 թվականը:** Խորհրդային Հայաստանում և Սփյուռքի բոլոր համայնքներում հարյուրհազարավոր հայեր նորից բարձրացրին իրենց բողոքի ու պահանջատիրության ձայնը:

Սփյուռքահայության համառ պայքարի արդյունքներն ուշացնել չտվեցին: Արդեն Հայոց մեծ եղեռնի 50-րդ տարելիցի նախօրեին՝ **1965 թ. ապրիլի 20-ին, Ուրուզլայի Ազգային համագումարը (խորհրդարանը)** դատապարտեց և ճանաչեց Հայոց ցեղասպանությունը: Ուրուզլայը դարձավ Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչած **առաջին երկիրը:** Նույն օրերին ԱՄՆ-ի Կալիֆոռնիայի նահանգային խորհրդարանն ընդունեց մի բանաձև, որով **Ապրիլի 24-ը** նահանգում սահմանվեց հայ զոհերի հիշատակի օր: 1965 թ. հոկտեմբերին **Կիպրոսի** արտաքին գործերի նախարարը ՄԱԿ-ի բարձր ամբիոնից կոչ արեց քննարկելու Հայկական հարցը:

1967 թ. ապրիլին Մոնտեվիդեոյում գումարված Լատինական Ամերիկայի երկրների միջխորհրդարանական համագումարը որոշում ընդունեց օժանդակելու ՄԱԿ-ում Հայկական հարցի քննարկմանը: Իսկ **1973 թ. ՄԱԿ-ի** մարդու իրավունքների հանձնաժողովի ենթահանձնախմբի ներկայացրած բանաձևում Օսմանյան կայսրությունում հայերի ջարդերը որակվեցին որպես XX դարի առաջին ցեղասպանություն:

Միջազգային ասպարեզում սփյուռքահայության խնդիրները միասնաբար ներկայացնելու գործում նշանակալից իրադարձություն արձանագրվեց **1974 թվականին:** Հայ ավանդական երեք կուսակցություններն առաջին անգամ կազմեցին **համագային կենտրոնական մարմին** և մշակեցին ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված գործողությունների **միասնական ծրագիր:**

Համաշխարհային հանրությանը Թուրքիայի հանցագործ քաղաքականությանը ծանոթացնելու և ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանն ուղղությամբ մեծ ծավալի աշխատանք կատարեցին ՀՅԴ-ի կողմից աշխարհի տարբեր երկրներում հիմնված **Հայ դարի հանձնախմբերը:** Կարևոր դեր է խաղում նաև **Ամերիկայի հայկական համագումարը**, որը ստեղծվել է 1972 թ.:

Հայոց ցեղասպանության հիմնահարցը 1983 թ. սկսեց քննարկվել նաև Եվրախորհրդում: **1987 թ. հունիսի 18-ին Եվրախորհրդարանը** դատապարտեց 1915 թ. հայերի ցեղասպանությունը՝ կոչ անելով Թուրքիայի կառավարությանը ճանաչել ցեղասպանության փաստը:

Ամերիկայի հայկական
համագումարի խորհրդանիշը

«գԱարուած փնտրելու ճամբին եւ
գրայ Ս. Էջմիածինը եւ իմ Հայրե-
նիքը եւ իոնաարհունեցի ճակարա-
գրին առջեւ»:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս
Վազգեն Առաջին

Հայրենիք–Սփյուռք կապերի բարեկամները և ամրապնդումը: Ի. Ստալինի մահից (1953) հետո քաղաքական իրադրությունը ԽՍՀՄ–ում սկսեց մեղմանալ: Օգտվելով դրանից՝ Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունն աշխուժացրեց իր քաղաքականությունը Սփյուռքի հետ հարաբերություններում: Խորհրդային Հայաստանում 1960–1970–ական թթ. սկզբի «ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքի» շրջանը բացառիկ մեծ նշանակություն ունեցավ Հայրենիք–Սփյուռք կապերի ամրապնդման համար:

1961 թ. գարնանը Խորհրդային Հայաստանի 40–ամյակի տոնախմբություններին մասնակցելու համար հանրապետություն ժամանեցին Մերձավոր Արևելքի, Եվրոպայի, Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկաների բազմաթիվ սփյուռքահայեր: Կազմակերպվեց նրանց հանդիսավոր հանդիպումը Հայաստան ժամանած ԽՍՀՄ ղեկավար Ն. Խրուշչովի հետ: Հարցեր հնչեցին Թուրքիայի կողմից բռնազավթված հայկական տարածքների, պատմական հայրենիք սփյուռքահայերի վերադարձի, նաև Արցախն ու Նախիջևանը ՀԽՍՀ–ին միացնելու մասին:

1964 թ. Հայաստանում ստեղծվեց **Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտե**. Այն համակարգում էր Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները: Սկսեց հրատարակվել կոմիտեի «**Հայրենիքի ձայն**» պաշտոնաթերթը: Խորհրդային Հայաստանում հրատարակվեցին դասագրքեր Սփյուռքի դպրոցների համար, կազմակերպվեցին ամենամյա վերապատրաստման դասընթացներ սփյուռքահայ ուսուցիչների համար: Սփյուռքահայ ուսանողները հնարավորություն ստացան ուսանելու Հայաստանի բուհերում: Հայաստանից պարբերաբար Սփյուռք գործուղվող գիտության և մշակույթի անհատ գործիչները, անվանի գեղարվեստական խմբերն ամենուրեք խանդավառ ընդունելության էին արժանանում: Այս ամենով փորձ էր կատարվում համախմբելու Սփյուռքը և ուղղորդելու դեպի հայրենիք:

ՀԽՍՀ իշխանությունների թույլտվությամբ և Ամենայն Հայոց **Վազգեն Ա կաթողիկոսի** գլխավորու-

*Հայ դասի գրասենյակը
Անկարի հայում*

թյամբ աշխուժացավ Ս. Էջմիածնի գործունեությունը Սփյուռքի հետ կապերի ամրապնդման ուղղությամբ:

1988 թվականի Սպիրակի աղետալի երկրաշարժի օրերին սփյուռքահայությունը նյութական և բարոյական մեծ օժանդակություն ցուցաբերեց Հայաստանին: Սփյուռքահայ շատ բժիշկներ, հոգեբաններ, ճարտարապետներ ու շինարարներ մնացին Հայաստանում և անմիջականորեն մասնակցեցին փրկարարական ու վերականգնողական աշխատանքներին: **Ամենայն Հայոց Վազգեն Ա կաթողիկոսը և Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ կաթողիկոսը**, միասին շրջելով հայկական գաղթօջախներում, հանգանակություն կազմակերպեցին, որն ուղղվեց աղետի գոտու վերականգնմանը և տուժած բնակչության օգնությանը:

Անկախության առաջին տարիներից Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները մտան զարգացման որակական նոր փուլ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞ր թվականը շրջադարձային եղավ Հայկական հարցի լուծման համար մղվող պայքարում: Ներկայացրե՞ք Հայկական հարցի լուծման և Հայոց ցեղասպանության ճանաչման համար 1960–1980–ական թթ. սփյուռքահայության մղած պայքարի արդյունքները: Ո՞ր երկիրն է առաջինը ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը:
2. Ի՞նչ քայլեր ձեռնարկվեցին Հայրենիք–Սփյուռք կապերի բարելավման և ամրապնդման ուղղությամբ: Ի՞նչ արդյունքներ դրանք ունեցան:
3. Փորձե՞ք հիմնավորել Հայրենիք–Սփյուռք կապերի սերտացման անհրաժեշտությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Ազգային ինքնագիրակցության զարթոնք», Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտե, Եվրասիոսրիորարան, Վազգեն Ա

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ

Հատված Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ Չորեքյանի 1945 թ. նոյեմբերի 29-ին Մայր աթոռ Ս. Էջմիածնում տեղի ունեցած մամուլի ասուլիսից

Արտասահմանի հայության ճակատագրի մասին մեր հոգատարությունը և նրանցից ստացած բազմաթիվ նամակներն ու հեռագրերը մեզ մղեցին դիմելու երեք տերությունների ղեկավարներին՝ Ստալինին, Թրումանին և Էտլին՝ խնդրելով վերացնել բազմաչարչար հայ ժողովրդի վերաբերմամբ թույլ տված պատմական մեծ անարդարությունը: Մեր դիմումով մենք խնդրում ենք Թուրքիայից վերցնել նրա կողմից բռնի կերպով զավթած և այժմ ամայի հողերը, վերադարձնել նրանց վաղեմի տերերին և այդ հողերը միացնել Սովետական Հայաստանին: Դա գաղթական հայերին հնարավորություն կտա մի ընտանիքի մեջ ապրելու իրենց արյունակից եղբայրների հետ, աշխատելու և զարգացնելու իրենց ազգային կուլտուրան:

«Սովետական Հայաստան», 2 դեկտեմբերի, 1945 թ.

Հատված Եվրախորհրդարանի կողմից 1987 թ. հունիսի 18-ին ընդունված «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևից

Օսմանյան կայսրության տարածքում հայ բնակչության նկատմամբ տեղի ունեցած 1915–1917 թթ. ողբերգական իրադարձությունները, համաձայն ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին ընդունված «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին» կոնվենցիայի, հանդիսանում են ցեղասպանություն:

Հայոց ցեղասպանություն: Աշխարհի պետությունները, ազգային խորհրդարանները և միջազգային կազմակերպությունները դատապարտում են և ճանաչում (նյութերի ժողովածու), Երևան, 2005, էջ 222

§ 26. ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄՆ ՈՒ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՄԿԻՋԲԸ

Վերակառուցման քաղաքականությունը: ԽՍՀՄ-ը 1980-ական թթ. առաջին կեսին իր զարգացման մակարդակով մեծ չափերով հետ էր մնում Արևմուտքի առաջատար երկրներից: Օրեցօր ակնհայտ էր դառնում, որ անհրաժեշտ է բարեփոխել սոցիալիզմի վարչահրամայական տարածքը և երիտասարդացնել երկրի ղեկավարությունը:

1985 թ. մարտին ԽՄԿԿ կենտկոմի գլխավոր քարտուղար դարձավ **Միխայիլ Գորբաչովը**: Գորբաչովը և նրա համախոհները հասկանում էին, որ երկիրը մտել է փակուղի: Բայց ինչպես դրանից դուրս գալ՝ **չունենին հստակ և հեղուկական ծրագիր**: Ընտրվեց սոցիալիզմը կատարելագործելու ճանապարհը: **«Վերակառուցում», «նոր մտածողություն»** և **«արագացում»** կարգախոսները դարձան Գորբաչովի ընտրած բարեփոխումների քաղաքականության հիմքը: **Այդ քաղաքականությունը պատմության մեջ մնաց «վերակառուցում» անունով:**

Առաջադրվեց նոր հայեցակարգ՝ ստեղծել **սոցիալիզմի ժողովրդավարական տարածք**, այսպես կոչված՝ **«սոցիալիզմ՝ մարդկային դեմքով»**:

1988 թ. հռչակվեց իրավական պետության ստեղծման գործընթացը: Թեպետ պետությունը պետք է մնար սոցիալիստական, այնուամենայնիվ հիմնվելու էր օրենքի և համամարդկային իրավունքի վրա:

Արցախյան շարժման սկզբնավորումը: Գորբաչովյան վերակառուցման քաղաքականության շնորհիվ արցախահայերն ավելի համարձակ սկսեցին պայքարել **Արցախը Խորհրդային Հայաստանին վերամիավորելու համար**: 1988 թ. փետրվարի 20-ին հրավիրվեց Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար

Ճգնաժամ: Հաճախակի պայրկեր խորհրդային խանութներում 1980-ական թթ.

Միխայիլ Գորբաչով

Ցույց Երևանում. 1988 թ. փետրվար

Մարզի (ԼՂԻՄ) մարզխորհրդի արտահերթ նստաշրջան: Կայացվեց պատմական որոշում. «Ընդառաջելով ԼՂԻՄ-ի աշխատավորների ցանկություններին՝ խնդրել Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդին խոր ըմբռնման զգացում դրսևորել Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության իղձերի և ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի կազմից Հայկական ԽՍՀ-ի կազմ հանձնելու հարցի դրական լուծման հանդեպ»:

Մարզխորհրդի շենքը շրջապատած հազարավոր արցախցիներ ցնծությամբ ընդունեցին այդ որոշումը: Սկսվեց Արցախի հայ բնակչության ծանր ու երկարատև պայքարն ազատության համար:

ՀԽՍՀ և ԽՍՀՄ ղեկավարության դիրքորոշումը: Սունգայիթյան ոճրագործությունը: 1988 թ. փետրվարի վերջին Երևանում ամեն օր հանրահավաքներ էին տեղի ունենում: **Փետրվարի 20-ին Թաթերական** (այժմ՝ Ազարության) հրապարակում հավաքված հազարավոր ցուցարարներ հանդես եկան **Արցախը Հայաստանին միացնելու պահանջով:** Դա **Արցախյան (Ղարաբաղյան) շարժման սկիզբն է համարվում:** Արցախյան շարժումը ղեկավարելու և կազմակերպված հունի մեջ դնելու համար **փետրվարի 22-ին արեղծվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեն Իգոր Մուրադյանի և Վաչե Սարուխանյանի** ղեկավարությամբ:

Սունգայիթ. 1988 թ.

Փետրվարի 25-26-ին Երևանում ցուցարարների թիվը հասավ մի քանի հարյուր հազարի: Դա **ԽՍՀՄ**

*Յույց Երևանում՝ քնդդեմ
Սուխայիթի ոճրագործների*

պատմության մեջ աննախադեպ իրադարձություն էր:

ԼՂԻՄ-ում և ՀԽՍՀ-ում սկսված զանգվածային ելույթներն անհանգստացրին ինչպես կենտրոնական, այնպես էլ հանրապետության կոմունիստական ղեկավարությանը: Մ. Գորբաչովը **փետրվարի 26-ին** ուղերձ հղեց «Ադրբեջանի և Հայաստանի աշխատավորներին, ժողովուրդներին»: Նա «ժողովուրդների իսկական եղբայրության և միասնության» կոչ էր անում: Խնդրի հաղթահարումը ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունները տեսնում էին Ադրբեջանում ու Հայաստանում կուտակված տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական և այլ հիմնահարցերի լուծման մեջ:

Ղարաբաղյան շարժման վերելքի օրերին **Սուխայիթ քաղաքում 1988 թ. փետրվարի 27-29-ին** տեղի ունեցավ ոճրագործություն հայ բնակչության նկատմամբ: Քաղաքի ոստիկանության և տեղական իշխանությունների թողտվությամբ ադրբեջանցիների կողմից իրականացվեց հայերի կոտորած՝ ամենավայրագ ձևերով: Հայերը երեք օր մնացել էին բախտի քմահաճույքին: Պաշտոնական տվյալներով գոհվեց 27 սարդ: Հազարավոր հայեր դարձան փախստականներ: **Այդ ջարդերը կազմակերպվել էին Արցախի հիմնախնդրի լուծումը կանխելու նպատակով: Սակայն դա չընկճեց հայության ազատարենը և միակամ ոգին:**

Սուսգայիթի հայերի նկատմամբ կատարված ոճրագործությունը միջազգային նորմերով գնահատվում է որպես ցեղասպանություն:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. ԽՍՀՄ–ում էրբ և ո՞ւմ կողմից է սկսվել վերակառուցման քաղաքականությունը: Ի՞նչ նպատակներ էր հետապնդում վերակառուցումը:
2. Ի՞նչը նպաստեց Արցախյան շարժման սկզբնավորմանը: Երբ է սկսվել շարժումը և ո՞ր իրադարձությամբ: Դեկավար ի՞նչ մարմին և էրբ ստեղծվեց, ովքեր էին դրա առաջին անդամներից:
3. Հիմնական գծերով ներկայացրե՞ք Արցախյան շարժման էությունը և սկզբնական փուլը:
4. Ի՞նչ գիտեք սուսգայիթյան ոճրագործության մասին: Ովքեր էին կազմակերպել այն: Գնահատե՞ք այդ ոճրագործությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վերակառուցում, նոր մրաժողություն, արագացում, «սոցիալիզմ՝ մարդկային դեմքով», Արցախյան շարժում, «Դարաբաղ» կոմիտե, Իգոր Մուրադյան, Վաչե Սարուխանյան, սուսգայիթյան ոճրագործություն

§ 27. ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՎԵՐԵԼՔՆ ՈՒ ԶԻՆՎԱԾ ՊԱՅՔԱՐԻ ՍԿԻԶԲԸ

Համազգային շարժման ծավալումը: Օրեցօր Արցախյան շարժմանը ժողովրդական նոր զանգվածներ էին միանում:

Շարժման վերելքի փուլում՝ 1988 թ. մայիսին, Կրեմլի միջնորդությամբ փոխվեցին Հայկական ԽՍՀ-ի և Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի ղեկավարները: Կարեն Դեմիրճյանին փոխարինեց **Սուրեն Հարությունյանը:** Համալրվեց և փոխվեց նաև «Ղարաբաղ» կոմիտեի ղեկավար կազմը:

Ժողովրդական շարժման ճնշման տակ **1988 թ. հունիսի 15-ին ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նստաշրջանը,** քննարկելով ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի որոշումը, **համաձայնություն փոխեց ԼՂԻՄ-ը Հայկական ԽՍՀ-ի կազմի մեջ մտցնելուն:** Տրամազծորեն հակադիր որոշում կայացրեց Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը:

ԼՂԻՄ-ի հարցի քննարկում տեղի ունեցավ Մոսկվայում: **1988 թ. հուլիսի 18-ին** գումարվեց **ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության նիստը,** որտեղ եղան բազմաթիվ ելույթներ: Հատկապես վճռական էր ԼՂԻՄ մարզկոմի առաջին քարտուղար **Հենրիխ Պողոսյանի** ելույթը: Նա հայտարարեց, որ «*Լեռնային Ղարաբաղի ճակատագիրը կարող են լուծել միայն Լեռնային Ղարաբաղի բնակիչները*»: Արցախի ներկայացուցիչն անվարան պնդեց, որ «*արեղծված իրավիճակի միակ ճշմարիտ լուծումը կարող է լի-*

Դրվագներ Երևանում հայրադարձված հայրուկ դրությունից: Ներքևում՝ հայրուկ դրության ընթացքում պարետային ժամից հետո գործող անցարդի ձևուշ:

նել Լեռնային Ղարաբաղի դուրսերևույնը Ադրբեջանի կազմից»: ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահությունը, սակայն, անհնարին համարեց սահմանների փոփոխումը:

Այդ օրերին Հայաստանում ծավալված համաժողովրդական շարժման ալիքի վրա ստեղծվեց **«Հայոց համազգային շարժում» (ՀՀՇ)** կազմակերպությունը: Այն իր հիմնական նպատակ հռչակեց Լեռնային Ղարաբաղի միացումը Հայաստանին: ՀԽՍՀ-ում և ԼՂԻՄ-ում տեղի ունեցան ԽՍՀՄ-ի պատմության

մեջ աննախադեպ գործադուլներ Մայր հայրենիքի հետ Արցախի վերամիավորման ազգային-քաղաքական պահանջով: Փորձելով ճնշել օրեցօր ահագնացող շարժումը՝ խորհրդային ղեկավարությունը **1988 թ. նոյեմբերի 24-ին** Երևանում հայտարարեց պարետային ժամ: Խորհրդային զորքը մտավ Երևան: Դեկտեմբերի 5-ից հանրապետության 16 շրջաններում հասուկ դրություն մտցվեց: Բնակչությունը խիստ դժգոհ ու վրդովված էր այդ որոշումներից և պահանջում էր պարետային ժամը վերացնել թե՛ ՀԽՍՀ-ում, թե՛ ԼՂԻՄ-ում:

Սակայն իրադրությունը փոխվեց Հայաստանին պատուհասած բնական աղետի պատճառով:

Սպիտակի երկրաշարժը: 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ին Հայաստանի հյուսիսային շրջաններում տեղի ունեցավ ահեղ երկրաշարժ. մի քանի ակնթարթում տարերքը խեղեց հարյուրհազարավոր ճակատագրեր: Պատմության մեջ այն մտավ **«Սպիտակի երկրաշարժ»** անունով:

Հիմնահատակ ավերվեց **Սպիտակ** քաղաքը: Կործանվեց հանրապետության երկրորդ քաղաքի՝ **Լեռնհանականի** մեծ մասը, ավերվեց **Կիրովականի** շինությունների գրեթե կեսը: Տուժեցին նաև հարյուրավոր գյուղեր: **Զոհվեց ավելի քան 25 հազար մարդ:**

Սպիրակ, 1988 թ.

Վազգեն Ա-ի այցը Լենինսկին.
1988 թ.

Հայաստանում տեղի ունեցած դժբախտության մասին արագ տեղեկացավ ամբողջ աշխարհը: Փրկարարական աշխատանքներն իրականացնելու համար ստեղծվեց *պեղրական հասնձնաժողով* ԽՍՀՄ նախարարների խորհրդի նախագահ (վարչապետ) *Նիկոլայ Ռիժկովի* գլխավորությամբ: Մեծ աշխատանք կատարվեց աղետի գոտուց մարդկանց տարահանելու ուղղությամբ:

Աղետից հետո Հայաստանն ամիսներով հումանիտար օգնություն էր ստանում Եվրոպայից, ԱՄՆ-ից, Արևելքի երկրներից:

Այդ ծանր օրերին Հայաստանի բնակչությունն առանձնակի ուժով զգաց աշխարհի գրեթե բոլոր անկյուններում ապրող հայերի աջակցությունը: Ողբերգությունը համախմբեց ամբողջ աշխարհի հայությանը: Հայտնի երգիչ *Շառլ Ազնավուրը* ժամանեց աղետի գոտի, հումանիտար օգնություն հասցրեց Հայաստան: Իր համահեղինակած ու բազմաթիվ լեզուներով հեռասփռված աշխարհահոջակ *«Քեզ համար, Հայասրան»* խմբերգով նա փորձեց թեթևացնել աղետոյալ մարդկանց վիշտը:

Շարժման հեղափոխությունը: Երկրաշարժի հետ կապված՝ դեկտեմբերի 9-ին Երևան ժամանեց Մ. Գորբաչովը: Հաջորդ օրը ձերբակալվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների մի մասը: **1989 թ. հունվարին Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, Վազգեն Մանուկյանը, Ռաֆայել Ղազարյանը, Հանտ Սիրադեղյանը, Աշոտ Մանուչարյանը** և կոմիտեի ղեկավար կազմի մյուս անդամները տեղափոխվեցին Մոսկվայի բանտեր:

1989 թ. հունվարին ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահությունը ԼՂԻՄ-ում կառավարման հատուկ ձև սահմանեց: Ստեղծվեց **Հայրուկ կառավարման կոմիտե** (նախագահ՝ Արկադի Վոլսկի), որին վերապահվում էր տեղական պետական մարմինների ղեկավարումը: Սակայն Արցախի հայ բնակչությունը խիստ դժգոհ մնաց Հատուկ կառավարման կոմիտեից:

1989 թ. մայիսի 25-ին Մոսկվայում իր աշխատանքները սկսեց խորհրդային պետության բարձրագույն օրենսդիր իշխանության նոր մարմինը՝ **ԽՍՀՄ ժողովրդական պարզամամուրների առաջին համագումարը**: Հայաստանի բնակչության զանգ-

վածային բողոքները ստիպեցին խորհրդային իշխանություններին թույլատրել ազատ հանրահավաքներն ու ցույցերը: Նոր թափով վերսկսված ժողովրդական շարժման պահանջով **մայիսի վերջերին բանտերից ազատվեցին «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամները:**

Այդ օրերին չէր դադարում պայքարը նաև Արցախում: Երկու ամսից ավելի գործադուլի մեջ էր մարզի ողջ աշխատավոր բնակչությունը, իսկ չարտոնված հանրահավաքները տեղի էին ունենում ամեն օր: Շրջափակման և գործադուլի մեջ մաքառող Արցախը հայտնվել էր ճգնաժամի շեմին: Այդ պայմաններում ստեղծվեց **Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը**, որը գլխավորեց արցախցիների ազատագրական պայքարը:

1989 թ. դեկտեմբերի 1-ին Երևանում տեղի ունեցավ Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի համատեղ նիստ: Այն պատմական որոշում կայացրեց **Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին**: Այդ որոշումը չճանաչվեց և սվիններով ընդունվեց ինչպես Ադրբեջանական ԽՍՀ, այնպես էլ ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների կողմից:

Գնալով ավելի էին սրվում հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները, և դրան նպաստում էր Մոսկվայի կողմնակալ դիրքորոշումը: Ադրբեջանը **1990 թվականը**

Մովսես Գորգիսյանը հանրահավաքում ելույթի պահին: Զոհվել է 1990 թ. հունվարին Երասխավանի պաշտպանության համար մղված մարտերում: Հայաստանի ազգային հերոս (հետմահու)

սկսեց նոր ոճրագործությամբ: **Հունվարի 13-20-ը Բաքվում** իրականացվեցին հայ բնակչության կոտորած և տեղահանություն, որի ընթացքում Ադրբեջանի «ժողովրդական ճակատը» և իշխանության մարմինները գործում էին համատեղ: Կողոպտված և ծեծ ու ջարդի ենթարկված տասնյակ հազարավոր հայեր փոխադրվեցին Կրասնովոդսկ (Թուրքմենական ԽՍՀ) և ՀԽՍՀ: **Բաքվի և Մունգայիթի հայության նկատմամբ Ադրբեջանի իրականացրած այս ոճրագործությունները ցեղասպանություն են**, որոնք մինչ օրս միջազգային դատապարտման չեն արժանացել:

Ընդհանուր առմամբ **1988-1991 թթ.** Ադրբեջանի հակահայ քաղաքականության արդյունքում այդ երկրից **քոնազադեցվել է շուրջ 400 հազար հայ**: Բացի Մունգայիթից ու Բաքվից՝ Կիրովաբադի (Գյանջա), Գաշտային Գարաբաղի, Շամքորի և այլ վայրերի հազարավոր հայեր ենթարկվեցին ջարդերի, թալանի և այլ վայրագությունների: Նրանց մեծ մասը եկավ Հայաստան, մնացածը ապաստանեց ԽՍՀՄ-ի տարբեր հանրապետություններում և արտերկրում: Այդ ընթացքում Հայաստանից հեռացած

ադրբեջանցիները, ի տարբերություն Ադրբեջանից բռնի տեղահանված հայերի, իրենց թողած գույքի համար ստացան փոխհատուցում:

Ինքնապաշտպանական ջոկատների սրեղծումը և Հայաստանի սահմանների պաշտպանությունը: 1990 թ. սկզբին իրավիճակը լարված էր Հայաստանում: Ազատության հրապարակը դարձել էր կամավորական զինյալ ուժերի կազմակերպման, ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի մայիսյան ընտրությունների քարոզչության և Արցախին կոչական, ռազմական օգնության ցուցաբերման կենտրոն: **Հունվարի 13-ի** հանրահավաքում հայտարարվեց, որ ինքնապաշտպանական ուժերը թե՛ շրջաններում և թե՛ Երևանում բերվել են մարտական պատրաստության վիճակի: Մարտական ջոկատները Երասխավանում և սահմանամերձ մյուս հատվածներում Ադրբեջանի հրաժարված ընդհարումների ժամանակ արժանի հակահարված հասցրին հակառակորդին:

Ազատագրական պայքարի զինված փուլի սկիզբը: 1991 թվականը արցախահայության համար ավելի ծանր տարի էր: Շրջափակման պատճառով հիմնովին խաթարվել էր մարզի տնտեսական գործունեությունը: Օգտվելով այդ վիճակից՝ Մոսկվան և Բաքուն ավելի էին ուժեղացնում ճնշումներն ու բռնարարքները:

Խիստ մտահոգիչ էր Հյուսիսային Արցախի՝ Շահումյանի և Խանկարի շրջանների հայության վիճակը: Արցախի հայաթափության համար Մոսկվայում մշակվեց **«Կույց» («Օղակ»)** ռազմական գործողությունը: Այն սկսեց իրականացվել **1991 թ. սեպտեմբերի վերջերից**: Ադրբեջանի հատուկ ջոկատայինները (օմժոնականները) և նրանց միացած խորհրդային զորամասերը սկսեցին գնդակոծել **Գեղաշենը, Մարտունաշենը** և **Շահումյանի շրջանի** մի շարք գյուղեր: **Գեղաշեն** ներխուժած զինվորականներին ուղեկցում էին ադրբեջանցի օմժոնականները, որոնք դաժան հաշվեհարդար էին տեսնում գյուղի հայ բնակչության հետ: Նրանց դեմ հերոսական պայքարը գլխավորում էր **Թաթուլ Կրպեյանը**: Դրությունն արդեն օրհասական էր դառնում: Անհավասար մարտերում զոհվեցին **Թաթուլ Կրպեյանը** (հետմահու՝ Հայաստանի ազգային հերոս), **Արթուր Կարապետյանը**, Մարտունաշենի պաշտպանության ղեկավար **Միսն Աչիբգյոզյանը** (հետմահու՝ ՀՀ «Մարտական խաչ» 1-ին աստիճանի շքանշան) և ուրիշներ:

1991 թ. մայիսի 7-ին Գետաշենի շուրջ երեք հազար կին, երեխա, ծեր ռազմական ուղղաթիռներով տարահանվեցին: Գյուղի գրեթե բոլոր ինքնապաշտպանները տեղափոխվեցին Շահումյանի շրջան:

Թաթուլ Կրպեյան
Հայաստանի ազգային հերոս

Միսն Աչիբգյոզյան
Մարտունաշենի
պաշտպանության ղեկավար

Փաստորեն մայիսյան օրերին Ադրբեջանի կողմից Արցախի հայ բնակչությանը պարտադրվեց պարերազմ:

*1991 թ. հուլիսին Ստեփանակերտում ստեղծվեցին **ինքնապաշտպանության ընդհարակցա կոմիտե** և **ինքնապաշտպանության ուժերի շրաք**: Մարզի բոլոր շրջաններում կազմակերպվեցին զինված ջոկատներ:*

Այսպես սկսվեց Արցախյան ազատագրական պայերազմը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ներկայացրեք Արցախյան շարժման ընթացքը 1988 թվականի մայիս-նոյեմբեր ժամանակահատվածում: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ փոխվեց ՀԽՍՀ և ԱԽՍՀ ղեկավարությունը: Երբ է ստեղծվել ՀՀՇ կազմակերպությունը:
2. Երբ է տեղի ունեցել Սպիտակի երկրաշարժը: Ինչ հետևանքներ է այն ունեցել: Քարտեզի վրա ցոյց տվեք աղետալի երկրաշարժից տուժած խոշոր բնակավայրերը և Հայաստանին մեծ օգնություն ցուցաբերած երկրները: Ինչ գիտեք Հայաստանին օգնելու՝ Շառլ Ազնավուրի գործունեության մասին:
3. Պարզաբանեք Հայաստանում ծավալված համաժողովրդական շարժման արդյունքները 1989 թվականին:
4. Կազմեք Հայաստանում ծավալված համաժողովրդական շարժման և ազատագրական պայքարի զինված փուլի սկզբի կարևոր իրադարձությունների ժամանակագրական աղյուսակ:
5. Ինչ գիտեք Թաթուլ Կրպեյանի և Սիմոն Աչիբգյոզյանի մասին: Օգտվելով նաև լրացուցիչ աղբյուրներից՝ պատրաստեք փոքրիկ ելույթ՝ նրանց մասին:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ էր Մոսկվան հակահայ դիրքորոշում որդեգրել Արցախի հարցում:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայոց համազգային շարժում, Հենրիխ Գոդոսյան, Շառլ Ազնավուր, Նիկոլայ Ռիժկով, Հարուկ Կառավարման կոմիտե, Լեոնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդ, Մովսես Գորգիսյան, «Կոլցո» («Օղակ») գործողություն, հարուկ ջոկապայիններ (օմժակախաններ), Գեարգեն, Թաթուլ Կրպեյան, Սիմոն Աչիբգյոզյան

§ 28. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՒՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի այլընտրանքային ընտրությունները: 1990 թ. գարնանը անցկացվելու էին ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավորների ընտրություններ: Նախընտրական սուր պայքար էր ընթանում: Հայկոմկուսը, ՀՀԾ-ն (1989 թ. նոյեմբերին դարձել էր կուսակցություն) և այլ քաղաքական ուժեր 260 ընտրատարածքներում առաջադրել էին իրենց թեկնածուներին: ՀԽՍՀ ԳԽ-ի ընտրությունների ընտրատարածքներ էին ստեղծվել նաև ԼՂԲՄ-ում: ՀՀԾ-ականները ընտրել էին սահմանադրական ճանապարհով իշխանության հասնելու մարտավարություն:

Իրադրությունը հանրապետությունում մնում էր լարված: Կոմկուսը կորցրել էր ժողովրդի վստահությունը, իսկ ՀՀԾ-ին հեղինակություն էին բերում Արցախի ազատագրության և հանրապետության անկախության գաղափարները:

1990 թ. մայիսի 20-ին կայացան ՀԽՍՀ ԳԽ-ի՝ Խորհրդային Հայաստանի պատմության մեջ **առաջին ժողովրդավարական և այլընտրանքային ընտրությունները:** Ընտրողների ձայները գրեթե հավասարապես բաժանվեցին ՀՀԾ-ի և Հայկոմկուսի միջև:

Հայաստանի նորընտիր Գերագույն խորհրդի նստաշրջանը սկսվեց 1990 թ. հուլիսի 20-ին: **Օգոստոսի 4-ին** ՀՀԾ վարչության նախագահ **Լևոն Տեր-Պետրոսյանն** ընտրվեց Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահ: Մի քանի օր անց Նախարարների խորհրդի նախագահ ընտրվեց **Վազգեն Մանուկյանը:** Փաստորեն **դրանով վերջ դրվեց կոմունիստական կուսակցության մենիշխանության յոթանասնամյա շրջանին:**

Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը: 1990 թ. **օգոստոսի 23-ին** ԳԽ-ն երկարատև ու հանգամանալից քննարկումից հետո ընդունեց **«Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին»**

Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի ընթերցումը. 1990 թ. օգոստոսի 23

պատմական փաստաթուղթը: **Հռչակվում էր Հայաստանի անկախ պետականության հաստատման գործընթացի սկիզբը:** Հռչակագիրը կարևոր իրավական փաստաթուղթ էր անկախություն տանող ճանապարհին: Այն նախանշում էր Հայաստանի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային զարգացման ուղիները:

Հռչակագրի քաղաքական բաժնում նշվում էր, որ **ՀԽՍՀ-ն վերանվանվում է Հայաստանի Հանրապետություն:** Այսպիսով՝ **Հայաստանի պատմության մեջ սկսվում էր Երրորդ հանրապետության շրջանը:**

Հռչակագրում հատուկ հոդվածով ընդունվում էր հանրապետության օրենքների գերակայությունը ԽՍՀՄ օրենքների նկատմամբ: Եթե ԽՍՀՄ օրենքը հաստատված չէր ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից, ապա այն հանրապետությունում չէր կարող գործել:

Կարևոր էր նաև, որ հռչակագիրը հաստատում էր ՀՀ վճռականությունը Արցախին իր տարածքի անբաժանելի մասը ճանաչելու վերաբերյալ:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումը, ԱՊՀ-ի ստեղծումը: 1991 թ. գարնանը ԽՍՀՄ-ը հասել էր փլուզման եզրին: Երկրի ղեկավարությունը Միությունը փրկելու նպատակով **մարտի 17-ին** անցկացրեց հանրաքվե բարեփոխված ԽՍՀՄ-ի պահպանման համար: Իրենց տարածքում հանրաքվե չանցկացրին Մերձբալթյան երեք հանրապետությունները, ինչպես նաև Վրաստանը, Մոլդովան և Հայաստանը: Թեև մնացած 9 հանրապետություններում բնակչության մեծամասնությունը կողմ քվեարկեց ԽՍՀՄ-ի պահպանմանը, սակայն երկիրը հաստատուն քայլերով գնում էր դեպի անկում:

Հենվելով հանրաքվեի արդյունքների վրա՝ ԽՍՀՄ նախագահ (1990 թ. մարտից) **Մ. Գորբաչովը** նախաձեռնեց դաշնային պետության պայմանագրի փոփոխում: Պայմանագրի նախագծով նորացված միությունը ԽՍՀՄ-ի փոխարեն կոչվելու էր

Ինքնիշխան Պետությունների Միություն: Պայմանագրի հանդիսավոր ստորագրումը նշանակվել էր օգոստոսի 20-ին, երբ Գորբաչովը վերադառնալու էր արձակուրդից: Մակայն երկրի մի խումբ պահպանողական ղեկավարներ կազմակերպեցին պետական հեղաշրջում, որի նպատակն էր կասեցնել բարեփոխումները, պահպանել կենտրոնի և ԽՍՀՄ-ի իշխանությունը:

1991 թ. օգոստոսի 19-ին հայտարարվեց, որ Մ. Գորբաչովն առողջական խնդիրների պատճառով չի կարող կատարել երկրի նախագահի պարտականությունները: Երկրի կառավարման համար ստեղծվեց **Արտակարգ դրության պետական կոմիտե (ԱԴՊԿ):** Գորբաչովին մեկուսացրին Ղրիմի իր հանգստավայրում: Նույն օրը առավուտյան զորքը մտավ Մոսկվա:

Ռուսաստանի նորընտիր նախագահ **Բորիս Ելցինը** ԱԴՊԿ ելույթը համարեց «հակասահմանադրական հեղաշրջում» և Ռուսաստանի տարածքում անօրինական հայտարարեց նրա բոլոր որոշումները և կարգադրությունները:

ԱԴՊԿ և Ռուսաստանի իշխանությունների դիմակայությունը լուծվեց հօգուտ ժողովրդավարական ուժերի: **Օգոստոսի 21-ին** խոռվարարները ձերբակալվեցին: Երկրում իշխանությունը փաստորեն անցավ Բ. Ելցինին:

Այս դեպքերն արագացրին ԽՍՀՄ-ի փլուզումը: **Դեկտեմբերի 8-ին** Բորիս Ելցինը, Ուկրաինայի նախագահ Լեոնիդ Կրավչուկը և Բելոռուսիայի Գերագույն խորհրդի նախագահ Ստանիսլավ Շուշկևիչը, տեղյակ չպահելով Մ. Գորբաչովին, հավաքվեցին Բելոռուսիայի Բելովեժյան արգելոցում: Նրանք հայտարարեցին ԽՍՀՄ-ի լուծարման և **Անկախ Պետությունների Համագործակցության (ԱՊՀ)** ստեղծման մասին:

1991 թ. դեկտեմբերի 21-ին Ղազախստանի մայրաքաղաք Ալմա Աթայում հավաքված նախկին 11 խորհրդային հանրապետությունները հայտարարեցին ԱՊՀ կազմելու մասին:

Այսպիսով՝ խաղաղ ճանապարհով վերացավ «կոմունիստական» տերությունը՝ ԽՍՀՄ-ը: Միխայիլ Գորբաչովը դեկտեմբերի 25-ին կամավոր վայր դրեց այլևս գոյություն չունեցող ԽՍՀՄ-ի նախագահի լիազորությունները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Երբ են կայացել ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի այլընտրանքային առաջին ընտրությունները: Ինչ ավարտ ունեցան և ինչո՞վ նշանավորվեցին այդ ընտրությունները: Երբ բացվեց Հայաստանի նորընտիր ԳԽ-ի նստաշրջանը, և ո՞վ ընտրվեց ԳԽ-ի նախագահ:
2. Երբ և ո՞ւմ կողմից է ընդունվել «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթուղթը: Ներկայացրե՞ք Հռչակագրի հիմնական բովանդակությունը: Ցնոյց տվե՞ք Հռչակագրի պատմական նշանակությունը:
3. Ինչ քայլեր ձեռնարկեց ԽՍՀՄ դեկավարությունը 1991 թ. երկիրը անկումից փրկելու նպատակով: Ներկայացրե՞ք օգոստոսյան խռովության հետևանքները: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ պարտվեցին պահպանողական ուժերը:
4. Վերհանե՞ք ԽՍՀՄ-ի փլուզման գլխավոր պատճառները: Երբ և ո՞ւմ կողմից ստեղծվեց ԱԳՀ-ն:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1990 թ. մայիսի 20-ի այլընտրանքային ընտրություններ, Լևոն Տեր-Պետրոսյան, Վազգեն Մանուկյան, «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին», օգոստոսյան պետական հեղաշրջում, ԽՍՀՄ-ի փլուզում, ԱԳՀ

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ

ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ (կրճատումներով, ընդունվել է 23. 08. 1990)

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը, արտահայտելով Հայաստանի ժողովրդի միասնական կամքը, գիտակցելով իր պատասխանատվությունը հայ ժողովրդի ճակատագրի առջև համայն հայության իղձերի իրականացման և պատմական արդարության վերականգնման գործում, ելնելով մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի սկզբունքներից և միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերից, կենսագործելով ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքը, հիմնվելով 1989 թվականի դեկտեմբերի 1-ի «Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Դարաբաղի վերամիավորման մասին» Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի և Լեռնային Դարաբաղի Ազգային խորհրդի համատեղ որոշման վրա, զարգացնելով 1918 թվականի մայիսի 28-ին ստեղծված անկախ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդավարական ավանդույթները, խնդիր դնելով ժողովրդավարական, իրավական հասարակարգի ստեղծումը,

ՀՌ-ՉԱԿՈՒՄ Է

անկախ պետականության հաստատման գործընթացի սկիզբը:

1. Հայկական ԽՍՀ-ն վերանվանվում է Հայաստանի Հանրապետություն, կրճատ՝ Հայաստան: Հայաստանի Հանրապետությունն ունի իր դրոշը, զինանշանը և հիմնը:
2. Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան պետություն է՝ օժտված պետական իշխանության գերակայությամբ, անկախությամբ, լիիրավությամբ: Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում գործում են միայն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունը և օրենքները:
3. Հայոց պետականության կրողը Հայաստանի Հանրապետության ժողովուրդն է, որն իր իշխանությունը իրագործում է անմիջականորեն և ներկայացուցչական մարմինների միջոցով՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա: ...
4. ... Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է իր քաղաքացիների ազատ ու իրավահավասար զարգացումը՝ անկախ ազգությունից, ռասայական պատկանելությունից և դավանանքից: ...
8. Հայաստանի Հանրապետությունը սեփականության բազմաձևության հիման վրա որոշում է իր տնտեսավարման սկզբունքները և կարգը, հիմնում սեփական դրամ, ազգային բանկ, ֆինանսավարկային համակարգ, հարկային և մաքսային ծառայություններ: ...
11. Հայաստանի Հանրապետությունը սատար է կանգնում 1915 թվականին օսմանյան Թուրքիայում և Արևմտյան Հայաստանում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործին:
12. Սույն Հռչակագիրը հիմք է ծառայում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մշակման, իսկ գործող սահմանադրության մեջ փոփոխությունների և լրացումների կատարման, պետական մարմինների գործունեության, հանրապետության նոր օրենսդրության մշակման համար:

§ 29. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

*Դասաժամ Երևանի թիվ 5
տեխնիկական ուսումնարանում*

Կրթական համակարգը: Հետպատերազմյան տարիներին Հայաստանում արագ զարգանում էր դպրոցական համակարգը: Շարունակվեց անցումը համընդհանուր պարտադիր յոթնամյա կրթության, իսկ 1966–1967 ուստարում սկսվեց անցումը պարտադիր ընդհանուր միջնակարգ կրթության: **1985–1986 ուստարում** հանրապետությունում գործում էր **1479 հանրակրթական դպրոց՝ ավելի քան 600 հազար աշակերտներով:**

Ընդլայնվեց պրոֆտեխնիկական ուսումնարանների և միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների ցանցը:

Երևանի տեխնիկական համալսարանի կենտրոնական մասնաշենքը

Ջարգացավ բարձրագույն կրթության համա-
կարգը: Հանրապետության բուհերի ուսանողների
թիվը 1985–1986 ուստարում հասավ **մոտ 55 հազարի**:

Գիտության վերելքը: Հայկական ԽՍՀ գիտու-
թյունների ակադեմիան հետպատերազմյան տարի-
ներին դարձավ երկրի գիտական առաջա-
տար կենտրոններից մեկը: **1947 թ.** Հա-
յաստանի գիտությունների ակադեմիայի
նախագահ (պրեզիդենտ) ընտրվեց ակա-
նավոր գիտնական, աստղաֆիզիկոս, ակադեմիկոս
Վիկտոր Համբարձումյանը:

Աստղաֆիզիկայի բնագավառում Հայաստանում
կատարված ուսումնասիրությունները համաշխար-
հային ճանաչում էին գտել: **Բյուրակաւի սարդաֆի-
ւրաւանը** դարձել էր աստղաֆիզիկայի գիտահետա-
գոտական խոշոր կենտրոններից մեկն աշխարհում:

Հայաստանում կարևոր հաջողություններ էին
ձեռք բերվել ֆիզիկայի, էլեկտրոնիկայի, նույր օր-
գանական քիմիայի, մաթեմատիկայի, հաշվողական
տեխնիկայի բնագավառներում: Ֆիզիկայի ինստի-
տուտում **1967 թ.** գործարկվեց **ԽՍՀՄ խոշորագույն
էլեկտրոնային սրագացուցիչներից մեկը**:

Մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազո-
տական ինստիտուտում **սրեղծվեցին ԽՍՀՄ-ում
առաջին կիսահաղորդչային ԷՀՄ-ները**, այդ թվում՝
«Նաիրին»:

Համաշխարհային ճանաչում էին ձեռք բերել տա-
ղանդավոր գիտնականներ ֆիզիկոս **Արյեւ Այի-
խանյանը**, քիմիկոս **Արմենակ Մնջոյանը**,
մաթեմատիկոսներ **Արդաշես Շահինյանը**,
Մխիթար Զրբաշյանը և **Սերգեյ Մերգե-
լյանը**:

Հետպատերազմյան տարիներին ան-
հատի պաշտամունքի հետևանքով հայագիտության
զարգացումն ընթանում էր դժվարին պայմաննե-
րում: Պատմական հետազոտությունների հեղինակ-
ները, հատկապես նորագույն շրջանը հետազոտող
պատմաբանները ստիպված էին պատմական դեպ-
քերն ու իրադարձությունները հարմարեցնել այն

Վիկտոր Համբարձումյանի
արձանը Երևանում
(քանդակագործ՝
Տարիել Հակոբյան)

Սերգեյ Մերգելյան

ԽՍՀՄ պատմության մեջ գիտու-
թյունների ամենաերկարատար դոկ-
տոր (ասպիճանը շնորհվել է միան-
գամից՝ 20 տարեկանում), ԽՍՀՄ
ԳԱ ամենաերկարատար թղթակից
անդամ (24 տարեկանում), Հայաս-
տանում հաշվողական տեխնիկայի
հիմնադիրներից

Վշոյր Հոփհաննիսյան

Ժամանակ տիրապետող գաղափարախոսական կարծրատիպերին:

Այդուհանդերձ, 1950–1960–ական թվականներին խորհրդահայ պատմաբանները և հնագետները ձեռք բերեցին նշանակալից հաջողություններ: Պատմագիտության զարգացման գործում մեծ դեր խաղացին ակադեմիկոսներ *Վշոյր Հոփհաննիսյանը, Սուրեն Երեմյանը, Մկրտիչ Ներսիսյանը*:

Խորհրդահայ պատմաբանները ստեղծեցին «Հայ ժողովրդի պատմության» ութհատորյակը և այլ աշխատություններ: Նշված շրջանում հատկապես արդյունավետ էին համաշխարհային ճանաչում ստացած *Մեծա-*

մորի, Շենգավիթի, ուրարտական (Արարատյան թագավորություն) (Թեյշեբաինի, Էրեբունի), ինչպես նաև հեղինակականության շրջանի հուշարձանների (Գառնի) պեղումները:

Նշանակալից հաջողությունների հասան հայ գրականագիտությունը և լեզվաբանությունը, ստեղծվեց հայ գրականության պատմության բազմահատորյակը: Հայաստանում լեզվաբանության զարգացման գործում մեծ վաստակ ունեին ակադեմիկոսներ *Հրաչյա Աճառյանը, Գևորգ Զահուկյանը, Արարատ Դարիբյանը, Էդուարդ Աղայանը* և ուրիշներ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Հետպատերազմյան շրջանում որակական ինչ փոփոխություններ կատարվեցին ՀԽՍՀ կրթական համակարգում: Ներկայացրե՞ք դպրոցական և բուհական կրթությունը թվերով:
2. Վերհիշե՞ք՝ երբ է հիմնադրվել ՀԽՍՀ գիտությունների ակադեմիան: Գիտության ո՞ր բնագավառները զարգացան: Թվարկե՞ք խորհրդահայ գիտության կարևոր ձեռքբերումները:
3. Խորհրդահայ գիտության ինչ նշանավոր ներկայացուցիչներ գիտեք: Գիտության ո՞ր բնագավառներում նրանք աչքի ընկան. ինչ գիտեք նրանց մասին:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պրոֆրեհինիկական ուսումնարան, Վիկտոր Համբարձումյան, Բյուրականի ասպրդադիփարան, Էլեկտրոնային արագացուցիչ, Արտեմ Ալիխանյան, «Նահրի», Մերգեյ Մերգեյյան, Արմենակ Մաջոյան, Գևորգ Զահուկյան

§ 30–31. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՎԵՍԱԸ: ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ

Գրականությունը: Հետպատերազմյան տարիներին գրական ասպարեզ իջավ երիտասարդ գրողների մի նոր սերունդ՝ **Պարույր Սևակ, Հովհաննես Ծիրազ, Համո Սահյան, Միլվա Կապուրիկյան, Գևորգ Էմին, Վահագն Դավթյան** և ուրիշներ: Գրական նորահաս երիտասարդության հետ իրենց ստեղծագործական ուղին էին շարունակում Ավետիք Իսահակյանը, Գերենիկ Դեմիրճյանը, Ստեփան Զոքյանը:

Ստալինի մահից հետո խորհրդահայ գրականությունն ընթացավ զարգացման նոր հունով: Գրականության մեջ վերստին երևան եկավ մարդ-անհատն՝ իր անձնական կյանքով, նրբին խոհերով ու աչքումներով: 1960–1970–ական թվականներին գրականություն մուտք գործեցին Հրանտ Մաթևոսյանը, Վարդգես Պետրոսյանը, Ռազմիկ Դավոյանը:

Կերպարվեստը: Հետպատերազմյան տարիները կերպարվեստին վերադարձրին ստեղծագործության ժանրերի բազմազանությունն ու ստեղծագործողների անհատական դրսևորումները:

Մարտիրոս Մարյանի ստեղծագործության մեջ նոր ուժով հառնեցին բնության ընդհանրացված պատկերներ, աշխատանքի դրվագներ:

Հովհաննես Զարդարյանի լուսավոր գունաշարով նկարները («Գարուն», «Ձգտում») արտահայտում են անհատի պաշտամունքի մղձավանջը հաղթահարած ժողովրդի հոգևոր զարթոնքը: Իսկ հայրենադարձ նկարիչներ **Հարություն Կալենցի** և **Հակոբ Հակոբյանի** նուրբ գունային ներդաշնակմամբ օժտված կապվները մեծ ազդեցություն ունեցան գեղանկարչական նոր մտածողության ձևավորման վրա:

1960–ական թթ. սկզբին **Սարգիս Մուրադյանի** և **Գրիգոր Իսանջյանի** ստեղծագործական պարոսի հիմքում XX դարի սկզբի ողբերգական դեպքերն էին: Ս. Մուրադյանի «Կոմիտասի վերջին գիշերը», Գ. Իսանջյանի «Իմ ժողովրդի պատմության տարե-

Հովհաննես Ծիրազ

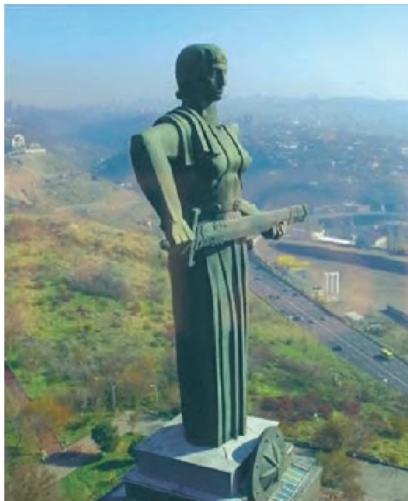

Պարույր Սևակ

Հրանտ Մաթևոսյան

Մինաս Ավերիսյան. «Ջաջուռ»

«Մայր Հայաստան»
հուշարձանը. քանդակագործ՝
Արա Հարությունյան

թվերից» նկարաշարերը և «Այլեղի գանգակատուն» (Պ. Սևակ) պոեմի պատկերագարդումը, արթնացնելով ժողովրդի հիշողությունը, ուշադրության արժանացրին մինչ այդ ստվերում եղած ազգային-հայրենասիրական թեմաները:

Գեղանկարչության մեջ բացառիկ տեղ էր զբաղեցրել **Մինաս Ավերիսյանը**, որը նորովի է մեկնաբանել ու զարգացրել սարյանական մեթոդի հնարավորությունները: Նրա կտավները («Ջաջուռ», «Ծնողներս») կյանքը բացահայտում են հավերժական արժեքներով, խոսում ճակատագրի դրամատիկ բարդությունների, հազվագյուտ տոկոսության և գեղեցկության մասին:

Քանդակագործության նվաճումներից էին **Երվանդ Քոչարի «Մասունցի Դավիթ»**, **Արուստես Հովսեփյանի «Ալեքսանդր Թամանյան»**, **Նիկողայոս Նիկողոսյանի «Միքայել Նալբանդյան»**, **Արա Հարությունյանի «Մայր Հայաստան»** հուշարձանները:

Երաժշտությունը: Հակառակ խորհրդային գաղափարական ճնշմանը՝ հետպատերազմյան տարիներին մեծ տեղաշարժեր են կատարվել երաժշտական արվեստում: Խորհրդային երաժշտության մեջ խոշորագույն ներդրում էին **Արամ Խաչատրյանի «Սպարպակ» քալերը**, որում խորապես մարմնավորվել է ազատության համար հերոսական պայքարի թեման, Առնո Բաբաջանյանի, Էդվարդ Միրզոյանի, Ավետ Տերտերյանի, Տիգրան Մանսուրյանի և

Լեվոն Միրզոյան

Լևոն Տեղոյան

Արսեն Բարսեղյան

այլոց ստեղծագործությունները: Երգարվեստում իր տաղանդով աչքի ընկավ երգչուհի **Գոհար Գասպարյանը**:

Թավրոնը: Համամիութենական և միջազգային ճանաչման արժանացան բեմադրիչներ Վարդան Աճեմյանը, Հրայր Դափլանյանը: Ճանաչված դերասաններից շատերը՝ **Վահրամ Փափազյանը, Հրայր Ներսիսյանը, Գուրգեն Ջանիբեկյանը, Լևոն Ավետիսյանը, Դավիթ Մալյանը, Արուս Ասրյանը**, այս փուլում ստեղծեցին իրենց արտիստական կենսագրության թերևս ամենավառ կերպարները:

Բեմարվեստում գեալով ավելի հաստատուն տեղ նվաճեցին **Մերարայա Մինոնյանը, Խորեն Աբրահամյանը, Մեդ Մկրտչյանը, Սու Մարգարյանը, Վար-**

Մերարայա Մինոնյան

Հրայր Ներսիսյան

Վահրամ Փափազյան

Մեդ Մկրտչյան

Հենրիկ Մայյան

Ֆրունզե Դովլաթյան

դուրի Վարդերեսյանը և ուրիշներ: Այս անունների հետ են կապվում և՛ նոր սերնդի որոնումները, և՛ դասական կերպարների նորովի անձնավորումները:

Կինոարվեստը: Հայկական կինոարվեստի զարգացման նոր՝ ժամանակակից փուլը սկսվեց 1954 թվականից, երբ նոր հունի մեջ դրվեց գեղարվեստական ֆիլմերի թողարկումը: Համո Բեկնազարյանի անվան «Հայֆիլմ» կինոստուդիայում նկարահանվեցին *«Պարվի համար»*, *«Նվագախմբի տղաները»* (բեմադրիչներ՝ Հենրիկ Մայյան, Հենրիկ Մարգարյան) գեղարվեստական ֆիլմերը, որոնք մեծ հաջողություն ունեցան:

1960–1970–ական թվականներն ինչպես ողջ խորհրդային, այնպես էլ խորհրդահայ կինոարվեստի փայլուն էջերից են: Ստեղծվեցին կինոնկարներ, որոնք երբեք չեն կորցնի իրենց գեղարվեստական արժեքը: Իրանց թվում են «Բարև, ես եմ», «Եռանկյունի», «Մենք ենք, մեր սարերը», «Սարոյան եղբայրներ», «Նոան գույնը», «Հայրիկ» և այլ ֆիլմեր:

Այդ ժամանակաշրջանում նկատելի տեղաշարժ կար արդի **կինոկարակերտության** ժանրում: Առավել ճանաչվածներից են Էդմոնդ Քեոսայանի «Տղամարդիկ», Ներսես Հովհաննիսյանի «Հարսնացու հյուսիսից» կինոնկարները:

Հաջորդ տասնամյակն (1976–1985) առանձնացավ ֆիլմերի ընդհանուր որակական մակարդակի վերելքով և կինոարտադրության ընդլայնումով: Այդ շրջանի առավել նշանավոր ձեռքբերումներից են **Ֆրունզե Դովլաթյանի «Երկունք»**, **Հենրիկ Մայյանի «Նահապետը»** կինոնկարները: Առաջինը պատմա-հեղափոխական ֆիլմի ժանրը հարստացնում է հերոսական շնչով, երկրորդը՝ զգացմունքային մեծ ուժով հաստատում մարդասիրության և պատմական արդարության գաղափարները:

Ճարտարապետությունը: Հետպատերազմյան շրջանում սկսեցին կառուցվել հասարակական շենքերի համալիրներ, որոնք արժեքավոր ներդրում էին խորհրդահայ ճարտարապետության մեջ: Լավա-

գույնը դեռ նախապատերազմյան տարիներին ձեռնարկված և **1958 թ.** ավարտված **Երևանի Հանրապետության հրապարակի** ճարտարապետական համալիրն էր:

Հետպատերազմյան շրջանի ճարտարապետության նվաճումները դրսևորվեցին նաև մայրաքաղաքի մի շարք այլ հասարակական շենքերում. նշանավոր են Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի (այժմ՝ ՀՀ Ազգային ժողովի), Մատենադարանի շենքերը: Այս ստեղծագործությունները բնորոշում են խորհրդահայ ճարտարապետության 1940–1950–ական թթ. ոճական ուղղությունը, որ հենվում էր բազմադարյան ազգային ժառանգության վրա:

Ճարտարապետության ազգային ինքնատիպության նորովի (մոդեռն ոճի) ընկալման օրինակներ են 1960–1980–ական թթ. նախագծված մի շարք կառույցներ Երևանում՝ **«Հրազդան» մարզադաշտը**, **«Ռուսիա» կինոթատրոնը**, **մարզահամերգային համալիրը**, ինչպես նաև **«Զվարթնոց» օդանավակայանի** շենքը:

Այս տարիներին կառուցվեցին նաև պատմության նշանավոր դեպքերն ու դեմքերը հավերժացնող հուշարձաններ: Դրանցից են **Հայրենական մեծ պատերազմի զոհերի հիշարակը հավերժացնող հուշարձանները** հանրապետության գրեթե բոլոր բնակա-

Մարզահամերգային համալիրը Երևանում

Մեծ եղևնի զոհերի հիշարակին նվիրված հուշահամալիրը Ծիծեռնակաբերդում

վայրերում, *Մեծ եղեռնի զոհերի հիշարակին նվիրված հուշահամալիրը Շիժեննակաբերդում, Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիրը, «Մայր Հայաստան» հուշարձանները* Երևանում ու Լենինականում:

Հայկական սփյուռքի մշակույթը: Հետպատերազմյան տարիներին Հայկական սփյուռքում գործում էին **2 տիպի դպրոցներ՝ ամենօրյա և մեկօրյա:** Մեկօրյա դպրոցների լայն ցանց ստեղծվեց ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, Մեծ Բրիտանիայում և Ավստրալիայում:

Թուրքիայում, Իրանում և Սիրիայում հազարավոր հայ երեխաներ էին ընդգրկված հայկական ամենօրյա դպրոցներում: Սփյուռքահայ կրթական կյանքի կենտրոնը **Լիբանանն** էր, որի մայրաքաղաք Բեյրութում գործում էր **Հայկազյան համալսարանը:** Այդ տարիներին մեծ համբավ ուներ **Կիպրոսի Մելգոնյան (Մելքոնյան) կրթական հաստատությունը:** Այն, միջնակարգ ծրագրից բացի, երկամյա դասընթացով պատրաստում էր ուսուցիչներ, լրագրողներ ու այլ մասնագետներ: Հայապահպանության լավագույն կենտրոններ էին Եգիպտոսի վարժարանները, Երուսաղեմի Սրբոց թարգմանչաց վարժարանը: 1982 թ. Լոս Անջելեսում գործում էր հայկական ամենօրյա 8 դպրոց:

Սփյուռքահայ գրականությունն այս շրջանում ունեցավ զարգացման մի քանի փուլ: Առաջին փուլի համար բնորոշ էր կորցրած հայրենի երկրի **կարոտի**

Կիպրոսի Մելգոնյան (Մելքոնյան) կրթական հաստատության շենքը

գրականությունը, որն ուներ ընդգծված գյուղագրական միտում: Հայկական սփյուռքի ինքնակազմակերպման և ինքնագիտակցության ձևավորման որոշակի մակարդակում սկսեց տիրել սփյուռքահայության ճուրման վտանգը հաղթահարելու մտահոգությունը (երկրորդ փուլ):

Գրական կյանքն անհամեմատ աշխույժ էր ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, Լիբանանում: Արևմտահայ գրականության հին սերնդի ներկայացուցիչների կողքին իրենց բեղմնավոր գրական գործունեությունն էին ծավալում **Շահան Շահնուրը, Հրաչ Զարդարյանը, Զարեհ Որբունին, Վահե Օշականը** և ուրիշներ:

Լիբանանում իրենց գրական ուրույն ուղին էին շարունակում **Վահե Վահյանը** և **Անդրանիկ Ծառուկյանը**: Սփյուռքահայ գրական կյանքի կարևոր դեմքերից էր **Մուշեղ Իշխանը**: Նրա ստեղծագործության ներքին ազդակը տարագիր հայի պայքարն է ուժացման վտանգի դեմ հանուն սեփական դիմագծի պահպանման, ազգային և համամարդկային գաղափարների կենսագործման:

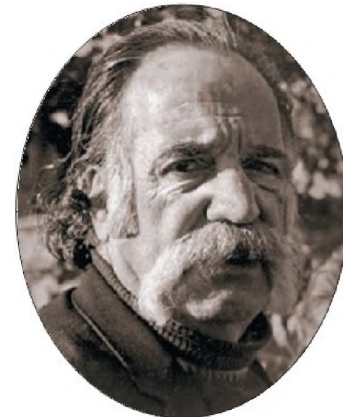
Հայազգի գրողներից ոմանք ստեղծագործում էին օտար լեզուներով: Նրանցից **Վիլյամ Մարոյանը** (ԱՄՆ) արժանացել էր համաշխարհային ճանաչման:

Ֆրանսիայի մեծագույն արձակագիրներից էր հայազգի **Անրի Թրուայան (Լևոն Թրոուայան)** իր աշխարհահռչակ վեպերով և նշանավոր անհատների պատմակենսագրական ուսումնասիրություններով: Նա այլազգի գրողներից առաջինը դասվեց Ֆրանսիայի գեղարվեստի ակադեմիայի «40 անձանների» շարքին:

Սփյուռքահայ գեղանկարչությանն ու քանդակագործությանը բնորոշ էր ազգային ավանդույթների հիմքի վրա սեփական դիմագծի կերտումը՝ հաշվի առնելով համաշխարհային առաջադիմական միտումները: Սփյուռքահայ կերպարվեստը զարգացում ապրեց հատկապես Ֆրանսիայում և ԱՄՆ-ում: Ֆրանսիական արդի գեղարվեստի խոշոր դեմքերից էր **Գառզուն (Գառնիկ Զուլումյան)**: Նա միջազ-

Մուշեղ Իշխան

Վիլյամ Մարոյան

Անրի Թրուայան

Շանսու.
«Երկուսն արվեստանոցում»

Արշի Գոգոլի.
«Մոր հետ»

գային համրավ ձեռք բերեց 1953 թվականից, երբ Փարիզում բացվեց նրա վեներտիկյան բնանկարների ցուցահանդեսը: Ֆրանսիական արդի արվեստի ականավոր ներկայացուցիչներից էր նաև **Շանսուներ (Հովհաննես Մաներջյան):**

XX դարի ամերիկյան արվեստում բացառիկ տեղ է գրավում **Արշի Գոգոլին (Ոստանիկ Ադոյան):** Հայրենի ժողովրդի մեծ ողբերգությունը, որին ականատես էր եղել պատանի հասակում, խոր անդրադարձ գտավ նրա կյանքի ու ստեղծագործության մեջ: «Ինչպես մորս ասեղնագործ գոգնոցը բացվում է իմ կյանքում» (1944), «Արորը և երգը» (1947) ու այլ կտավներ նկարչի ողբերգական մահից հետո համաշխարհային հռչակ բերեցին նրան՝ դարձնելով **գերիրապաշտական արքայադրականություն (սյուրռեալիստական էքսպրեսիոնիզմ)** ուղղության սկզբնավորողը:

Սփյուռքահայ կոմպոզիտորական դպրոցի առավել վառ անհատականություններից էին **Ալան Հովհաննեսը (ԱՄՆ), Միշել Լեգրանը (Ֆրանսիա), Լորիս Զգնավորյանը (Իրան, Ավստրիա):** **Շառլ Ազնավուրն իրավանք հռչակվեց «XX դարի ֆրանսիական շանսոնի արքա»:**

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. ԹՎԱՐԿԵՔ խորհրդահայ գրականության ականավոր ներկայացուցիչների. նրանց ռը ստեղծագործություններն եք կարդացել:
2. ԹՎԱՐԿԵՔ նշանավոր կերպարվեստագետների, կոմպոզիտորների, թատերական և կինոգործիչների: Ինչ գիտեք նրանց մասին. նշեք նրանց գործերը: Հայ կոմպոզիտորների ռը ստեղծագործություններն եք ունկնդրել:
3. Հայ նշանավոր ինչ դերասաններ գիտեք. նրանց մասնակցությամբ ինչ ֆիլմեր կամ ներկայացումներ եք դիտել: Որո՞նք են ձեր ամենասիրելի ֆիլմերը. ինչո՞ւ:
4. ԹՎԱՐԿԵՔ խորհրդահայ ճարտարապետության նշանավոր կառույցները. ռում նախագծով են դրանք կառուցվել:
5. Ինչպիսի՞ կրթական հաստատություններ են գործում Սփյուռքում: ԹՎԱՐԿԵՔ դրանցից մի քանիսը:
6. Ներկայացրեք սփյուռքահայ մշակույթի նշանավոր գործիչներին և նրանց ստեղծագործությունները:
7. Գնահատեք հայ մշակույթի ձեռքբերումները:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կարտրի գրականություն, գերիրապաշտական արքահայրջականություն (սյուրեռալիստական էքսպրեսիոնիզմ), Հայկազյան համալսարան, Մելգոնյան կրթական հաստատություն, Երուսաղեմի Մրբոց թարգմանչաց վարժարան

ԵՐՐՈՐԳ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Պատերազմի ավարտից հետո Հայաստանի տնտեսությունը վերափոխվեց խաղաղ ժամանակաշրջանի պայմաններին համապատասխան: Դրական տեղաշարժեր կատարվեցին արդյունաբերության ոլորտում: Կառուցվեցին բազմաթիվ նոր ձեռնարկություններ, միջոցառումներ ձեռնարկվեցին հանրապետության էներգետիկ պահանջները բավարարելու ուղղությամբ: Բարելավվեց բնակչության սոցիալական վիճակը: Սակայն արդյունաբերացման ընթացքում անտեսվեցին մի շարք բնապահպանական և կենսական խնդիրներ: ԽՍՀՄ-ում վարչաիրամայական համակարգի ամրապնդման հետ նոր թափով շարունակվեցին քաղաքական բռնությունները: Միայն Ի. Ստալինի մահից հետո վերջ դրվեցին բռնությունների համատարած դեպքերին, և արդարացվեցին նախկինում անհիմն դատապարտված հազարավոր քաղաքացիներ:

- *Նշե՞ք փաստեր, որոնք վկայում են, որ Հայաստանը դարձել էր ԽՍՀՄ-ի զարգացած արդյունաբերական հանրապետություններից մեկը:*
- *Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ ԽՍՀՄ-ի իշխանությունները բռնաճնշումներ գործադրեցին պատերազմից հետո:*
- *Ձեր կարծիքով որոնք էին խորհրդային հասարակարգի լճացման պատճառները:*

2. Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտական փուլում և դրան հաջորդած տարիներին իրական հնարավորություն էր ստեղծվել Հայկական հարցի արդարացի լուծման համար: Աշխուժացավ ոչ միայն Խորհրդային Հայաստանի, այլև Սփյուռքի հայությունը: Վերաբացվեց Հայկական հարցը, իրականացվեց սփյուռքահայության զանգվածային հայրենադարձություն, սակայն շուտով ոչ միայն սառեցվեց Հայկական հարցը, այլ նաև դադարեցվեց հայրենադարձությունը: 1950–1980-ական թթ. տեղի ունեցավ հայրենադարձություն, սակայն ԽՍՀՄ-ի լճացման և փլուզման շրջանում սկսվել էր հակառակ գործընթացը՝ արտագաղթը ՀԽՍՀ-ից: Հայ դատի համար պայքարը, սակայն, վերսկսվեց և շարունակվում է մինչ օրս:

- *Ինչո՞ւ Հայկական հարցը 1945–1953 թթ. արդարացի լուծում չստացավ: Ձեր կարծիքով որն էր դրա գլխավոր պատճառը:*
- *Ներկայացրե՞ք զանգվածային հայրենադարձության նշանակությունը:*
- *Ինչ է Հայ դատը: Ներկայացրե՞ք Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը 1965–1988 թթ.:*

3. ԽՍՀՄ-ում գործադրված վերակառուցման քաղաքականության նպատակն էր փրկել կործանվող խորհրդային պետությունը: Հավատարով վերակառուցման հռչակած սկզբունքներին՝ Ղարաբաղի (Արցախի) հայությունը վերստին հանդես եկավ Մայր հայրենիքին վերամիավորվելու պահանջով: Աղբյուրեղանական իշխանությունները, օգտվելով կենտրոնական իշխանությունների թողտվությունից և ցանկանալով կասեցնել հայ ժողովրդի ազատագրական շարժումը, կազմակերպեցին Սումգայիթի հայերի ցեղասպանությունը: Սակայն ո՛չ Սպիտակի երկրաշարժը, ո՛չ էլ սումգայիթյան ոճրագործությունը չկասեցրին ծավալվող համաժողովրդական շարժումը:

- *Ո՞րն էր Արցախյան շարժման էությունը:*
- *Ի՞նչ արդյունք տվեց համաժողովրդական շարժման ծավալումը:*

4. 1990 թ. մայիսի 20-ին Հայաստանում տեղի ունեցած ժողովրդավարական, այլընտրանքային առաջին ընտրությունների արդյունքում ձևավորվեց նոր Գերագույն խորհուրդ: Այն ընդունեց «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթուղթը: 1991 թ. դեկտեմբերի 8-ին ԽՍՀՄ-ի սլավոնական երեք հանրապետությունները համաձայնագիր ստորագրեցին ԽՍՀՄ-ի փլուզման և ԱՊՀ-ի կազմավորման մասին: Նույն թվականի դեկտեմբերի 21-ին ինքնիշխան 11 պետություններ, այդ թվում՝ Հայաստանը, համաձայնագիր ստորագրեցին ԱՊՀ-ի ստեղծման վերաբերյալ:

- *Երբ է ընդունվել «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթուղթը: Ներկայացրե՞ք այդ փաստաթղթի հիմնական բովանդակությունը:*
- *Ցույց տվե՞ք Հռչակագրի պարունական նշանակությունը:*
- *Ինչո՞ւ փլուզվեց ԽՍՀՄ-ը:*
- *Ի՞նչ հեռանկար ունի ԱՊՀ-ն:*

5. 1945–1991 թթ. նշանավորվեցին հայկական մշակույթի և գիտության զարգացմամբ: Բուռն վերելք ապրեցին հասարակագիտական, ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունները: Ժողովրդական կրթության մեջ շրջադարձային էր անցումը պարտադիր լրիվ միջնակարգ կրթությանը: Նշված ժամանակաշրջանում նոր հաջողություններ և որակական փոփոխություններ գրանցվեցին երաժշտության, թատերական արվեստի, կինոյի, կերպարվեստի, գրականության, ճարտարապետության բնագավառներում: Սփյուռքի հայկական համայնքներն այդ նույն շրջանում ոչ միայն պայքարում էին Հայ դատի լուծման համար, այլև լուրջ գործունեություն էին ծավալել հայապահպանության ուղղությամբ:

- ԹՎարկեր հայ մշակույթի նշանավոր գործիչների. ինչ գիրքը նրանց մասին:
- Հայ մշակույթի և գիրության ինչ հայրնի հասարակություններ գիրք:
- Պատրաստվեք ելույթ որևէ նշանավոր արվեստագետի կամ գիրնակաանի մասին և ներկայացրեք դասարանում:
- Ներկայացրեք Սիյունքի նշանավոր մշակութային գործիչների:
- Ձեր կարծիքով ինչ առաքելություն ունի Սիյունքը:

ԲԱԺԻՆ
IV

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ)
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌԻԲԸ 1991
ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

§ 32. ՀՀ ԱՄՐԱՊԵՏՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումը: Հայաստանի Հանրապետությունը, հավատարիմ Անկախության հռչակագրին, ընթանում էր անկախության նվաճման ուղիով: 1991 թ. մարտի 1-ին Հայաստանի Գերագույն խորհուրդը որոշել էր նույն թվականի սեպտեմբերի 21-ին հանրապետությունում անցկացնել հանրաքվե: Հարցադրումը հետևյալն էր. «*Համաձայն եք, որ Հայաստանի Հանրապետությունը լինի անկախ ժողովրդավարական պետություն՝ ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս*»: Հավատարիմ մնալով այդ որոշմանը՝ ՀՀ-ն չմասնակցեց միութենական նոր պայմանագրի մշակմանը, որը և առիթ տվեց Մոսկվայի կենտրոնական իշխանությանը՝ բռնի ուժ գործադրելու Արցախում:

Չնայած դրան՝ Հայաստանում անցկացվեց անկախության հարցով հանրաքվե: **1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի հանրաքվեին** մասնակցածներից Հայաստանի անկախության օգտին քվեարկեց 2 միլիոն 43 հազար մարդ (քվեարկության իրավունք ունեցող-

Անկախության հռչակման օրը
Ազատության հրապարակում

ների 94,39%-ը): Հանրաքվեի ընթացքին հետևում էին աշխարհի 25 երկրներից ժամանած 117 դիտորդներ:

Կատարվեց հայ ժողովրդի՝ տասնամյակներով փափագած երազանքը: **1991 թ. սեպտեմբերի 23-ին ՀՀ Գերագույն խորհուրդը, հիմնվելով հանրաքվեի արդյունքների վրա, ընդունեց Հայաստանը անկախ պետություն հռչակելու մասին պարմական որոշումը:**

Այսպիսով՝ Հայաստանն առաջին խորհրդային հանրապետությունն էր, որն անկախացման հանրաքվեն անցկացրեց Խորհրդային Միության Սահմանադրությանը և «ԽՍՀՄ-ի կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» օրենքին լիակատար համապատասխանությամբ:

Սեպտեմբերի 21-ը ՀՀ-ում դարձել է տոնական օր և մեծ շուքով նշվում է ամեն տարի:

Իշխանության մարմինների ձևավորումը: Անկախության հռչակումից հետո Հայաստանում օրակարգային խնդիր էր իշխանության նոր մարմինների ձևավորումը: Այդ գործընթացը սկսվել էր դեռ 1990 թ., երբ խորհուրդներից անցում կատարվեց դեպի խորհրդարանական հանրապետություն:

Պետական կարգն ամրապնդելու համար անչափ կարևոր էր **օրենսդիր, գործադիր և դատական** իշխանությունների տարանջատումը:

Նախկին խորհրդային հանրապետությունների օրինակով Հայաստանում ևս մտցվեց նախագահական կառավարման համակարգ: **1991 թ. հոկտեմբերի 16-ին** Հայաստանում առաջին անգամ անցկացվեցին նախագահական ուղղակի ընտրություններ: Ձայների ճնշող մեծամասնությամբ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ ընտրվեց Գերագույն խորհրդի նախագահ **Լևոն Տեր-Պետրոսյանը**: Հետագայում համապետական ընտրություններում (1995–2017) խախտման բազմաթիվ դեպքեր գրանցվեցին, որոնք ազդում էին երկրի ժողովրդավարական վարկանիշի վրա:

Լևոն Տեր-Պետրոսյան

*Ռազմական շքերթ
Հանրապետության հրապարակում*

Բարձրագույն օրենսդիր մարմինը սկզբում կոչվում էր **Գերագույն խորհուրդ (1991-1995)**, իսկ ՀՀ Սահմանադրության ընդունումից հետո՝ **Ազգային ժողով**: Ազգային ժողովի ընտրություններ են տեղի ունեցել **1995, 1999, 2003, 2007, 2012, 2017, 2018 (արտահերթ)** թվականներին:

ՀՀ գործադիր իշխանությունն իրականացվում էր ՀՀ կառավարության կողմից, որը կազմված էր վարչապետից և նախարարներից: Ժամանակի ընթացքում կառավարությունը կառուցվածքային բազմաթիվ փոփոխությունների ենթարկվեց:

Բանակը: Անկախության հռչակումից հետո հայոց պետականության պահպանման գլխավոր երաշխիքներից մեկը ազգային մարտունակ բանակն է: Ինչպես Հայաստանի առաջին հանրապետության (1918-1920), այնպես էլ երրորդ հանրապետության բանակը ծնվեց պատերազմի դաշտում: Սկզբում բանակը ներկայացնում էին իրարից անկախ գործող շուրջ 80 կամավորական ջոկատները:

ՀՀ կառավարության որոշմամբ ստեղծվեց նախարարների խորհրդին առընթեր Պաշտպանության պետական կոմիտեն: Դրա հիմքի վրա քիչ ավելի ուշ ստեղծվեց **պաշտպանության նախարարությունը**, որն էլ իր վրա վերցրեց բանակաշինության դժվարին գործը:

Մարտունակ և կարգապահ բանակի ստեղծման գործում մեծ ներդրում ունի ՀՀ **պաշտպանության առաջին նախարար Վազգեն Սարգսյանը**:

*Գուրգեն Գալիբաջյան
ՀՀ ռազմական նշանավոր գործիչ,
գեներալ-գեոսայտեր, ՀՀ զինված
ուժերի գլխավոր շտաբի պետ*

Պաշտպանական դիրքում

1992 թ. հունվարի 28-ին կառավարությունն ընդունեց «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության մասին» պատմական որոշումը: Այդպես **հունվարի 28-ը** դարձավ **հայոց բանակի սրբեցանքի օր**:

Այսպիսով՝ հայոց բանակը ձևավորվեց անկախ պետականության վերականգնման գործընթացում և դարձավ անկախության գլխավոր ձեռքբերումն ու երաշխավորը: Հայոց բանակն այսօր էլ ամուր կանգնած է հայրենիքի պաշտպանության դիրքերում:

Հանրապետության խորհրդանիշները: «Հայաստանի Հանրապետության պետական դրոշի մասին» օրենքը Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունվեց 1990 թ. օգոստոսի 24-ին:

Հայաստանի երրորդ հանրապետության պետական զինանշան դարձավ **Առաջին հանրապետության զինանշանը**՝ մասնակի փոփոխված տարբերակով:

Որպես օրհներգ ընդունվեց **Առաջին հանրապետության օրհներգը**՝ «Մեր հայրենիքը»:

ՀՀ Սահմանադրությունը: Հանրապետության պետական և քաղաքական կյանքում նշանակալի իրադարձություն էր պետության հիմնական օրենքի՝ Սահմանադրության ընդունումը: ՀՀ Գերագույն խորհրդի հավանությանն արժանանալուց հետո Սահմանադրության նախագիծը դրվեց հանրաքվեի: **ՀՀ Սահմանադրությունն ընդունվեց 1995 թ. հուլիսի 5-ին**:

Հայաստանի Հանրապետության զինանշանն է կենտրոնում վահանի վրա, պարկերված են Արարատ լեռը՝ Նոյյան փայպանով, և պարմական Հայաստանի թագավորություններից չորսի՝ վերևից ձախ՝ Բագրատունիների, վերևից աջ՝ Արշակունիների, ներքևից ձախ՝ Արրաշեղյանների, ներքևից աջ՝ Ռուբինյանների զինանշանները: Լահանը պահում են արծիվը (ձախից) և առյուծը (աջից), իսկ վահանից ներքև պարկերված են սուր, ճյուղ, հասկերի խորձ, շղթա և ժապավեն:

Հայաստանի Հանրապետության զինանշանի հիմնական գույնն է ոսկեգույնը, պարմական Հայաստանի թագավորություններին՝ վերևից ձախ՝ կարմիր, վերևից աջ՝ կապույտ, ներքևից ձախ՝ կապույտ, ներքևից աջ՝ կարմիր, և կենտրոնում վահանի վրա պարկերված Արարատ լեռը՝ նարնջագույն: Նշված գույները խորհրդանշում են Հայաստանի Հանրապետության դրոշի գույները:

Հայաստանի Հանրապետության դրոշը եռագույն է՝ վերևից ներքև կարմիր, կապույտ, նարնջագույն հորիզոնական հավասար շերտերով: Կարմիր գույնը խորհրդանշում է Հայկական բարձրախմբակը, հայ ժողովրդի մշտական պայքարը հարստեան, քրիստոնեական հավաքքի, Հայաստանի անկախության և ազատության համար: Կապույտ գույնը խորհրդանշում է հայ ժողովրդի ապրելու կամքը խաղաղ երկնքի ներքո: Նարնջագույնը խորհրդանշում է հայ ժողովրդի արարչական փառանքը և աշխատասիրությունը:

Հիմնական օրենքով հիմքեր էին ստեղծվում իրավական, ժողովրդավարական պետություն ստեղծելու համար: **Ըստ Սահմանադրության՝ ՀՀ-ն ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն է:** Չնայած իր թերություններին՝ այն կարևոր դեր խաղաց հայոց նորանկախ պետության կայացման գործում:

Ձևավորվեց նաև ՀՀ դատական համակարգը: 1999 թ. հունիսի 12-ին ստեղծվեցին առաջին ատյանի, վերաքննիչ, վճռաբեկ, ինչպես նաև սահմանադրական, տնտեսական, վարչական դատարաններ:

Հետագայում 2005 թ. նոյեմբերի հանրաքվեով հաստատվեցին սահմանադրական առաջին փոփոխությունները: Փոփոխման գլխավոր նպատակը ՀՀ նախագահի իրավունքների սահմանափակումն էր:

Հետագայում որոշվեց կիսանախագահական կառավարման համակարգից խորհրդարանական կառավարման անցնելու նպատակով իրականացնել սահմանադրական նոր բարեփոխումներ: **2015 թ. դեկտեմբերի 6-ին** անցկացվեց համաժողովրդական հանրաքվե, որը հաստատեց Սահմանադրության երկրորդ փոփոխությունները:

Նորացված Սահմանադրությունը, որն այսօր գործում է, գործադիր իշխանության ղեկավարին՝ վարչապետին, շատ լայն լիազորություններ է տալիս: Գործադիր իշխա-

նությունը խորհրդարանական վերահսկողության ներքո է և պատասխանատու է միայն խորհրդարանի առջև: **Այսպես կառավարման կիսամյախազահական ձևը փոխարինվեց խորհրդարանականով:**

Միաժամանակ Սահմանադրությամբ լայն հնարավորություն տրվեց նաև ՀՀ-ում ապրող ազգային փոքրամասնություններին: 2017 թ-ից սկսած՝ Ազգային ժողովում տեղեր են հատկացվում ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին:

Այսպիսով՝ ստեղծվեցին լուրջ նախադրյալներ Հայաստանի Հանրապետությունը իրավական և ժողովրդավարական երկիր դարձնելու համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Երբ է անցկացվել ՀՀ անկախության հանրաքվեն. ինչ արդյունք այն ունեցավ: Հիմնավորե՞ք, որ ՀՀ-ն իր անկախությունը ձեռք է բերել օրինական ճանապարհով:
2. Առաջին անգամ ՀՀ նախագահ երբ և ինչպիսի՞ ընտրությունների արդյունքում ընտրվեց: Ընտրության ուրիշ ինչ տեսակ կա: Ո՞վ է ընտրվել ՀՀ առաջին նախագահ:
3. 1995–2018 թթ. ՀՀ-ում համապետական ինչ ընտրություններ են տեղի ունեցել:
4. Ներկայացրե՞ք Երրորդ հանրապետության խորհրդանիշները և դրանց բովանդակությունը:
5. Հիմնավորե՞ք ՀՀ բանակի գոյության անհրաժեշտությունը: Ներկայացրե՞ք ազգային բանակի ստեղծման գործընթացը: Ո՞ր օրն է նշվում որպես ՀՀ բանակի օր:
6. Երբ է ընդունվել ՀՀ Սահմանադրությունը: Սահմանադրական ինչ փոփոխություններ և երբ են ընդունվել: Ո՞րն էր դրանց գլխավոր նպատակը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով անհրաժեշտ է արդյոք Սահմանադրությունը. ինչո՞ւ:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀՀ անկախության հանրաքվե, Սեպտեմբերի 21, Հունվարի 28, համապետական ընտրություններ, ՀՀ Ազգային ժողով, ՀՀ Սահմանադրություն

§ 33. ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

Տնտեսական դրությունը: 1990–1991 թթ. հանրապետության տնտեսական կյանքն աստիճանաբար կազմալուծվում էր: Ավերիչ երկրաշարժի հետևանքները, ԽՍՀՄ–ի փլուզումը, Արցախյան պատերազմը, շրջափակումը, էներգետիկ ճգնաժամը երկիրը դրել էին ծանր վիճակի մեջ: Խզվել էին մինչ այդ գործող միջհանրապետական տնտեսական կապերը, դադարել էր հումքի մատակարարումը:

Հայաստանը մեկուսացած էր արտաքին աշխարհից: Անմիջական հարևաններից միայն Իրանի հետ էին գործնականում իրականացվում առևտրատնտեսական կապեր: Վրաստանը քաղաքացիական պատերազմների մեջ էր, և նրա տարածքով Հայաստանին արտաքին աշխարհի հետ կապող երկաթուղային ու ցամաքային ճանապարհները պարբերաբար խափանվում էին:

Հայաստանի Գերագույն խորհուրդն ընդունեց որոշումներ, որոնք նպատակ ունեին կարգավորելու տնտեսական հարաբերությունները, հանրապետությունը դուրս բերելու ճգնաժամից, ստեղծելու սեփական շուկայական տնտեսական համակարգ:

1990 թ. սեպտեմբերի 10–ին ընդունվեց «Հայաստանի Հանրապետության պետական սեփականության մասին» օրենքը: Ըստ դրա՝ ՀՀ տարածքում գտնվող բոլոր պետական ձեռնարկությունների, հիմնարկների և կազմակերպությունների ունեցվածքը հայտարարվեց հանրապետության սեփականություն:

Հայաստանը արագ անցում կատարեց սոցիալիստականից շուկայական, մասնավոր և մրցակցային տնտեսության տարածման: Շուկայական տնտեսության անցնելու նպատակով ազատականացվեցին ապրանքների գները, ինչը վատթարացրեց ժողովրդի սոցիալական դրությունը:

1991 թ. հունվարի 29–ին ընդունվեց հողի մասնավոր սեփականության մասին օրենքը: Գյուղացիները ստացան հողային սեփականություն: Միաժամանակ թույլ տրվեցին աղաղակող սխալներ և թերություններ: Համաժողովրդական և կոլտնտեսային ունեցվածքը, անասնազլխաքանակը չնչին գներով հաճախ անարդար էր բաժանվում: Հաշվի չէին առնվում հողի մշակման անհատական պայմանները, գյուղատնտեսական տեխնիկայի առկայությունը ու դրա օգտագործման հնարավորությունները և այլն: Չնայած օրենքը հապշտապ կենսագործվեց, սակայն տվյալ փուլում որոշակի դրական դեր խաղաց:

Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումներն ընթանում էին տնտեսության անկման պայմաններում: Հետագայում քայլեր ձեռնարկվեցին երկրի տնտեսական անկումը կասեցնելու և կայունություն ապահովելու համար: Կառավարությունը սկսեց **մասնավորեցնել** ոչ միայն գյուղատնտեսական հողերը, այլ նաև **պետական (հանրային) բնակարանային ֆոնդը, պետական ձեռնարկություններն ու անավարտ շինարարական օբյեկտները:**

Սերոբիֆիկացի (վաուչերի) նմուշ

Հայաստանում բարձր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում աշխատող ընկերություններից մեկի՝ «Միներջի» շենքը

Արդյունաբերական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհումն իրականացվեց երկու փուլով: 1992–1993 թթ. սկսվեց փոքր, իսկ 1995 թվականից՝ միջին ու խոշոր ձեռնարկությունների զանգվածային սեփականաշնորհումը: **Սերոբիֆիկացիների (վաուչերների)** միջոցով անցկացվող հապշտապ սեփականաշնորհման հետևանքով և եկամուտների կտրուկ անկման պայմաններում բնակչության ճնշող մեծամասնությունն իր սերտիֆիկատները վաճառեց շատ ցածր գներով՝ առօրյա կենցաղային խնդիրները հոգալու նպատակով: Զանգվածային սեփականաշնորհումը շարունակվեց հետագա տարիներին: Տեղի ունեցավ պետական սեփականության վերաբաժանում և համաժողովրդական ունեցվածքի փոշիացում:

Այդուհանդերձ քայլեր ձեռնարկվեցին տնտեսությունը վերականգնելու և զարգացնելու համար: Կարևոր նշանակություն ունեցավ **1996 թ. Հայկական արժույթի էլեկտրակայանի վերագործարկումը**, որը վերացրեց էներգետիկ ճգնաժամը և արդյունաբերությունը զարգացնելու հնարավորություն սովեց:

1990–ական թթ. վերջերից սկսած՝ հանրապետության տնտեսական կյանքում որոշակի դրական փոփոխություններ նկատվեցին: Մեծ ուշադրություն դարձվեց ճանապարհային հաղորդակցության ուղիների կառուցմանն ու բարելավմանը, կապին ու սրանսպորտին, ընդհանրապես շինարարության և սպասարկման ոլորտներին: Թե՛ հայրենական և թե՛ օտարերկրյա գործարարների ներդրումներով հիմնվեցին բազմաթիվ նոր աշխատատեղեր:

1996–2016 թթ. վերագործարկվեցին ու հզորացան շուրջ 80 խոշոր ընկերություններ, հիմնվեցին բազմաթիվ միջին ու փոքր արդյունաբերական ձեռնարկություններ: **Այսօր ՀՀ տնտեսության զարգացման գերակա ուղղություն են հռչակվել բարձր տեղեկատվական տեխնոլոգիաները:**

Այդուհանդերձ, հանրապետության տնտեսական կյանքը ցանկալի հունով չէր ընթանում: Առկա էին տնտեսական, սոցիալական բազում դժվարություններ և չլուծված խնդիրներ, որոնց հետևանքը տարիներ ի վեր շարունակվող արտագաղթն էր:

Հասարակական-քաղաքական կյանքը: Անկախությունը պահանջում էր նաև երկրի քաղաքական համակարգի վերափոխում և հասարակական-քաղաքական կյանքի ժողովրդավարացում:

Ելնելով անկախության հռչակագրի դրույթներից՝ 1990 թ. նոյեմբերի 5-ին Հայաստանի Գերագույն խորհուրդն ընդունեց որոշում, որով արգելվեց հասարակության մեջ ցանկացած գաղափարական պարտադրանք:

1991 թ. փետրվարի 26-ին ՀՀ ԳԽ-ն ընդունեց **«Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների մասին» օրենքը:** Գրանով վերացվեց կոմունիստական կուսակցության շուրջ 70-ամյա մենիշխանությունը, **ամրագրվեց բազմակուսակցականության սկզբունքը:** Հանրապետության քաղաքացիները կամավորության սկզբունքով ազատորեն կարող են հիմնել հասարակական կազմակերպություններ:

Մինչ այդ օրենքի հրապարակումը հայրենիքում իրենց գործունեությունն էին վերահաստատել Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո Սփյուռքում գործող հայ ավանդական **Հայ հեղափոխական դաշնակցություն (ՀՅԴ), Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան (ՄԲՀ) և Ռամկավար ազատական (ՌԱԿ)** կուսակցությունները:

Նորանկախ Հայաստանում ստեղծվեցին նոր կուսակցություններ՝ **Ազգային ինքնորոշում միավորում (ԱԻՄ), Հայաստանի հանրապետական կուսակցություն (ՀՀԿ),** իսկ ավելի ուշ՝ **Հայաստանի ժողովրդական (ՀԺԿ), Օրինաց երկիր (ՕԵԿ), Ժառանգություն, Բարգավաճ Հայաստան (ԲՀԿ), Բաղաքացիական պայմանագիր (ԲՊԿ), Լուսավոր Հայաստան (ԼՀԿ)** և այլ կուսակցություններ:

2011 թ. տվյալներով հանրապետությունում գրանցված կուսակցությունների թիվը 77 էր: Կուսակցությունների ակտիվությունը դրսևորվում էր հատկապես նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ:

Կուսակցությունների մեծ մասը, արիեստականորեն համալրելով իր շարքերը, դարձել էր ոչ թե գաղափարի, այլ անձի շուրջը ձևավորված և հիմնականում ընտրություններ ապահովող կառույց: Հետևաբար որոշ կուսակցություններ և քաղաքական միավորումներ, ոչ թե գաղափարական, այլ իրավիճակային շահերից ելնելով, ձևավորում էին քաղաքական դաշինքներ:

Ստեղծվել էին նաև փախստականների, զանգվածային լրատվության, մարդասիրական օգնության, բարեգործական, գիտության և կրթության, մարդու իրավունքների, մշակույթի, սպորտի ու այլ բնագավառների բազմաթիվ հասարակական կազմակերպություններ:

Ազգանվեր գործունեություն են ծավալել բարեգործական կազմակերպությունները: Սոցիալ-տնտեսական դժվարին պայմաններում Մայր հայրենիքին անուրանալի աջակցություն ու օգնություն ցուցաբերեցին **Հայ բարեգործական ընդհանուր միությունը (ՀԲԸՄ), Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկությունը, Հայ օգնության միությունը (ՀՕՄ), Հայ օգնության ֆունդը (ՀՕՖ), «Հայաստան» համահայկական, «Լինսի» և «Ճուշի» հիմնադրամներն** ու բազմաթիվ այլ կազմակերպություններ: Նրանց օժանդակությամբ կառուցվել են մշակութային, տնտեսական հիմնարկներ, ճանա-

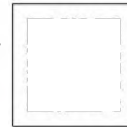

*Ալեք Մանուկյան
Հայաստանի ազգային հերոս*

*Քրրք Քրրքորյան
Հայաստանի ազգային հերոս*

պարհներ, բնակավայրեր թե՛ Հայաստանում և թե՛ Արցախում: Անգնահատելի են հայ սնեժ բարերարներ **Ալեք Մանուկյանի** և **Քրրք Քրրքորյանի**՝ հայրենիքին մատուցած ծառայությունները, որոնց համար նրանք արժանացան «**Հայաստանի ազգային հերոսի**» կոչմանը:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք էին ՀՀ տնտեսական կյանքի կազմալուծման պատճառները: Ինչ միջոցառումներ ձեռնարկվեցին տնտեսական կյանքը վերականգնելու ուղղությամբ. ինչ արդյունքներ արձանագրվեցին:
2. Ինչ է սեփականաշնորհումը: Երբ է ընդունվել հողի մասնավոր սեփականության մասին օրենքը: Ինչպե՞ս իրականացվեց հողի և պետական սեփականության մասնավորեցումը: Գնահատե՞ք դրա արդյունքները:
3. Քաղաքական համակարգի վերափոխման և հասարակական-քաղաքական կյանքի ժողովրդավարացման նպատակով ինչ քայլեր ձեռնարկվեցին, և ինչ փոփոխություններ արձանագրվեցին դրանց արդյունքում:
4. Քաղաքական և հասարակական ինչ կազմակերպություններ էին գործում ՀՀ-ում: Երբ է ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրվել բազմակուսակցականության սկզբունքը:
5. Թվարկե՞ք ՀՀ-ում գործող Ձեզ հայտնի կուսակցություններ և հասարակական կազմակերպություններ: Ինչ դեր են նրանք խաղում ՀՀ քաղաքական և հասարակական կյանքում:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«ՀՀ պետական սեփականության մասին» օրենք, սեփականաշնորհում, ԱԽՄ, ՀՀԿ, ՀԺԿ, ՕԵԿ, Ժառանգություն, ԲՀԿ, ՔՊԿ, ԼՀԿ, Ալեք Մանուկյան, Քրրք Քրրքորյան, ՀՕՖ, «Հայաստան համահայկական», «Լինսի» և «Շուշի» հիմնադրամներ

§ 34. ՀՀ ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԸ

Ներքաղաքական զարգացումները 1991–1998 թթ.: Անկախության հռչակումից և բազմակուսակցական համակարգի ստեղծումից հետո ՀՀ քաղաքական կյանքը դարձավ բազմազան, կյանքի կոչվեցին նոր գաղափարներ ու ծրագրեր: Հանրապետությունում քաղաքական կյանքն առավելապես աշխուժանում էր խորհրդարանական և նախագահական ընտրությունների հետ կապված:

Պետությունը չէր խոչընդոտում հասարակական կազմակերպությունների կայացմանն ու զարգացմանը, ընդհակառակը՝ շատերի գործունեության համար նպաստավոր պայմաններ էր ստեղծում:

ՀՀ ներքաղաքական կյանքի զարգացումները երբեմն հանգեցնում էին ճգնաժամի: Իրավիճակը լարվեց 1994 թ. դեկտեմբերի վերջին. հանրապետության նախագահի հրամանագրով կասեցվեց ՀՅԴ գործունեությունը Հայաստանում: Դաշնակցությունը հնարավորություն չունեցավ մասնակցելու 1995 թ. հուլիսի 5-ի խորհրդարանական ընտրություններին: ՀՀ-ն նոր խորհրդարանում ստացավ բացարձակ մեծամասնություն: 1996 թ. սեպտեմբերի 22-ի նախագահական ընտրություններն ընթացան ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և ընդդիմության միասնական թեկնածու Վազգեն Մանուկյանի միջև: Ըստ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի (ԿԸՀ) հրապարակած տվյալների՝ հաղթել էր Լ. Տեր-Պետրոսյանը: Ընդդիմությունը և հանրության մի զգալի հատված չընդունեցին պաշտոնական տվյալները: Կրկնակի ընտրություններ անցկացնելու պահանջով կազմակերպվեցին հանրահավաքներ, ցույցեր, որոնց մասնակիցները 1996 թ. սեպտեմբերի 25-ին մտան խորհրդարանի շենք, որտեղ տեղակայված էր ԿԸՀ-ն: Իշխանությունները բռնի ուժ գործադրեցին, ձերբակալեցին ընդդիմության առաջնորդներին ու շարժման ակտիվիստներին:

Երկրում առաջացած ներքաղաքական ճգնաժամը խորացավ: Արցախյան հիմնահարցի չլուծված մնալը, դրա վերաբերյալ իրարամերժ տեսակետների առկայությունը, ինչպես նաև ներիշխանական պայքարը հանգեցրին ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականին:

1998 թ. մարտին կայացան արտահերթ նախագահական ընտրություններ: Հիմնական պայքարն ընթացավ վարչապետ Ռոբերտ Քոչարյանի և ՀԺԿ նախագահ Կարեն Դեմիրճյանի միջև: Երկրում ներքաղաքական լարվածությունը թուլացնելու համար վերականգնվեց ՀՅԴ կուսակցության պաշտոնական գործունեությունը: ԿԸՀ-ի հրապարակած տվյալներով երկրորդ նախագահ դարձավ **Ռոբերտ Քոչարյանը**:

Սակայն շուտով երկրի կայունությունը խախտվեց. 1999 թ. հոկտեմբերի 27-ին գինված 5 ահաբեկիչներ ներխուժեցին խորհրդարան: Ահաբեկչության հետևանքով զոհվեցին պետական 8 գործիչներ, այդ թվում՝ ՀՀ ԱԺ-ի նախագահ **Կարեն Դեմիրճյանը** և վարչապետ **Վազգեն Սարգսյանը**:

Վազգեն Սարգսյանը
և Կարեն Դեմիրճյանը

Ռոբերտ Քոչարյան

Սերժ Սարգսյան

Այդուհանդերձ հաջողվեց խուսափել անցանկալի զարգացումներից և կայունացնել ներքաղաքական վիճակը:

Ներքաղաքական կյանքը XXI դ. սկզբներին: 2003 թ. մարտին (երկրորդ փուլով) ՀՀ նախագահի վերընտրվեց Ռ. Քոչարյանը: Ընտրության արդյունքները ընդդիմությունը բողոքարկեց Սահմանադրական դատարանում: 2004 թ. ապրիլի 9-12-ը ընդդիմությունը մայրաքաղաքում բողոքի ցույցեր կազմակերպեց, իշխանությունները ցուցարարների նկատմամբ ուժ գործադրեցին:

Անկախության հռչակումից ի վեր առաջին անգամ 2003 թ. մայիսի 25-ի խորհրդարանական ընտրություններից հետո առավել շատ ձայներ ստացած երեք կուսակցությունները՝ ՀՀԿ, ՕԵԿ, ՀՅԴ, կազմեցին կոալիցիոն կառավարություն: Դա նոր երևույթ էր Երրորդ հանրապետության քաղաքական կյանքում: Իսկ 2007 թ. մայիսի 12-ի խորհրդարանական ընտրություններից հետո կոալիցիոն կառավարության մաս կազմեցին ՀՀԿ-ն, ԲՀԿ-ն և ՀՅԴ-ն: Քիչ ավելի ուշ՝ 2008 թ. մարտ-ապրիլ ամիսներին, կոալիցիայի կազմում տեղի ունեցան փոփոխություններ: Նախ ՕԵԿ-ը միացավ այդ կոալիցիային, իսկ հետո ՀՅԴ-ն դուրս եկավ կոալիցիայից:

Երկրի ներքաղաքական կյանքի զարգացման վրա լուրջ ազդեցություն ունեցան 2008 թ. փետրվարի 19-ի նախագահական ընտրությունները: Հիմնական պայքարն ընթանում էր հանրապետության առաջին նախագահ **Լևոն Տեր-Պետրոսյանի** և վարչապետ **Սերժ Սարգսյանի** միջև: ԿԸՀ-ի հրապարակած տվյալներով ՀՀ նախագահ ընտրվեց Սերժ Սարգսյանը: Ընդդիմությունը և հանրության մի զգալի հատվածը վիճարկեցին ընտրության արդյունքները և փետրվարի 21-ից անցկացրին հանրահավաքներ: Ներքաղաքական իրավիճակն ապակայունացավ:

Մարտի 1-ի վաղ առավոտյան իրավապահ մարմինները, ներխուժելով Ազատության հրապարակ, ոչ իրավաչափ վերաբերմունք հանդես բերեցին ցուցարարների նկատմամբ:

Ազատության հրապարակից խաղաղ ցուցարարները տեղափոխվեցին Երևանի քաղաքապետարանին հարակից տարածք՝ շարունակելու իրենց բողոքի գործողությունները: **Մարտի 1-ին**՝ օրվա երկրորդ կեսին, ոստիկանների կողմից ցուցարարների նկատմամբ բռնի գործողություններ կիրառվեցին: Զոհվեց 10 մարդ՝ 8 խաղաղ քաղա-

քացի և 2 ոստիկան: Եղան մեծ թվով վիրավորներ: Երևանում մտցվեց 20-օրյա արտակարգ դրություն: Սկսվեցին ընդդիմության առաջնորդների ձերբակալություններ, շարժման ակտիվիստների հետապնդումներ:

Այս ողբերգական իրադարձությունների և դրանց պատճառների ուսումնասիրության նպատակով ՀՀ Ազգային ժողովում ստեղծվեց ժամանակավոր հանձնաժողով, ինչպես նաև առանձին փաստահավաք խումբ: Կատարվեց մեծածավալ աշխատանք, սակայն այդպես էլ հիմնական մեղավորներ չմատնանշվեցին և չպատժվեցին:

2018 թ. իշխանափոխությունից հետո սկսվեց այդ գործի վերաքննությունը:

«Թավշյա հեղափոխությունը»: Չնայած նորանկախ ՀՀ-ի քաղաքական, տնտեսական և սոցիալ-մշակութային շոշափելի ձեռքբերումներին՝ երկիրը հայտնվեց քաղաքական նոր ճգնաժամի մեջ: Գնալով խորանում էին հակասությունները: Դժգոհության հիմնական պատճառներն էին բնակչության սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակը, ցածր աշխատավարձերը և կենսաթոշակները, գործազրկությունը, մենաշնորհները, հովանավորչությունը, արդարության պակասը, կոռուպցիան, զանգվածային արտագաղթը, կեղծված ընտրությունները:

ՀՀ նորացված Սահմանադրության համաձայն՝ առաջին անգամ հանրապետության նախագահին ընտրելու էր Ազգային ժողովը 7 տարի ժամկետով: **2018 թ. մարտի 2-ին ՀՀ նախագահ** ընտրվեց նախկինում վարչապետ եղած **Արմեն Սարգսյանը**:

Միաժամանակ ՀՀ նորացված Սահմանադրությամբ լայն լիազորություններ էին վերապահված ՀՀ վարչապետին: Մերժ Սարգսյանը առաջադրվեց այդ պաշտոնում, ինչը խոր դժգոհություն առաջացրեց ինչպես ընդդիմության, այնպես էլ հանրության շրջանում:

ՀՀ ԱԺ պատգամավոր, «Ելք» խմբակցության ղեկավար **Նիկոլ Փաշինյանը 2018 թ. մարտի 31-ին Գյումրիից** նախաձեռնեց **«Իմ քայլը»** շարժումը: Իր համակիրներով ապրիլի 13-ին նա քայլերթով հասավ Երևան՝ Ազատության հրապարակ: Ապրիլի 13-23-ը մայրաքաղաքում, շուտով նաև ՀՀ մարզերում չդադարող բողոքի բազմամարդ հանրահավաքները, ցույցերն ու երթերը ամբողջովին փոխեցին Հայաստանը: Ոտքի կանգնեց երիտասարդությունը, հատկապես ուսանողությունը, ովքեր շարժմանը նոր թափ ու բովանդակություն հաղորդեցին: **Անկախության սերունդն այլևս չէր ուզում ապրել ու կառավարվել նախկին ձևով:**

Շարժման մասնակիցների և հանրության դժգոհությունը խորացավ, երբ 2018 թ. ապրիլի 17-ին Ազգային ժողովը ՀՀ վարչապետ ընտրեց Ս. Մարգարյանին: Ն. Փաշինյանի գլխավորությամբ ցուցարարները պահանջում էին վարչապետի հրաժարականը, նոր վարչապետ ընտրել ժողովրդի թեկնածուին և ձևավորել ժամանակավոր կառավարություն:

Սկսվեց քաղաքացիական անհնազանդության լայնածավալ գործողություն: Ապրիլի 22-ին իշխանությունների գործադրած բռնությունները ավելի բոբրոքեցին իրավիճակը:

Ապրիլի 23-ը դարձավ քաղաքական ճգնաժամի

հանգուցալուծման օր: Համաժողովրդական ճնշման տակ Ս. Մարգարյանը հրաժարական տվեց: Ազգային միասնության և համերաշխության գիտակցությունը հաղթեց:

2018 թ. մայիսի 8-ին ՀՀ ԱԺ-ն վարչապետ ընտրեց **Ն. Փաշինյանին**: Նոր կառավարության առջև լուրջ խնդիրներ և մարտահրավերներ ծառայեցին: Առաջնահերթը ժողովրդի հույսերի և իղձերի իրագործումն է:

Նույն թվականի դեկտեմբերի 9-ին տեղի ունեցան **ՀՀ ԱԺ արդյունքները ընտրություններ**: Նոր խորհրդարանում ձայների բացարձակ մեծամասնություն նվաճեց «Իմ քայլը» դաշինքը, իսկ «Բարգավաճ Հայաստան» և «Լուսավոր Հայաստան» կուսակցությունները ձևավորեցին խորհրդարանական ընդդիմությունը:

Նիկոլ Փաշինյան

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. ՀՀ ներքաղաքական կյանքը ճիճի իրադարձությունների հետ կապված էր աշխուժանում:
2. Երբ կասեցվեց դաշնակցության գործունեությունը, գնահատե՞ք իշխանությունների այդ քայլը: Երբ է վերականգնվել ՀՅԴ-ի օրինական կարգավիճակը:
3. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ հրաժարական տվեց առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը: Ո՞վ դարձավ ՀՀ երկրորդ նախագահ:
4. 1999 թ. հոկտեմբերի 27-ի դեպքերը ի՞նչ հետևանքներ են ունեցել:
5. Նկարագրե՞ք 2008 թ. մարտի 1-ի իրադարձությունները: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ դրանք խաղաղ հանգուցալուծում չունեցան:
6. Ձեր կարծիքով որո՞նք էին Հայաստանի «թավշյա հեղափոխության» պատճառները: Ներկայացրե՞ք 2018 թ. ապրիլ-մայիսի իրադարձությունները:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԿԸՀ, կուսիցիոն կառավարություն, 1999 թ. հոկտեմբերի 27, 2008 թ. մարտի 1, խորհրդարանական կառավարում, «թավշյա հեղափոխությունը» Հայաստանում

§ 35. ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԸ

Մշակութային կյանքի սրայնանները: Հայաստանի անկախացումը ազգային մշակույթի զարգացման համար նոր հնարավորություններ ստեղծեց:

Այդուհանդերձ, անցման շրջանի սկզբում առկա **տնտեսական, քաղաքական խնդիրները դժվարացնում էին մշակույթի զարգացումը:**

Մշակութային բազմաթիվ օջախներ դադարեցին գործելուց: Դրանց մի մասը սեփականաշնորհվեց: Պետական անհրաժեշտ հոգածության բացակայության պատճառով արվեստի բազմաթիվ կոթողներ, ճարտարապետական հուշարձաններ, թատրոններ, կինոյի շենքեր անմխիթար վիճակում էին:

Սկզբնական շրջանում ծանր վիճակում էր կրթական հաստատությունների նյութատեխնիկական բազան, չէին վերանորոգվում դպրոցական շինությունները: Գիտության, մշակույթի որոշ գործիչներ հարկադրված լքում էին հայրենիքը կամ զբաղվում այլ աշխատանքներով: Տեղի էր ունենում **գիտական կադրերի («ուղեղների») արտահոսք:**

Կրթությունը: Կրթության բնագավառում կատարվեցին որոշակի փոփոխություններ և բարեփոխումներ: Պետությունը չէր արգելում տարբեր տիպի, այդ թվում՝ մասնավոր դպրոցների ստեղծումը: Հրատարակվեցին ուսումնական նոր ծրագրերով դասագրքեր:

Փոփոխություններ կատարվեցին ՀՀ բարձրագույն կրթության բնագավառում: Բուհերի ուսումնական ծրագրերից հանվեցին նախկինում պարտադիր համարվող կոմունիստական գաղափարախոսությունը և քաղաքականությունը քարոզող առարկաները:

1995 թ. բուհերում մտցվեց երկաստիճան կրթական համակարգ (բակալավրիատ, մագիստրատուրա), ինչպես նաև կանոնակարգվեց ու սկսեց զարգանալ **հեղափոխական կրթությունը (ապիրանտուրա, դոկտորանտուրա):**

Արևմտյան մարզի Գեղաշենի ագրոդպրոցը

Դպրոցն ունի շուրջ 300 սովորող: Երանք օրվա մեծ մասը դպրոցում են անցկացնում, հաճախում խմբակների, մասնակցում ագրոդպրոցի աշխատանքներին: Սովորողներն են մշակում հողը, արագված պտուղ-բանջաբերեղենի սպառողն իրենք են, երբեմն էլ վաճառք են կազմակերպում:

Դիլիջանի միջազգային դպրոցական համակիրի ընդհանուր տեսքը

1991 թ. հիմնադրվեց Հայաստանի ամերիկյան համալսարանը (ՀԱՀ): Իսկ ավելի ուշ ստեղծվեցին **Հայաստանում ֆրանսիական և Հայ-ռուսական (Մյաֆոնական) համալսարանները:**

Ներդրվեց վճարովի ուսուցման համակարգը: Բացվեցին բազմաթիվ մասնավոր համալսարաններ ու քոլեջներ:

XXI դարի սկզբին կրթական բարեփոխումները շարունակվեցին: **2006 թվականից** մտցվեց **12-ամյա միջնակարգ կրթություն**, որը **2017 թ-ից** դարձել է **սարքրադիր**: Սովորողներն ապահովվեցին դպրոցական նոր դասագրքերով:

Ընդլայնվեց բուհերի միջազգային համագործակցությունը: Երիտասարդների համար արտերկրում որակյալ կրթություն ստանալու հնարավորություններ ստեղծվեցին:

Գիտությունը: Անկախության պայմաններում հնարավորություններ առաջացան օգտակար կապեր հաստատելու աշխարհի գիտական կենտրոնների հետ, ուսումնասիրելու գիտության կազմակերպման համաշխարհային փորձը: Հայաստանի գիտական ներուժով այսօր էլ հետաքրքրված են աշխարհի շատ գիտական, կրթական կենտրոններ:

Հաջողություններ արձանագրվեցին հայագիտության ասպարեզում: 2012 թ. ՀՀ կառավարությունն ընդունեց «Հայագիտության զարգացման հայեցակարգը»: Միաժամանակ զարգանում էին պատմագիտությունը, հնագիտությունը, ազգագրությունը, տնտեսագիտությունը, գրականագիտությունը և հումանիտար այլ ուղղություններ:

Նոր խնդիրներ դրվեցին **բնական, ճշգրիտ գիտությունների առջև**: Այսօր ՀՀ-ն հայտնի է բարձր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ասպարեզում:

Գրական կյանքը և արվեստը: Երբորդ հանրապետության շրջանում գրական ակտիվ գործունեություն ծավալեցին ինչպես **ավագ**, այնպես էլ **միջին և երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչները**: Շարունակում էին ստեղծագործել բանաստեղծներ Համո Սահյանը, Վահագն Դավթյանը, Միլվա Կապուտի-

Հայ-ռուսական (Մյաֆոնական) համալսարանի շենքը

Հայ մասնագետների՝ բարձր տեխնոլոգիաների ասպարեզում արեղծած նմուշներից՝ անօդաչու թռչող սարք և ուղղակի նշանակության տորոպ

*«Ոսկե ծիրան» կինոփառատոնը
Երևանում*

կյանք, Ռազմիկ Դավոյանը և ուրիշներ: Արձակի գարգացմանը նպաստեցին Հրանտ Մաթևոսյանը, Ջորայր Խալափյանը, Լևոն Խեչոյանը, Պերճ Զեթունցյանը և շատ ուրիշներ:

Հայ գրականագետներն առանց որևէ գաղափարական-քաղաքական կաշկանդումների թարգմանեցին եվրոպական, ամերիկյան, ռուս, լատինաամերիկյան գրականությունների՝ նախկինում չթարգմանված լավագույն ստեղծագործությունները:

Կազմակերպվեցին բազմաթիվ երաժշտական, թատերական, կինոարվեստի փառատոներ, ցուցահանդեսներ, աշխարհահռչակ գործիչների հյուրախաղեր և այլն:

Միյուրքահայ շատ արվեստագետներ եկան Հայաստան, մասնակցեցին մշակութային վերաշինության գործին: Առաջիններից էր դիրիժոր և կոմպոզիտոր **Լորիս Զգնավորյանը**: Հայաստանում իր գործունեությունը վերսկսեց աշխարհահռչակ դիրիժոր **Օհան Գուրյանը**: Հայ դասական երաժշտությանը մատուցած ծառայությունների համար պետական ակադեմիական երգչախմբի ղեկավար **Հովհաննես Չեքիջյանին** շնորհվեց Հայաստանի ազգային հերոսի կոչում: Իրենց գործունեությանը նոր շունչ հաղորդեցին հանրահայտ կոմպոզիտորներ Տիգրան Մանսուրյանը, Ռոբերտ Ամիրխանյանը, Կոնստանտին Օրբելյանը, Արամ Սաթյանը և ուրիշներ:

1991 թ. ստեղծվեց **Համազգային թատրոնը**:

*Հովհաննես Չեքիջյան
Հայաստանի ազգային հերոս*

«Երևանը գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք» ծրագրի բացման արարողությունը

Համընդհանուր ընդունելության արժանացավ **«Ոսկե ծիրան» կինոփառատուրնը**: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից **2012 թ. Երևանը** հայտարարվեց **գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք**:

Ազգային փոքրամասնությունների մշակույթի պահպանման և զարգացման նպատակով օժանդակություն տրվեց 12 անուն թերթերի և ամսագրերի, բազմաթիվ գրքերի, այդ թվում դպրոցական դասագրքերի հրատարակմանը և այլն: Ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները կարևոր ներդրում ունեն հանրապետության մշակութային կյանքում: Աչքի են ընկել ազգությամբ ասորի, ՀՀ վաստակավոր արտիստ Ռազմիկ Խոսրոնը, հրեա երաժիշտ, երգահան Վիլլի Վայները, լեհ քանդակագործ Գուրգեն Գադաչեկը և ուրիշներ:

Մեր օրերում նույնպես մշակույթը, չնայած դժվարություններին, շարունակում է զարգանալ և հնարավորություն է տալիս աշխարհին ներկայացնելու Հայաստանի ստեղծած մտավոր, հոգևոր և նյութական արժեքները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Երրորդ հանրապետության մշակութային կյանքի անկումն ու աշխուժացումը ինչ գործոններով էին պայմանավորված:
2. Ներկայացրե՞ք ՀՀ կրթական համակարգը: Նախորդ շրջանի համեմատ՝ ինչ փոփոխություններ են կատարվել: Թվարկե՞ք ՀՀ Ձեզ հայտնի բուհերը:
3. Ինչ հաջողություններ է արձանագրել Հայաստանի գիտությունը:
4. Լուսաբանե՞ք գրականության և արվեստի զարգացումները Հայաստանում: Նշանավոր ինչ գործիչների կարող եք նշել: Ազգային փոքրամասնությունների մշակույթի զարգացման համար ինչ քայլեր են ձեռնարկվել ՀՀ-ում (օգտվե՞ք նաև լրացուցիչ աղբյուրներից և համացանցից):

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

12-ամյա պարբերական միջնակարգ կրթություն, բուհական երկաստիճան համակարգ, «Հայագիտության զարգացման հայեցակարգ», «Ոսկե ծիրան» կինոփառատուն, Երևանը գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք

§ 36. ՀՀ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀՀ միջազգային ճանաչումը: Իրական անկախության կարևորագույն չափանիշներից մեկը տվյալ պետության միջազգային ճանաչումն ու նրա հետ դիվանագիտական կապերի հաստատումն է: **ՀՀ-ն հենց սկզբից արտաքին-քաղաքական կարևոր խնդիր դրեց՝ աշխարհի հեղուկ արտաքին կապերի հաստատումը:**

Դեռևս ԽՍՀՄ կազմալուծման նախօրեին Հայաստանը նախկին միութենական հանրապետությունների հետ տնտեսական և մշակութային կապերից զատ աստիճանաբար հաստատում էր քաղաքական հարաբերություններ:

Փաստական առումով **1991 թ. նոյեմբերի 21-ին ՀՀ անկախությունն առաջինը ճանաչել** և նրա հետ դիվանագիտական կապեր է հաստատել նորանկախ **Լիբիայի Հանրապետությունը:**

Հայաստանի Հանրապետության համար կարևոր էր **Ռուսաստանի** կողմից ՀՀ անկախության ճանաչումը (1991 թ. դեկտեմբերի 17-ին): Հաջորդ օրը Հայաստանն իր հերթին ճանաչեց Ռուսաստանի անկախությունը: Ռուսաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին 1992 թ. ապրիլին:

ԱՄՆ նախագահ Ջորջ Բուշ Ավագը 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին հայտարարեց, որ իր երկիրը Հայաստանը պաշտոնապես ճանաչում է ինքնիշխան պետություն: 1992 թ. հունվարի 7-ից ՀՀ-ի և ԱՄՆ-ի միջև հաստատվեցին դիվանագիտական հարաբերություններ:

Հայաստանի անկախությունը 1991 թ. դեկտեմբերին ճանաչել էր նաև **Թուրքիան:** Մակայն պաշտոնական ուղերձում Թուրքիայի նախագահը մտահոգություն էր արտահայտում Հայաստանի կողմից հնարավոր տարածքային պահանջատիրության վերաբերյալ: **Թուրքիան սկզբից նեթ հեղուկ նախապայմաններն էր ներկայացնում՝** չհիշատակել 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունը, պաշտոնապես հրաժարվել պահանջատիրությունից, ճնշում գործադրել Լեռնային Ղարաբաղի վրա՝ դադարեցնելու պայքարը և ընդունելու Ադրբեջանի գերիշխանությունը և այլն: Նրանք միաժամանակ պահանջում էին, որ Հայաստանը զերծ մնա Թուրքիայի շահերին հակասող գործողություններից և ամեն կերպ չեզոքացնի սփյուռքահայության հակաթուրքական գործունեությունը: Բնականաբար **ՀՀ-ն մերժեց այս նախապայմանները:**

ՀՀ անկախությունը ճանաչեցին նաև Չինաստանը, Իրանը, Հնդկաստանը, Գերմանիան, Մեծ Բրիտանիան, Ճապոնիան, Եգիպտոսը և այլ երկրներ:

1992 թ. մարտի 2-ին Հայաստանը դարձավ Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) լիիրավ անդամ: ՄԱԿ-ին անդամակցելուց հետո ՀՀ-ն հնարավորություն ուներ միջազգային այդ բարձր ամբիոնից բարձրացնելու Արցախի հիմնահարցը, դատապարտելու հայ խաղաղ ազգաբնակչության նկատմամբ Ադրբեջանի վարած ոճրագործ քաղաքականությունը և այլն:

Արտաքին քաղաքականությունը: Երրորդ հանրապետության արտաքին քաղաքականության կարևոր ուղղություններից է ԱՊՀ երկրների հետ հարաբերությունների զարգացումը:

Հայաստանի համար կարևոր նշանակություն ունեցավ **1997 թ. օգոստոսի 29-ին Ռուսաստանի Դաշնության** հետ բարեկամության, համագործակցության և օգնության մասին կնքված **պայմանագիրը:**

Չափազանց կարևոր են Հայաստանի հարաբերությունները հարևան **Վրաստանի** հետ: Վրաստանի տարածքով անցնող տրանսպորտային հաղորդակցությունը ՀՀ հիմնական ելքն է դեպի արտաքին աշխարհ: Հայ-վրացական կայուն հարաբերությունները խիստ անհրաժեշտ են նաև Վրաստանում բնակվող մեծաքանակ վիրահայության, Ջավախքի, հայկական սննդային բազմաթիվ հուշարձանների պահպանության համար:

Աշխույժ տնտեսական, քաղաքական հարաբերություններ հաստատվեցին **Իրանի** հետ: Սկզբնական շրջանում Իրանը արտաքին աշխարհի հետ կապվելու, տնտեսական գործունեություն ծավալելու Հայաստանի հուսալի կամուրջներից էր և այսօր էլ Հայաստանի կարևոր գործընկերներից է:

Հայ-ամերիկյան հարաբերությունները ՀՀ անկախությանը հաջորդած առաջին տասնամյակում դինամիկ զարգացան: Հայաստանի նկատմամբ ԱՄՆ-ի քաղաքականությունն առավելապես պայմանավորված էր մեր տարածաշրջանում նրա ունեցած ռազմավարական հետաքրքրությամբ, ինչպես նաև այդ երկրում ազդեցիկ հայ համայնքի առկայությամբ:

Հայաստանում գործում են ԱՄՆ սեփականություն հանդիսացող մի շարք ընկերություններ: ԱՄՆ-ն Հայաստանի երկրորդ առևտրային գործընկերն է Ռուսաստանից հետո: Հատկապես մեծ ներդրումներ է կատարել ԱՄՆ «Լինսի» հիմնադրամը:

Հայաստանի Հանրապետությունը **Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) լիիրավ անդամ է դարձել 2001 թ. հունվարի 25-ին:** Դրանով Հայաստանը հավաստեց

ՀՀ դրոշի բարձրացումը ՄԱԿ-ի նյույորքյան գրասենյակի առջև

ՀՀ ՊՆ խաղաղապահ բրիգադի գործառնաբեր մեկնում է Աֆղանստան խաղաղարար առաքելություն իրականացնելու:

քաղաքական, իրավական, մարդու իրավունքների պաշտպանության և այլ բնագավառներում եվրոպական չափանիշներին հետևելու իր վճռականությունը:

1996 թ–ից սկսեցին զարգանալ ՀՀ–Եվրամիություն (ԵՄ) փոխհարաբերություններն ամենատարբեր ոլորտներում: «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակում 1996 թ. ապրիլին սկիզբ դրվեց Հյուսիսատլանտյան դաշինքի (ՆԱՏՕ) հետ ՀՀ անհատական գործընկերությանը:

2015 թվականից ՀՀ–ն ԱՊՀ անդամ հինգ երկրներից (Ռուսաստան, Հայաստան, Ղազախստան, Բելառուս, Ղրղզստան) կազմված **Եվրասիական տնտեսական միության (ԵԱՏՄ)** անդամ է:

Այսօր ՀՀ–ն աշխարհի 175 երկրների հետ ունի դիվանագիտական հարաբերություններ, 40–ից ավելի երկրներում գործում են ՀՀ դեսպանություններ, ներկայացուցչություններ ու հյուպատոսություններ:

ՀՀ արտաքին քաղաքականությունն ուղղված է երկրի անվտանգության ամրապնդմանը, տնտեսական զարգացմանը և տարածաշրջանում իր դերի բարձրացմանը:

Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը: Երրորդ հանրապետության համար կենսական նշանակություն ունի Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը: **1991 թ. դեկտեմբերի 10–ին** ՀՀ–ն միացավ

Հայոց մեծ եղեռնի զոհերի հուշարձանը Կիպրոսում

*Հրանտ Գինքի թաղման արարողությունը,
23 հունվարի, 2007 թ.*

«Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին» ՄԱԿ-ի 1948 թ. կոնվենցիային:

Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչել և դատապարտել են 26 երկրներ (Ուրուգվայ, Ֆրանսիա, Ռուսաստան, Կանադա, Կիպրոս, Հունաստան, Լիբանան, Արգենտինա, Ավստրիա, Գերմանիա, Չեխիա, Իտալիա, Պորտուգալիա և այլն):

Բելգիան օրենք է ընդունել Հայոց ցեղասպանությունը մերժող անձանց դատապարտելու մասին: **2007 թ.** նման օրենք ընդունել է նաև **Արգենտինան**: 2012 թ. Ֆրանսիայի Սենատը նույնպես ընդունեց Հայոց ցեղասպանության ժխտման համար պատիժ սահմանող օրենք, սակայն այն մերժվեց երկրի Սահմանադրական խորհրդի կողմից:

Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործում հույժ կարևոր էր **2016 թ. հունիսի 2-ին Գերմանիայի Դաշնության Բունդեսթագի** կողմից Հայոց ցեղասպանության դատապարտումը, ինչպես նաև որպես Առաջին աշխարհամարտում Թուրքիայի դաշնակից երկիր Գերմանիայի մեղսակցության ընդունումը:

2019 թ. ապրիլի 24-ից սկսած՝ Ֆրանսիայի նախագահ Էմանուել Մակրոնի նախաձեռնությամբ երկրում անցկացվում է համազգային հիշատակի օր:

Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը մշտապես համդիպում է Թուրքիայի դիմադրությանն ու դժգոհությանը: Այնուամենայնիվ, այդ հարցն աստիճանաբար հասարակական քննարկման առարկա է դառնում նաև Թուրքիայում: Դրավառ ապացույցը **2007 թ. հունվարի 19-ին Սրամբույում** «Ակոս» թերթի խմբագիր **Հրանտ Գինքի** սպանությունից հետո ծավալված շարժումն էր: Գինքի թաղման արարողությունը վերածվեց բազմահազարանոց բողոքի ցույցի: Թուրքիայի հասարակության առաջադեմ հատվածը առաջնորդվում էր **«Բողոքս հայ ենք, բողոքս Հրանտ Գինք ենք»** կարգախոսով:

Լրանում էր Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցը: **2015 թ. հունվարի 29-ին** ընդունվեց համազգային նշանակության պետական փաստաթուղթ՝ **«Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի համահայկական հռչակագիրը»**: Հռչակագրում արձանագրվում են Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման, պահանջատիրության պատմական, իրավական հիմքերը, ուղիները, սպասելիքները և պատգամները գալիք սերունդներին:

2015 թ. ապրիլի 12-ին Վատիկանի Ս. Պետրոսի տաճարում **Հռոմի պապ Ծրանցիսկոսը** Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված պատարագ մատուցեց: Իր խոսքում Հռոմի պապը 1915 թ. հայերի զանգվածային կոտորածներն ու տեղահանությունները բնութագրեց XX դարի առաջին ցեղասպանություն և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն:

«Հիշում եմ և պահանջում» կարգախոսով յուրահատուկ հանդիսավորությամբ Ծիծեռնակաբերդում **նշվեց Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցը:**

Պատմական անևախաղեպ այդ միջոցառմանը մասնակցեցին ավելի քան 60 երկրների և միջազգային տասնյակ կառույցների պատվիրակություններ, Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, Սերբիայի և Կիպրոսի նախագահները:

Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացը շարունակվում է:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋՄԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ներկայացրեք ՀՀ միջազգային ճանաչման գործընթացը: Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն երկրները, որոնց հետ ՀՀ-ն հաստատել է դիվանագիտական հարաբերություններ: Գծապատկերի տեսքով ներկայացրեք ՀՀ դիվանագիտական կապերը:
2. Երբ է ՀՀ-ն դարձել ՄԱԿ-ի լիիրավ անդամ: Վերհիշեք, թե երբ է ստեղծվել ՄԱԿ-ը և ինչպիսի կառույց է:
3. Ներկայացրեք և մեկնաբանեք ՀՀ միջպետական հարաբերությունները ՌԴ-ի, ԱՄՆ-ի, հարևան երկրների և միջազգային կառույցների հետ: Երբ է ստեղծվել ԵԱՏՄ-ն:
4. Ներկայացրեք և մեկնաբանեք Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացը. ձեր կարծիքով ինչո՞ւ է այն կարևոր: Ո՞րն է Թուրքիայի ժխտողական քաղաքականության պատճառը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչպե՞ս կարելի է հասնել Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանը և պահանջատիրության իրագործմանը:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԱԿ-ի լիիրավ անդամ, ԵԱՏՄ, ԵԽ, ԵՄ, «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիր, Հրանտ Գինք, «Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի համահայկական հռչակագիր», «Հիշում եմ և պահանջում»

§ 37–38. ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սրեղծումը: Ինչպես ասվել է, Արցախի հայերին տեղահանելու նպատակով ադրբեջանական հատուկ նշանակության զինված ջոկատները խորհրդային զորքերի հետ միասին բացահայտ պատերազմ էին սկսել հայ բնակչության դեմ: **1991 թ. մայիսից Արցախում ընթանում էր հայ-ադրբեջանական պատերազմ:**

1991 թ. օգոստոսի 30-ին Ադրբեջանի Գերագույն խորհուրդը հռչակագիր ընդունեց «անկախության վերականգնման մասին»: Երկիրը հռչակվեց 1918–1920 թթ. Ադրբեջանական Ժողովրդավարական Հանրապետության իրավահաջորդ՝ վերջինիս սահմաններում: **Դա նշանակում էր, որ նա դուրս է գալիս ԽՍՀՄ կազմից, և որ նրա կազմում չէր կարող լինել Ղարաբաղը:**

Ելնելով ստեղծված իրավիճակից՝ ժողովրդական պատգամավորների ԼՂԲ մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջանը **1991 թ. սեպտեմբերի 2-ին** Ստեփանակերտում կայացրեց «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման և նրա պետական իշխանության ու կառավարման ժամանակավոր մարմինների ձևավորման վերաբերյալ հռչակագիր ընդունելու մասին» պատմական որոշումը: Այդպես Արցախում հիմնվեց անկախ հայկական պետություն՝ **Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը (ԼՂՀ):**

Հայրենի եզերքը պաշտպանելուն գուգընթաց միջազգային հանրությանը Արցախյան հիմնահարցը ներկայացնելու, նրա աջակցությունը ստանալու ակնկալիքով արցախահայությունը **1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին անցկացրեց անկախության հանրաքվե:** Անգամ պատերազմը և Ադրբեջանի հակահայ գործողությունները չկարողացան ազդել հանրաքվեի վրա: ԼՂՀ-ի բնակչության քվեարկության իրավունք ունեցողների 80%-ը մասնակցեց այդ հանրաքվեին, իսկ քվեարկողների 99%-ից ավելին ձայն տվեց անկախության օգտին:

Հանրաքվեն անցկացվեց միջազգային դիտորդների ներկայությամբ և միջազգային իրավունքի ու ժողովրդավարության սկզբունքների լիակատար պահպանմամբ:

ԼՂՀ իշխանության մարմինները: Պետական խորհրդանիշները: Անկախության հռչակումից հետո սկսվեց ԼՂՀ իշխանության մարմինների կազմավորումը: **Բարձրագույն օրենսդիր մարմինը ԼՂՀ Գերագույն խորհուրդն էր** (այժմ՝ Ազգային ժողով): 1992 թ. հունվարի 8-ին անկախ Արցախի Գերագույն խորհրդի առաջին նախագահ ընտրվեց Արթուր Մկրտչյանը:

Արթուր Մկրտչյան
ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի առաջին
նախագահ

Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետության դրոշը

Դրոշն ուղղանկյունաձև է՝ հորիզոնական կարմիր, կապույտ, նարնջագույն շերտերով: Դրոշի աջ կողմի երկու ծայրերից սկսվում են սպիտակ հնգաբստ սանդղանման գորգանախշեր, որի աջ փոքրիկ հարվածը անջատված է դրոշի հիմնական մասից, ինչը խորհրդանշում է Արցախի և ներկա կացությունը, և՛ ապագան:

Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետության զինանշանը

Ա(ԼՂ)Հ պետական զինանշանում օգտագործված է գլխավերևում արևի ճառագայթներով՝ Արարչությանների հարստության թագով պատկված՝ թեալարած արծվի խորհրդանիշը: Կենտրոնում՝ պետական դրոշի և Քիրս լեռան պարկերի ֆոնին, Արցախը խորհրդանշող հուշարձանի պատկերն է: Ներքևում՝ արծվի ճանկերի մեջ, խաղողի վազերի, թթենու պտուղների, ցորենի հասկերի պատկերներն են: Վերևի կիսաշրջանում կա մակագրություն՝ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն՝ Արցախ»:

Ազգային ժողովի բոլոր ընտրությունները տեղի են ունեցել **իրավական և ժողովրդավարական պետությանը հարիր ընթացակարգով**:

Բարձրագույն գործադիր մարմինը ԼՂՀ նախարարների խորհուրդն էր (հետագայում՝ կառավարություն): ԼՂՀ առաջին վարչապետ նշանակվեց Օլեգ Եսայանը: ՀՀ օրինակով ձևավորվեց նաև ԼՂՀ դատական համակարգը:

Հետագայում ԼՂՀ-ում մտցվեց նախագահական կառավարում: 1994 թ. դեկտեմբերին ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի կողմից Ռ. Քոչարյանն ընտրվեց հանրապետության նախագահ, իսկ 1996 թ. նոյեմբերից պաշտոնավարեց համաժողովրդական ընտրությամբ:

Ինքնապաշտպանական մարտերում սկսեց կազմավորվել նաև ԼՂՀ հաղթական բանակը:

1992 թ. ընդունվեցին ԼՂՀ պետական զինանշանն ու դրոշը:

Պետականաշինությունն իր ավարտին հասավ **Մահմանադրության ընդունմամբ (2006 թ. դեկտեմբերի 10)**: Հայկական երկրորդ պետությունը կոչվեց Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետություն:

Արցախյան պատերազմը: ԼՂՀ հոչակումը, պետական իշխանության ձևավորումը նպաստավոր պայմաններ ստեղծեցին Արցախյան շարժման հետագա հաջողությունների, ինչպես նաև պատերազմում հաղթելու համար:

1991 թ. վերջից գնալով ավելի էր ուժգնանում ԼՂՀ-ի դեմ Ադրբեջանի ագրեսիան: Անընդհատ ոմրակոծության թիրախ էին դարձել մայրաքաղաք Ստեփանակերտը և շրջակա հայկական բնակավայրերը: ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերը ձեռնամուխ եղան հակառակորդի կրակակետերի ոչնչացմանը: Այդ առումով կարևոր նշանակություն ունեցավ **1992 թ. հունվարին Կրկժանի ազատագրումը**, որը ադրբեջանցի գրոհայինների ռազմական հենակետերից մեկն էր:

Փետրվարի վերջին վերացվեց նաև **Խոջալուի** (այժմ՝ **Իվանյան**) ռազմական խմբավորումը: Վերա-

կանգնվեց Ստեփանակերտ-Ասկերան մայրուղու բնականոն գործունեությունը: **Աշոտ Ղուլյանի (Բեկոր)** գլխավորությամբ հայ ազատամարտիկները մոտեցան օդանավակայանին:

Վիճակը շտկելու համար **Ադրբեջանի ժողովրդական ճակատը կազմակերպեց Խոջալուի մուսուլման բնակչության կոտորածը՝** փորձելով այն վերագրել հայկական կողմին: Խոջալուն ադրբեջանցիների առաջին խոշոր պարտությունն էր:

Հայ ազատագրական պայքարի մերօրյա պարմության փառավոր էջերից է Շուշիի ազատագրումը: Ստեփանակերտի խաղաղ բնակչության ռմբակոծումը ադրբեջանական կողմը երկու տարի շարունակ կատարում էր Շուշի քաղաքից: Մայրաքաղաքը կաթվածահար վիճակում էր: Բնակչությունը հիմնականում ապրում էր ապաստարաններում:

Մշակվեց Շուշիի ազատագրման խիստ գաղտնի ծրագիրը, որը կոչվեց **«Հարսանիք լեռներում»:** Գլխավոր ուղղությունների պատասխանատուներ էին նշանակվել հրամանատարներ **Արկադի Կարապետյանը, Վիրալի Չիթչյանը, Սեյրան Օհանյանը, Սամվել Բաբայանը, Աշոտ Ղուլյանը, Դուշմանը (Վարդան), Ժիրայր Սեֆիլյանը** և ուրիշներ:

1992 թ. մայիսի 9-ին Արցախի ազատամարտիկները, **Արկադի Տեր-Թադևոսյանի (Կոմանդոս)** և գեներալ **Գուրգեն Դալիրբալթայանի** հրամանատարությամբ, ազատագրեցին հայոց պատմական Շուշի քաղաքը:

Շուշիի ազատագրումը հայ ազատամարտիկների հավաքական ուժերի (շուրջ 60 ջոկատ) անձնուրաց գործողությունների արդյունք էր: Մասնակիցների անունները ոսկե տառերով գրվեցին հայոց ազատամարտի տարեգրության մեջ:

Շարունակելով առաջխաղացումը՝ ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերը **1992 թ. մայիսի 18-ին ազատագրեցին Լաչինը:** Իրանով վերջ տրվեց **Արցախի հինգ տարի տևող շրջափակմանը:** Լաչինը դարձավ ռազմավարական միջանցք ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի միջև, որ-

Արկադի Տեր-Թադևոսյանի (Կոմանդոս) Արցախի հերոս

Բրիգադատիր Բվանյան

Արցախի հերոս, գեներալ-լեյտենանտ, ԼՂՀ զինված ուժերի հրամանատարի առաջին փեղակալ, նաև Երկրորդ աշխարհամարտի մասնակից: Մեծ ամսուղ ունի Արցախի բանակի ձևավորման գործում:

Շուշիի ազատագրման օրը Ս. Ղազանչեցոց եկեղեցու բակում

տեղով սնունդ, վառելանյութ, դեղորայք և առաջին անհրաժեշտության այլ ապրանքներ էին առաքվում արցախահայությանը:

Ագրեսորը՝ Ադրբեջանը, չհաշտվեց պարտության հետ և 1992 թ. ամռանը օտարերկրյա վարձկանների օգնությամբ հարձակվեց ԼՂՀ հյուսիսային շրջանների վրա: Թշնամին գրավեց ու ավերեց Շահումյանի շրջանը, Մարտակերտի շրջանի մի մասը: ԼՂՀ-ում ստեղծվեց **Պաշտպանության պետական կոմիտե** (**ՊՊԿ**)՝ Ռոբերտ Քոչարյանի գլխավորությամբ: ՊՊԿ-ն ոչ միայն կազմակերպեց արցախահայության ինքնապաշտպանությունը, այլև իր ձեռքում կենտրոնացրեց ԼՂՀ գործադիր իշխանությունը: Հենց ՊՊԿ-ի ջանքերով կազմավորվեց ԼՂՀ մարտունակ բանակը:

1993 թ. գարնանը Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերը սկսեցին ազատագրել ադրբեջանցիների կողմից բռնազավթված հայկական տարածքները: Ազատագրվեց Մարտակերտի շրջանի զգալի մասը: ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերի կողմից ազատագրվեցին նաև **Քելրաջարի, Ֆիզուլիի, Ջերրախի, Ադդամի** շրջանները:

Արցախյան ազատամարտում հերոսաբար զոհվեցին **Մոնթե Մելքոնյանը (Ավո), Աշոտ Ղուլյանը (Բեկոր), Շահեն Մեղրյանը, Լեոնիդ Ազգալոյանը** և ուրիշներ:

ԼՂՀ ռազմական հաջողությունները կարևոր նշանակություն ունեցան: Համոզվելով, որ գինված ճանապարհով չի կարող ընկճել արցախահայությանը՝ **Ադրբեջանը 1994 թ. մայիսի 12-ին ՌԴ միջնորդությամբ զինադադար կնքեց:**

Մոնթե Մելքոնյան
Հայաստանի ազգային հերոս
և Արցախի հերոս

Աշոտ Ղուկասյան
Արցախի հերոս

Լեոնիդ Ազգադրյան
Արցախի հերոս

Արցախյան հիմնախնդրի միջազգային կարգավորման գործընթացը: Արցախյան շարժումը հենց սկզբից գրավեց նաև միջազգային հանրության և պետությունների ուշադրությունը: ԽՍՀՄ-ի գոյության շրջանում Արցախյան շարժմանը տրված սուբյեկտիվ գնահատականները երբեմն իրենց ազդեցությունն էին թողնում նաև միջազգային կառույցների վրա: **Աստիճանաբար Արցախյան հիմնահարցը միջազգայնացվում էր:**

Միայն **1993 թ. ընթացքում** Լեոնային Ղարաբաղի խնդրով **ՄԱԿ-ում ընդունվել էր երեք քանաձև:** Հիմնահարցի խաղաղ լուծման ուղղությամբ իր գործունեությունը ՄԱԿ-ը շարունակեց նաև հետագայում:

1992 թ. հունվարին ՀՀ-ն անդամակցել էր Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությանը (**ԵԱՀԿ**): Բնականաբար, Հայաստանի անդամակցության հենց սկզբից ԵԱՀԿ-ն բավականաչափ ակտիվ գործունեություն ծավալեց պատերազմը դադարեցնելու և Արցախյան հիմնախնդիրը բանակցային ճանապարհով լուծելու ուղղությամբ:

ԵԱՀԿ-ն կոչ էր անում միջազգային հեղինակավոր կառույցներին շտապ միջոցներ ձեռնարկելու Ադրբեյջանի վայրագությունները դադարեցնելու, Լեոնային Ղարաբաղի տանջահար ժողովրդին առարկայական օգնություն ցուցաբերելու նպատակով: Փաստորեն իր գոյության ողջ ընթացքում ԵԱՀԿ-ն առաջին անգամ դարձավ միջազգային առճակատման լուծման միջնորդ: Հենց ԵԱՀԿ ձևաչափով ստեղծվեց Արցախյան հիմնահարցի լուծման հիմնական կառույցը՝ **ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը՝ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի համանախագահությամբ:** Մինսկի խմբի երկրների ամենատարբեր պատվիրակություններ շարունակաբար եղել են տարածաշրջանում, կազմակերպել բազմապիսի հանդիպումներ և քննարկումներ: Այսօր ամերիկյան յոթ և Ավստրալիայի մեկ նահանգ, ինչպես նաև Բասկերի խորհրդարանը ճանաչել են Արցախի Հանրապետության անկախությունը:

Թե՛ ՀՀ-ն և թե՛ Ա(ԼՂ)Հ-ն կողմ են հիմնահարցի խաղաղ կարգավորմանը, միջազգային իրավունքի նորմերի պահպանմանը և պատմական արդարության վերականգնմանը, ինչը չի կարելի ասել Ադրբեյջանի վերաբերյալ: Առ այսօր ուղիներ են որոնվում Արցախյան հիմնահարցի լուծման ուղղությամբ, և ամեն ինչ արվում է, որպեսզի Արցախը նույնպես բանակցությունների լիիրավ մասնակից դառնա:

Ապրիլյան քառօրյա պարերազմը: 2016 թ. ապրիլի 1-ի լույս 2-ի գիշերը Ադրբեյջանը Արցախի հետ սահմանի ողջ երկայնքով սկսեց լայնածավալ ռազմական գործողություններ: Հակառակորդի զինված ուժերը ծանր տեխնիկայի, հրետանու և ռազմական օդուժի կիրառմամբ ունեցան ճանապարհորդի ոչ միայն Արցախի Հանրապետության Պաշտպանության բանակի առաջապահ դիրքերը, այլև խաղաղ բնակավայրերը: «Սմերչ» տեսակի արկեր արձակվեցին Թալիշի, Մարտակերտի, Մատաղիսի, Հադրութի ուղղությամբ: Այս ամենը հանգեցրեց զոհերի, այդ թվում՝ խաղաղ բնակիչների շրջանում:

Հայկական բանակի զինվորները հայրենիքը պաշտպանելու վճռականությամբ հակահարված հասցրին ագրեսորին: Մարտի մեջ մտան 18-20 տարեկան երիտասարդ զինվորները, ովքեր հերոսության, խիզախության, մարտական տեխնիկային տիրապետելու անկրկնելի օրինակներ ցույց տվեցին: Նրանք մինչև ատամները զինված ադրբեյջանական հատուկ ջոկատայիններին և կանոնավոր զորամասերին լուրջ հակահարված հասցրին: **Պայքար ընթացավ հայկական ամեն մի թիզ հողի համար:** Մարտակերտում անգամ խաղաղ բնակիչները չլքեցին իրենց բնակարանները. նրանք տեղավորվեցին ապաստարաններում:

Առաջնագիծ մեկնեցին հազարավոր կամավորներ և փորձառու ազատամարտիկներ՝ իրենց ներկայությամբ ոգևորելու երիտասարդ զինվորներին:

Ապրիլյան քառօրյայում իրենց անունը հերոսի փառքով պատկեցին բազում մարտիկներ: Կապիտան **Արմենակ Ուրֆանյանը**, ազգությամբ եզդի, 20-ամյա շարքային **Քյարամ Սյոյանը**, 19-ամյա **Ռորբերտ Աբաջյանը** (հետմահու՝ **Արցախի հերոս**), **Ադամ Մահակյանը**, **Հրաչյա Մուրադյանը** և շատ ուրիշներ իրենց կյանքի գնով պաշտպանեցին Արցախի սահմանները:

Միայն ապրիլի 5-ին, զգալի կորուստներ կրելով, Ադրբեյջանը ստիպված էր կրկին դիմել Ռուսաստանի միջնորդությանը և ռազմական գործողությունների դադարեցում խնդրել:

Քառօրյա մարտերում հայկական կողմը սովեց շուրջ 100 զոհ, իսկ ադրբեյջանցիները՝ հնգապատիկ ավելի:

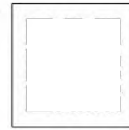
Ապրիլյան պարերազմը նախօրոք ծրագրված ռազմական ագրեսիա էր: Ադրբեյջանը նպատակ էր հետապնդում զավթելու Արցախի ողջ տարածքը՝ փորձելով

Ռորբերտ Աբաջյան
Արցախի հերոս

ադրբեջանա-դարաբաղյան հակամարտությունը լուծել ուժի միջոցով: Հայոց բանակը և հայ ժողովուրդը տապալեցին այդ ծրագիրը:

Ապրիլյան քառօրյա պայացուցեց մեր ժողովրդի համախմբվածությունը, վճռական պահին զինվորի կողքին ամուր կանգնելու կամքը, հայրենիքի համար զենք վերցնելու պատրաստակամությունը: Քառօրյա պատերազմը հայրենասիրական դաստիարակության նորօրյա լավագույն օրինակն է:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Վերհիշե՛ք, թե երբ է ԼՂԻՄ-ում սկսվել հայ-ադրբեջանական պատերազմը: Երբ է հռչակվել ԼՂՀ-ն, և նրբ է անցկացվել ԼՂՀ-ի անկախության հանրաքվեն:
2. Ներկայացրե՛ք և մեկնաբանե՛ք ԼՂՀ իշխանության մարմինների ստեղծման և պետական խորհրդանիշների ընդունման գործընթացը: Համեմատե՛ք ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում տեղի ունեցած այդ գործընթացները:
3. Ներկայացրե՛ք և մեկնաբանե՛ք Արցախյան ազատագրական պայքարի կարևոր իրադարձությունները: Արցախյան ազատամարտի ի՞նչ հերոսների գիտեք:
4. Կազմե՛ք Արցախյան ազատագրական պատերազմի ժամանակագրություն: Ձեր բնակավայրում կա՞ն արդյոք Արցախյան պատերազմի հերոսներ. պատմե՛ք նրանց մասին:
5. Երբ է սկսվել Արցախյան հիմնախնդրի կարգավորման միջազգային գործընթացը: Ո՞ր կառույցն է հիմնականում զբաղվում հարցի խաղաղ կարգավորմամբ:
6. Ձեր կարծիքով ո՞րն էր Ապրիլյան քառօրյա պատերազմի գլխավոր պատճառը: Ներկայացրե՛ք այդ պատերազմի ընթացքը, աչքի ընկած հայ մարտիկներին: Ո՞րն է Ապրիլյան պատերազմի գլխավոր դասը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ի՞նչ լուծում կստանա Արցախյան հիմնահարցը:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԼՂՀ հռչակում, Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետություն, Աշոտ Ղուլյան (Բեկոր), Արկաղի Տեր-Թադևոսյան (Կունանդոս), «Հարասնիք լեռներում», Շահեն Մեղրյան, Լեռնիդ Ազգալոյան, Մոնթե Մեղրոնյան, Դուշման Վարդան, 1994 թ. մայիսի 12-ի զինադադար, ԵԱՀԿ Մինսկի խումբ, Ապրիլյան քառօրյա պատերազմ

§ 39. ՍՓՅՈՒՌԸ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ

Ձանգվածային արտագաղթը և Սփյուռքի սրվարացումը: Սփյուռքի կենսունակության գրավականը նրա մշտական և բազմակողմանի աշխույժ հարաբերություններն են Մայր հայրենիքի հետ:

Հայաստանի անկախության վերականգնումով վերջ դրվեց Հայրենիքի և Սփյուռքի մեկուսի գոյությանը:

Արցախում սկսված ազգային-ազատագրական պայքարը, Հայաստանի շրջափակումը Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից, տասնյակ հազարավոր ադրբեջանահայ փախստականների առկայությունը նորանկախ երկիրը կանգնեցրին սոցիալ-տնտեսական դժվարին կացության առջև:

Միևնույն ժամանակ Հայաստանից ծայր առավ զանգվածային արտագաղթ: Մարդիկ մեկնում էին ինչպես Սփյուռքի ավանդական բնակության, այնպես էլ ոչ մեծաթիվ հայ բնակչություն ունեցող երկրներ ու տարածաշրջաններ: Արտագաղթը և աշխատանքային միգրացիան հիմնականում ուղղված էին ՌԴ, Ուկրաինա, Բելառուս, Եվրոպա և ԱՄՆ: Դրա հետևանքով ՀՀ-ում նկատելի փոփոխություններ կրեց բնակչության ժողովրդագրական պատկերը:

Արտագաղթի հետևանքով համալրվեցին Սփյուռքի տարբեր գաղթօջախներ, ինչպես նաև ստեղծվեցին նորերը:

Սփյուռքի հիմնական կենտրոնները: Սփյուռքի հայահոծ կենտրոններից են Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրները: Հայկական տովար գաղթօջախներ կան **Լիբանանում, Սիրիայում, Թուրքիայում, Իրանում** (յուրաքանչյուրում **70-80 հազար** մարդ):

Լիբանանում է Սփյուռքում գործող միակ հայկական՝ **Հայկազյան համալսարանը:**

Աշխարհափյուռ հայության բնակության հիմնական կենտրոններ են նաև հետխորհրդային տարածքի երկրները, մասնավորապես **ՌԴ-ն, Ուկրաինան, Վրաստանը**: Կազմակերպված հոծ համայնքներ կան Եվրոպայի երկրներում (**Ֆրանսիա, Լեհաստան, Հունաստան, Գերմանիա, Բելգիա**), ամերիկյան աշխարհամասում (**ԱՄՆ, Կանադա, Արգենտինա, Ուրուգվայ և Բրազիլիա**):

Հետաքրքրական է, որ Սփյուռքի ներսում ևս տեղի են ունենում միգրացիոն գործընթացներ ու արտագաղթ: Այսպես՝ տասնամյակներ առաջ սկսված և մինչ օրս պայթյունավտանգ համարվող մերձավորարևելյան տարածաշրջանից այսօր նույնպես շարունակվում է հայ բնակչության արտագաղթը դեպի ԱՄՆ, Եվրոպա, Ավստրալիա և այլուր:

*Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ
մայր փանառը Բեյրութում*

Բեյրութի Հայկազյան համալսարանի շենքը

Ավստրալիայի հայ համայնքը սկսել է սովարանալ վերջին շրջանում և այսօր բավականին ազդեցիկ գաղութահայ կենտրոններից մեկն է:

Սփյուռքի ամենաբազմամարդ հայկական համայնքը **ՌԳ-ում** է, որտեղ ոչ պաշտոնական տվյալներով բնակվում է շուրջ **2 մլն հայ: ԱՄՆ-ում** բնակվում է մոտ **1,2 մլն, Ֆրանսիայում՝** ավելի քան **450 հազար, Վրաստանում՝** շուրջ **200 հազար հայ** և այլն:

Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները: Հայաստանի անկախացումից հետո Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները փոխադրվեցին նոր հարթություն:

Խորհրդային տարիներին այդ հարաբերությունները համակարգող **Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն**, ազատվելով անցյալի գաղափարախոսական կապանքներից, ազատ գործունեության հնարավորություն ստացավ: 1991 թ. ընդունված նոր կանոնադրությամբ կոմիտեն մերժում էր խտրական մոտեցումը Սփյուռքի տարբեր քաղաքական հոսանքների նկատմամբ և համագործակցություն էր առաջարկում սփյուռքյան հասարակական-քաղաքական բոլոր կազմակերպությունների և կառույցների հետ:

Սակայն պետական ֆինանսավորման դադարեցումից հետո կոմիտեն լուծարվեց:

Հայաստան–Սփյուռք հարաբերությունները զարգացան մի կողմից՝ հայաստանյան կառույցների ու կազմակերպությունների, մյուս կողմից՝ սփյուռքյան համապատասխան հաստատությունների միջև: Հայաստանում վերահաստատվեցին ավանդական կուսակցությունները, նրանց մշակութային մասնաճյուղերը, միությունները, կառույցները:

Անկախության պայմաններում Սփյուռքի կողմից Հայաստանին ցուցաբերվող օգնությունը կազմակերպում և համակարգում էր **1992 թ.** ստեղծված **«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը:**

«Հայաստան–Սփյուռք» համահայկական խորհրդածողով, 2011 թ.

«Արի՛ փուն» ծրագրի 2013 թվականի մի խումբ մասնակիցներ Գառնիում

ՀՅԴ գործունեության վերականգնումը (1998 թ.) և ՀՀ իշխանությունների նոր սոցիալական քաղաքականությունների հետ հարաբերություններում հետագա համագործակցությունը խորացնելու հնարավորություններ ընձեռեցին: Կարևոր քայլ էին ՀՀ իշխանությունների նախաձեռնած «Հայաստան–Սփյուռք» համահայկական խորհրդածողովները (1999, 2002, 2006, 2011, 2014, 2017 թվականներին):

Այդ առումով կարևոր էր նաև դեռևս **1997 թ. ապրիլի 30–ին** Սփյուռքի հայկական ավանդական միությունների, ինչպես նաև հայ մշակութային «Արարատ» (Իրան) կազմակերպության աջակցությամբ Երևանում կայացած հիմնադիր ժողովը և **Համահայկական խաղերի համաշխարհային կոմիտեի (ՀԽՀԿ)** ստեղծումը:

Պարբերաբար կազմակերպվող համահայկական մարզական խաղերին մասնակցում են Հայկական սփյուռքի տարբեր համայնքների տասնյակ պատվիրակություններ:

Հայաստան–Սփյուռք գործակցության խորացման առումով նշանակալի էր Երևանում անցկացված **ՀՀ–Սփյուռք առաջին փնտեսական համաժողովը 2003 թ. սեպտեմբերին**, որում նախանշվեցին գործարար կապերի ամրապնդման ծրագրերը: 2004 թ. օգոստոսին Երևանում 30 երկրների կրթական հաստատությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ անցկացվեց համահայկական կրթական առաջին համաժողովը: Քննարկվեցին Հայաստան–Սփյուռք կրթական կապերի ամրապնդման, համագործակցության խորացման հարցերը: Անկախության հռչակումից առ այսօր ՀՀ–ում պարբերաբար կազմակերպվում են սփյուռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստումներ:

2008 թ. ՀՀ կառավարության կառուցվածքում **Սփյուռքի նախարարության սրբեղծումով** լայն հնարավորություններ բացվեցին Սփյուռքի հետ հարաբերությունները նոր հարթության վրա դնելու և համահայկական ծրագրերն առավել արդյունավետ իրականացնելու համար:

Համահայկական խաղերի խորհրդանշանը

Այսպես՝ **2009 թ. ապրիլին** ՀՀ սփյուռքի նախարարության նախաձեռնությամբ անցկացվեց **ճարտարապետների համահայկական համաժողով**, որը կրում էր «Հայկական ճարտարապետությունը և XXI դարը» խորագիրը: **2009 թ. սեպտեմբերին** տեղի ունեցավ **իրավաբանների համահայկական առաջին համաժողովը**, որին մասնակցեցին նաև սփյուռքահայ իրավաբաններ աշխարհի տարբեր երկրներից:

Մեծ արձագանք ստացավ **«Արի Կուն» ծրագիրը**:

Երևանում կազմակերպվել են նաև «Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին ընդառաջ» խորագիրը կրող՝ լրագրողների (2012) և իրավաբանների (2013) համահայկական համաժողովներ: Տեղի են ունեցել նաև Սփյուռքում հայապահպանությանը և ազգային մշակույթի զարգացմանը, հայոց լեզվին ու կրթության խնդիրներին վերաբերող գիտաժողովներ:

2018 թ. դեկտեմբերի խորհրդարանական արտահերթ ընտրություններից հետո ՀՀ կառավարության կառուցվածքում նախատեսվող փոփոխություններով լուծարվեց սփյուռքի նախարարությունը: **Սյրեղծվեց Սփյուռքի գործերի Գլխավոր հանձնակարարի գրասենյակ** ՀՀ կառավարության աշխատակազմում:

Հայաստան–Սփյուռք հարաբերություններում նկատվող զգալի առաջընթացը կարևոր նախապայման է Հայաստանի հետագա զարգացման ու ամրապնդման համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞վ էին պայմանավորված սփյուռքահայ կենտրոններում տեղի ունեցած փոփոխությունները 1990–ական թթ.: Ինչ հետևանքներ ունեցան դրանք: Սփյուռքահայ գաղթօջախներով հայտնի ինչ երկրներ գիտեք: Ցոյց տվեք դրանք քարտեզի վրա:
2. Ինչ գիտեք Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի գործունեության մասին: Ինչո՞վ էր պայմանավորված Հայաստան–Սփյուռք կապերի ամրապնդումը անկախացումից հետո:
3. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ է անհրաժեշտ Հայաստան–Սփյուռք կապերի սերտացումը: Սփյուռքի հետ հարաբերությունները սերտացնելու ուղղությամբ ինչ միջոցառումներ է ձեռնարկել ՀՀ-ն. արդյո՞ք դրանք բավարար են: Ինչ միջոցառումներ կձեռնարկեիք դուք:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ձանգվածային արտագաղթ, միգրացիոն գործընթացներ, «Հայաստան–Սփյուռք» համահայկական խորհրդատու, ՀՀ–Սփյուռք առաջին փնտրասկան համաժողովը, Սփյուռքի նախարարություն, համահայկական համաժողովներ

ՉՈՐՐՈՐԴ ԲԱԺԵԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

- Հայաստանում 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին անցկացվեց հանրաքվե ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս անկախ պետություն դառնալու հարցով: Երկու օր անց, հենվելով ժողովրդի միահամուռ կամարտահայտման վրա, ՀՀ Գերագույն խորհուրդը հռչակեց Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը: Մկսվեց Երրորդ հանրապետության կայացման և ամրապնդման գործընթացը:

 - *Երբ էր սկսվել Հայաստանի անկախացման գործընթացը: Ինչ փոփոխություններ կատարվեցին ՀՀ իշխանության ճյուղերում:*
 - *Ազգային բանակին ինչ նշանակություն ունի Հայաստանի երրորդ հանրապետության համար:*
 - *Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ նորանկախ հայկական պետության խորհրդանիշներ հասարակվեցին Առաջին հանրապետության խորհրդանիշները:*
 - *Երբ է ընդունվել ՀՀ Սահմանադրությունը, իսկ դրա փոփոխությունները: Ինչ նշանակություն ունի Սահմանադրությունը:*
- Անկախության հռչակումից հետո ՀՀ-ի առջև ծառայացան մի շարք հիմնական դիրքեր՝ տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և մշակութային: Ընդունվեցին բազմաթիվ օրենքներ և որոշումներ, որոնցով պետք է բնականոն հունի մեջ դրվեք երկրի ներքին և արտաքին կյանքը:

 - *Որո՞նք էին ՀՀ փնտրեաական ճգնաժամի գլխավոր պարճառները 1990-ական թթ. սկզբներին: Գնահատե՞ք այդ պարթիններին իրականացված փնտրեաական քաղաքականությունը:*
 - *Ինչ է նշանակում բազմակուսակցական համակարգ: ՀՀ-ում ե՞րբ է այն ձևավորվել: Թվարկե՞ք ՀՀ-ում գործող ձեզ հայրնի կուսակցություններ և հասարակական կազմակերպություններ:*
 - *Ներկայացրե՞ք ՀՀ ներքաղաքական կյանքի զարգացման առանձնահատկությունները 1991 թ-ից մինչ օրս:*
 - *Փորձե՞ք պարզաբանել 2018 թ. «թավշու հեղափոխության» նշանակությունը:*
 - *Ինչ դժվարություններ էին առաջացել գիրության և մշակույթի բնագավառում անկախացումից հետո: Ներկայացրե՞ք կրթության, գիրության և արվեստի ձեռքբերումները:*
- Հայաստանի նորահռչակ պետության համար մեծ նշանակություն ուներ միջազգային ճանաչման հասնելը և դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելը աշխարհի տարբեր պետությունների հետ, ինչի հնարավորությունը Հայաստանը չուներ ԽՍՀՄ-ի կազմում: Անհրաժեշտ էր նաև հստակեցնել ՀՀ արտաքին-քաղաքական հիմնական նպատակներն ու խնդիրները:

 - *Ո՞ր երկրների հետ 1991-1992 թթ. ՀՀ-ն հասարակեց դիվանագիտական հարաբերություններ: Միջազգային ինչ կառույցների անդամ է ՀՀ-ն:*

- ԹՎարկեր ՀՀ արտաքին քաղաքականության գլխավոր նպատակները:
 - Ներկայացրեք Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման արդի փուլի արդյունքները և գլխավոր խոչընդոտները:
 - Ձեր կարծիքով երբ կիրականանա մեր կորուստների արդարացի հատուցումը:
4. Արցախյան շարժումը և հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը Լեռնային Ղարաբաղի հարցի կարգավորման համար 1991 թ. թևակոխեց որակապես նոր փուլ: ԽՍՀՄ ղեկավարությունը ճիգեր էր գործադրում Միությունը կործանումից փրկելու համար: Նա ազգային շատ հարցեր փորձեց լուծել գորքի օգնությամբ: Այդ ձևը Ադրբեջանի իշխանությունների հետ համատեղ բացահայտ կիրառեց հայերի նկատմամբ: Պայքարի արդյունքում ոչ միայն Արցախը դիմակայեց, այլև հայ ժողովրդի միացյալ և հերոսական ջանքերով Լեռնային Ղարաբաղում հռչակվեց հայկական երկրորդ պետությունը:
- 1991 թվականին հայ ժողովուրդը կարողացավ դիմակայել խորհրդային զորքի և սորբեջանական հատուկ ջոկատների ճնշմանը. որոնք էին այդ հաջողության պատճառները:
 - Ինչպես արեղծվեց ԼՂՀ-ն: Ներկայացրեք նրա խորհրդանիշները:
 - Երբ է սկսվել հայ-սորբեջանական պատերազմը: Համառոտ ներկայացրեք պատերազմի ընթացքը և գլխավոր արդյունքները:
 - Ինչպիսի վիճակում է Արցախի հիմնահինդրի կարգավորման գործընթացը: Ձեր կարծիքով որն է հարցի արդարացի լուծումը:
 - Ինչո՞ւ Ադրբեջանը 2016 թ. ապրիլին սանձազերծեց նոր ագրեսիա Արցախի Հանրապետության դեմ: Ձեր կարծիքով որն էր հայոց բանակի և հայ ժողովրդի նոր հաղթանակի գլխավոր պատճառը:
5. Հայաստանի երրորդ հանրապետության ստեղծմամբ էականորեն փոխվեցին Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները: Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը, ՀՀ միջազգային ճանաչումը, երկրի ներքին կյանքի դժվարությունները, հետարդյունաբերական հասարակության առաջադրած մարտահրավերները և տարածաշրջանային աշխարհաքաղաքական կտրուկ զարգացումները վերջին տարիներին պայմանավորել են այդ հարաբերությունների բովանդակությունը և խնդիրները:
- Որոնք են Հայրենիքից զանգվածային արտագաղթի պատճառները. ներկայացրեք դրա հետևանքները:
 - ԹՎարկեր Սփյուռքի հիմնական կենտրոնները:
 - Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ Հայրենիք-Սփյուռք կապերի սերտացումը: Ներկայացրեք այդ ուղղությամբ կատարվող քայլերը և դրանց նշանակությունը:

ԵԶՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ

Ամբողջատիրություն (տոտալիտարիզմ. լատիներեն՝ ամբողջ, լիակատար բառից) — Բռնապետական իշխանության ձև. բնորոշ կողմերն են սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների փաստացի վերացումը, հասարակության լիակատար ենթարկումը իշխանության շահերին և համատարած (տոտալ) վերահսկողության հաստատումը բոլորի և ամեն ինչի նկատմամբ, քաղաքական ընդդիմության և այլախոհների հանդեպ բռնարարքների լայնածավալ կիրառումը:

«Կարոտի գրականություն» (վերհուշի գրականություն, գյուղագրություն) — 1920–ական թթ. սփյուռքահայ արձակի գլխավոր թեման: Կ.գ.–ն շարունակվեց նաև հետագա տասնամյակներում: Կորցրած բնաշխարհի, արևմտահայ գյուղի մարդկանց կյանքի պատկերման, անցածի նկատմամբ անսահման կարոտի թեման էր դա, որ ունեցավ գեղարվեստական լիարժեք կերպավորում և կոչվեց տարբեր անուններով՝ «կարոտի գրականություն», «վերհուշի գրականություն», «գյուղագրություն»: Դրանց իմաստը, ըստ էության, նույնն է, տարբեր են միայն նրբերանգները: Իրադարձությունների կենտրոնը գյուղն էր, անցյալի գյուղը՝ դիտված կորստի ցավի ու կարոտի զգացումով: Կարոտի գրականության կամ գյուղագրության սկզբնավորումը կապվում է Համաստեղի անվան հետ. առաջինը նրա երկու գրքերն էին՝ «Գյուղը» (1924) և «Անձրևը» (1929): Նա եղավ ու մնաց (Հակոբ Մնձուրու հետ, որն իր լավագույն գործերը ստեղծեց ավելի ուշ՝ հետպատերազմյան շրջանում) սփյուռքահայ գյուղագրության ամենամեծ դեմքը:

Հայ դատ — Հայ ժողովրդի իրավունքները հայրենի բնօրրանում վերահաստատելու, ազատ, անկախ ու ինքնիշխան համահայկական պետությունը վերականգնելու և մեկ միասնական ու հզոր հայրենիք կերտելու նպատակով ձևավորված գաղափարախոսություն և շարժում: Այն որոշակիորեն նույնանում է Հայկական հարցին: Հայ դատը, որպես համապարփակ ծրագիր, ձևավորվել է Մեծ եղեռնից հետո, երբ Արևմտյան Հայաստանն ամբողջությամբ հայաթափվեց, իսկ Արևելյան Հայաստանի առանձին տարածքներ նրանից խլվեցին և կցվեցին հարևան պետություններին: Հայ դատն ունի քաղաքական, բարոյական, տարածքային, մշակութային, սոցիալ–տնտեսական, իրավական և այլ հայեցակետեր: Դրանք լուծելու և վերջնանպատակին հասնելու համար 1944 թվականից Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը ձևավորել է Հայ դատի շարժումը: Կազմավորվել են Հայ դատի հանձնախմբեր կամ Հայկական ազգային կոմիտեներ ԱՄՆ–ում՝ Վաշինգտոնում, Բոստոնում, Լոս Անջելեսում, Ֆրեզնոյում, իսկ

ավելի ուշ՝ Եվրոպայի, Մերձավոր Արևելքի, Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրներում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, 1991 թվականից՝ նաև Երևանում: Հայ դատի հանձնախմբերը Հայկական հարցի պահանջատերերն են առանձին երկրներում և գործուն աջակցում են Հայոց ցեղասպանությունը դատապարտող օրենսդրական ակտերի ու քանաձևերի ընդունման գործընթացին, պայքարում պատմական Հայաստանի տարածքում հայկական հուշարձանների և մշակութային այլ արժեքների ոչնչացման դեմ, սատարում արցախահայության արդարացի պայքարին: Հանձնախմբերն աջակցում են նաև Հայոց ցեղասպանության մասին ֆիլմերի նկարահանմանը, գրականության տպագրմանը, բողոքի գործողություններ կազմակերպում Թուրքիայի և Ադրբեջանի հակահայկական գործողությունների դեմ:

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ — Հիմնվել է 1992 թ. մարտի 3-ին Հայոց պետության կայացման ու զորացման գործին համայն հայության ուժերի ու կարողությունների համախումբ գործադրման նպատակով: Հիմնադրամի դրամական միջոցները գոյանում են տարեկան ընդհանուր հեռուստամարաթոնի, տարբեր երկրներում պարբերաբար կազմակերպվող տեղական հեռախոսամարաթոնների, ռադիոմարաթոնների, հեծանվարշավների, ճաշկերույթների հանգանակությունների միջոցով, բարեգործական միջոցառումների հասույթներից, նվիրատվություններից, ինչպես նաև կտակներից և նպատակային հատկացումներից: Հիմնադրամը կառուցել կամ վերակառուցել է դպրոցներ, բուժհաստատություններ, ջրամատակարարման, գազամատակարարման համակարգեր, ճանապարհներ, էլեկտրահաղորդագծեր և մշակութային հաստատություններ:

Հայոց համազգային շարժում (ՀՀՇ) — Քաղաքական-կուսակցական շարժում Հայաստանի Հանրապետությունում: Հիմնվել է 1988 թ.՝ համաժողովրդական շարժման ծավալման ժամանակ: ՀՀՇ-ն շուտով դարձավ կուսակցություն, որի առաջին համագումարը կայացավ 1989 թ. նոյեմբերին: Պայքարել է Հայաստանի անկախացման համար: ՀՀՇ-ին հաջողվել է իշխանության գլուխ անցնել, իսկ 1991 թ. հոկտեմբերի 16-ին Լ. Տեր-Պետրոսյանն ընտրվել է Հայաստանի նախագահ՝ կազմելով ՀՀՇ-ի գլխավորած մեծամասնական կառավարություն: Հետագայում ՀՀՇ-ն կորցրեց իր հեղինակությունը, ապա՝ նաև իշխանությունը և դարձավ ընդդիմադիր շարժում:

«Ղարաբաղ» կոմիտե — Արցախյան շարժումը գլխավորելու և ուղղորդելու նպատակով ստեղծված մարմին, կազմակերպություն, որի աշխատանքները համակարգում էին Իգոր Մուրադյանը, Սամսոն Ղազարյանը, Աշոտ Մա-

նուչարյանը, Համբարձում Գալստյանը, Վազգեն Մանուկյանը, Ալեքսան Հակոբյանը, Մանվել Սարգսյանը, Արթուր Մկրտչյանը և այլք: 1988 թ. փետրվարի 23-ին Երևանի հերթական հանրահավաքում հրապարակվեց «Ղարաբաղյան շարժման հայաստանյան կոմիտեի», իսկ ավելի կարճ՝ «Ղարաբաղ» կոմիտեի՝ 21 հոգուց բաղկացած կազմը: Մարտի 21-ին հրապարակվեց առաջին թոուցիկը, որի ներքո ստորագրված էր՝ «Ղարաբաղյան շարժման հայաստանյան կոմիտե»:

Սյուրեռալիստական էքսպրեսիոնիզմ — ժամանակակից արվեստի ուղղություն, որը միակ իրականությունը համարում է մարդու ենթակայական (սուբյեկտիվ) հոգեկան կյանքը, իսկ նրա արտահայտումը, կերպարումը դիտում է որպես արվեստի գլխավոր նպատակ: Ժամանակակից արվեստում սյուրեռալիստական էքսպրեսիոնիզմի սկզբնավորող է համարվում հայազգի աշխարհահռչակ նկարիչ Արշիլ Գորկին:

Սուճգայիթյան ոճրագործություն (ցեղասպանություն) — 1988 թ. փետրվարի 27–29-ին Ադրբեջանի մայրաքաղաք Բաքվից սոտ 25 կմ հեռավորությամբ գանվող Սուճգայիթ քաղաքում Ադրբեջանի կառավարող շրջանների կազմակերպած հայ բնակչության եղեռնը և զանգվածային տեղահանությունը: Հանցագործության նպատակն էր կանխել Ղարաբաղյան հիմնախնդրի հնարավոր լուծումը, հայերին ահաբեկել նոր արյունահեղ գործողությունների սպառնալիքով և հարկադրել հրաժարվել Արցախի ազգային-ազատագրական պայքարից: Այն վաղօրոք է ծրագրված եղել: Ջարդարարների անօրինակ դաժան գործողությունների և երեք օր շարունակվող սպանդի հետևանքով մի քանի տասնյակ հայեր սպանվեցին (մեծ թիվ էին կազմում խոշտանգված, կտտանքների ենթարկված ու ողջակիզված հայերը, անօգնական վիրավորները): Ավերվել, թալանվել կամ կողոպտվել էին հայերի հարյուրավոր բնակարաններ, հրկիզվել ու ջարդվել էին հայերին պատկանող մի քանի տասնյակ ավտոմեքենաներ, փախստական էին դարձել սոտ 18 հազար հայեր: Միայն փետրվարի 29-ին խորհրդային զորքեր մտցվեցին քաղաք, սակայն այդ օրը ևս շարունակվել են բռնարարքներն ու սպանությունները: Բանակը միայն երեկոյան է դիմել վճռական գործողությունների և կանխել հետագա ջարդերը: Հազարավոր ջարդարարներից պատասխանատվության է ենթարկվել ընդամենը 94 մարդ, և նրանցից միայն մեկի նկատմամբ է մահապատժի դատավճիռ կայացվել: Սյուսներին ներկայացվել են սպանությունների, բռնարարությունների, ջարդերի և այլ մեղադրանքներ. ընդ որում բոլոր դեպքերում, առանց բացառության, հանցագործության հիմնավորումն անվանվել է «խուլիգանական դրդապատճառներով»: ԽՍՀՄ իշխանությունները բոլոր հանցագործությունները մեկ ընդհանուր գործի

մեջ ներառելու փոխարեն հատուկ դիտավորությամբ դրանք մասնատել են մի քանի մասերի՝ դատավարությունները կատարելով ԽՍՀՄ-ի տարբեր քաղաքների դատարաններում: Գատավարությունների ընթացքում տեղի են ունեցել դատական ընթացակարգի և տուժածների իրավունքների կոպիտ խախտումներ: ԽՍՀՄ-ի փյուզումից հետո ոճրագործների շատ գործեր կարճվել են, և նրանց մեծ մասն ազատ է արձակվել: Սուճգայիթի եղեռնագործությանը համարժեք քաղաքական գնահատական չտալը հանգեցրել է ազգամիջյան բախումների բռնկման ու զանգվածային ջարդերի Ադրբեջանի մի շարք բնակավայրերում ու ԽՍՀՄ-ի այլ տարածաշրջաններում: Սուճգայիթից մազապուրծ հայերը հաստատվել են Հայաստանում, ԽՍՀՄ-ի այլ հանրապետություններում ու արտերկրում:

Սփյուռք (հունարեն՝ դիասպորա, նշանակում է սփռում, տարածում) — 1920-ական թվականներից հայկական գաղթաշխարհն անվանվել է Սփյուռք, ընդլայնվել է նրա աշխարհագրությունը: Ս.-ն ձևավորվել է օսմանյան Թուրքիայի կողմից 1914–1916 թթ. իրագործված Հայոց մեծ եղեռնից հետո: Այդ ոճրագործությունից ողջ մնացածների հիմնական մասը բնագաղթեց տարբեր երկրներ: 2010 թ. տվյալներով սփյուռքահայության թիվը շուրջ 8 միլիոն է: Ավելի քան 70 երկրներում կան կազմակերպված հայկական համայնքներ:

Խորհուրդ է տրվում օգտվել հետևյալ կայքէջերից.

armenianhouse.org/armenian-history-am.html
www.armin.am
armhistory.ru
www.findarmenia.com/arm/history
hy.wikipedia.org/wiki
freebooks.do.am
genocide.am
www.encyclopedia.am
www.genocide-museum.am/arm/armenian_genocide.php
www.e-armenians.com
www.giteliq.am

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

- 1918 թ. մայիսի 28** — Հայաստանի Հանրապետության հռչակումը, հայկական անկախ պետականության վերականգնումը
- 1945 թ. մարտի 19** — ԽՍՀՄ կառավարության կողմից 1925 թ. խորհրդա-թուրքական բարեկամության և չեզոքության պայմանագրի չեղյալ հայտարարումը
- 1945 թ. մայիսի 9** — ԽՍՀՄ ժողովուրդների Հայրենական մեծ պատերազմի ավարտը
- 1945 թ. հուլիսի 22-23** — Հայկական տարածքների հարցի քննարկումը Պոտսդամի կոնֆերանսում
- 1945 թ. սեպտեմբերի 2** — Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտը
- 1946-1948 թթ.** — Զանգվածային հայրենադարձությունը, աշխարհի 12 երկրներից շուրջ 90 հազար հայերի վերադարձը Հայրենիք
- 1947 թ. ապրիլի 30 — մայիսի 4** — Հայկական համաշխարհային կոնգրեսի գումարումը Նյու Յորքում
- 1949 թ. հունիսի 14** — Հայ բնակչության հոծ զանգվածի աքսորվելը Ալթայի երկրամաս
- 1964 թ.** — Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի ստեղծումը
- 1967 թ.** — Երևանի էլեկտրոնային արագացուցչի կառուցման ավարտը
- 1976 թ.** — Հայկական ատոմակայանի գործարկումը
- 1985 թ. մարտ** — Վերակառուցման քաղաքականության սկիզբը ԽՍՀՄ-ում
- 1987 թ. հունիսի 18** — Հայոց ցեղասպանության դատապարտումը Եվրախորհրդարանի կողմից
- 1988 թ. փետրվարի 20** — ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի պատմական որոշման ընդունումը, Արցախյան շարժման նորագույն փուլի սկիզբը
- 1988 թ. փետրվարի 27-29** — Մումբայի թում ադրբեջանցիների իրականացրած ոճրագործությունը հայերի նկատմամբ
- 1988 թ. դեկտեմբերի 7** — Մպիտակի աղետալի երկրաշարժը
- 1989 դեկտեմբերի 1** — «Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին» համատեղ որոշման ընդունումը
- 1990 թ. հունվարի 13-20** — Բարվի հայության կոտորածն ու տեղահանությունը
- 1990 թ. մայիսի 20** — ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի այլընտրանքային ընտրությունները
- 1990 թ. օգոստոսի 23** — «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթղթի ընդունումը
- 1991 թ. ապրիլ-մայիս** — «Կոլցո» (Օդակ) գործողության իրականացումը Արցախում
- 1991 թ. մայիս — 1994 թ. մայիս** — Հայ-ադրբեջանական պատերազմը
- 1991 թ. սեպտեմբերի 2** — Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման մասին փաստաթղթի ընդունումը
- 1991 թ. սեպտեմբերի 21** — Անկախության հանրաքվեի անցկացումը Հայաստանում

- 1991 թ. հոկտեմբերի 16** — Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի ընտրվելը ՀՀ նախագահ
- 1991 թ. դեկտեմբերի 8** — Բելովեժյան համաձայնագրի ստորագրումը
- 1991 թ. դեկտեմբերի 10** — Լեոնային Ղարաբաղի անկախության հանրաքվեի անցկացումը
- 1991 թ. դեկտեմբերի 21** — ԱՊՀ-ի կազմավորումը
- 1992 թ. հունվար** — Արթուր Մկրտչյանի ընտրվելը ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահ
- 1992 թ. մարտի 2** — ՀՀ-ի դառնալը ՄԱԿ-ի լիիրավ անդամ
- 1992 թ. մայիսի 9** — Շուշիի ազատագրումը
- 1992 թ. մայիսի 18** — Լաչինի ազատագրումը. Արցախի շրջափակման վերացումը
- 1995 թ. հուլիսի 5** — Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության ընդունումը
- 1998 թ. փետրվարի 3** — ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականը
- 1999 թ. սեպտեմբեր** — Հայաստան-Սփյուռք առաջին խորհրդածողովը Երևանում
- 1999 թ. հոկտեմբերի 27** — Արյունալի ահաբեկչությունը ՀՀ Ազգային ժողովում
- 2001 թ. հունվարի 25** — ՀՀ-ի լիիրավ անդամակցությունը Եվրախորհրդին
- 2007 թ. հունվարի 19** — Հրանտ Գինքի սպանությունը
- 2008 թ. փետրվարի 19** — Նախագահական հինգերորդ ընտրությունները ՀՀ-ում
- 2008 թ. մարտի 1-2** — Հետընտրական մթնոլորտի շիկացումը և ողբերգական դեպքերը Երևանում
- 2015 թ.** — ԵԱՏՄ-ի ստեղծումը
- 2015 թ. դեկտեմբերի 6** — ՀՀ սահմանադրական երկրորդ փոփոխությունների հաստատումը համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքում
- 2016 թ. ապրիլի 2-5** — Քառօրյա պատերազմը
- 2018 թ. ապրիլ-մայիս** — «Թավշյա հեղափոխությունը» Հայաստանում

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԻՆ III. ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1945-1991 ԹԹ.

ԳԼՈՒԽ IX. ՀԽՍՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

§ 22. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ	94
§ 23. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ	99

ԳԼՈՒԽ X. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

§ 24. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՎԵՐԱՔԱՑՈՒՄԸ: ՄԵԾ ՀԱՅՐԵՆԱԳԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆԸ	103
§ 25. ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ՀԱՄԱՐ	107

ԳԼՈՒԽ XI. ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

§ 26. ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄՆ ՈՒ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՍԿԻՋՔԸ	111
§ 27. ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՎԵՐԵԼՔՆ ՈՒ ԶԻՆՎԱԾ ՊԱՅՔԱՐԻ ՍԿԻՋՔԸ	115
§ 28. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ	121

ԳԼՈՒԽ XII. ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ 1945-1991 ԹԹ.

§ 29. ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	126
§ 30-31. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԸ: ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ	129
ԵՐՐՈՐԳ ԲԱԺԻ ԿՄՓՈՓՈՒՄ	138

ԲԱԺԻՆ IV. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱԳԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

ԳԼՈՒԽ XIII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱԳԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 32. ՀՀ ԱՄՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ	142
§ 33. ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ	148
§ 34. ՀՀ ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ	152
§ 35. ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԸ	156
§ 36. ՀՀ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	160
§ 37-38. ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱԳԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	165

ԳԼՈՒԽ XIV. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

§ 39. ՍՓՅՈՒՌՔԸ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ	173
ՉՈՐՐՈՐԳ ԲԱԺԻ ԿՄՓՈՓՈՒՄ	177
ԵԶՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ	179
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	183

ԷԴԻԿ ԳԵՎՈՐԳԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ԿԱՐԵՆ ՀԱՄԼԵՏԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՍԱՍՈՒՆԻԿԻ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

9-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի համար

Մաս 2

Эдик Геворгович Геворгян
Карен Гамлетович Хачатрян
Аматуни Сасуникович Вирабян

ИСТОРИЯ АРМЕНИИ 9-Й КЛАСС

Учебник для общеобразовательной основной школы

Часть 2

(на арм. яз., изд. «Зангак», Ереван, 2019)

Հրատարակչության տնօրեն՝ Տեխնիկական խմբագիր՝ Ձևավորումը՝ Վերստուգող սրբագրիչ՝ Քարտեզների համակարգչ. մշակումը՝	Էմին Մկրտչյան Նվարդ Փարսադանյան Արևիկ Հակոբյանի, Գրիգորի Հարությունյանի Լուսինե Դավթյան Գրիգոր Բեգլարյանի
--	---

Շապիկի առաջին էջին՝ Հայոց բանակի շքերթը՝ նվիրված ՀՀ անկախության 20-ամյակին, Ալեքսանդր Սպենդիարյան, Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջին, ԼԳՀ զինանշանը, ՀՀ զինանշանը, ՀՀ ազգային հերոս Մովսես Գորգիսյան, ԽՍՀՄ կրկնակի հերոս Նելսոն Ստեփանյան: Շապիկի չորրորդ էջին՝ ցեղություն Ազատության հրապարակում՝ Անկախության հռչակագրի ընդունման կապակցությամբ

Հեղինակային բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:
Դասագրքում օգտագործված են լուսանկարներ Աշոտ Մելքոնյանի, Արտակ Սովխայանի, Հայաստանի ազգային և «Ջանգակ» հրատարակչության արխիվներից:

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Ծավալը՝ 6 տպ. մասով: Տարատեսակը՝ «GHEA AspetScool»
Պայմանագիր՝ 03/Հ-19: Տպաքանակը՝ 12 139

«ՋԱՆԳԱԿ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak

9

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Վաճառքի ենթակա չէ:

9 789939 687100

www.zangak.am
www.book.am

